

Зміст дослідження

1. Загальна характеристика регіону: культурний ландшафт, культурна ідентичність, історичні особливості
  - 1.1. Бойки
  - 1.2. Лемки
  - 1.3. Гуцули
2. Регіональні особливості територій
  - 2.1. 10 фактів про регіон Українські Карпати
  - 2.2. Івано-Франківська область
  - 2.3. Закарпатська область
  - 2.4. Львівська область
3. Історія виникнення та розвитку волоської культури в Українських Карпатах – звідки з'явилася, як поширювалася та де залишила свої сліди.
4. Традиції та ритуали вівчарської культури (свята та обряди, побут громад, релігійні особливості, унікальні традиції та вірування)
5. Мистецтво та ремесла традиційні для волоської культури. Ліжникарство як унікальне культурне явище.
6. Одягові традиції
7. Традиційні музичні інструменти – історія та способи виготовлення
8. Кулінарна спадщина – унікальні вівчарські продукти та рецепти їх приготування
9. Архітектурні та сакральні пам'ятки, пов'язані з волоською культурою.
10. Карпатські вівці – види, популяція, поширення.
11. Сучасний стан та перспективи розвитку традицій вівчарства в Карпатах

Розділ 1. Загальна характеристика регіону: культурний ландшафт, культурна ідентичність, історичні особливості

Українські Карпати – один із наймальовничіших куточків нашої держави. Їх називають «зеленими», тому що майже всі їхні схили та округлі вершини вкриті густим лісом, оповитим легким серпанком. Безлісими є лише найвищі точки гір, на яких розкинулися яскраво-смагадкові луки – полонини. Здіймаються до неба буки, смереки, ялини. Між ними знаходять притулок неповторні тварини Карпат. Тут водиться більше ніж половина всіх відомих представників фауни України. На крутих карпатських скелях росте окраса гір – едельвейс. Квітка приносить щастя тому, хто її побачить. З глибоких розломів земної кори б'ють цілющі мінеральні води. З гір несуть чисту воду стрімкі річки, що, неначе посковзнувшись на вологому камінні, утворюють невисокі, але шумні водоспади. Чарівними перлинами Карпат є бездонні озера і так звані висячі болота. Ось такі Українські Карпати, неповторна природа яких сформувалася під впливом багатьох чинників.

Українські Карпати є фізико-географічною провінцією Альпійсько-Карпатської гірської країни, яка тягнеться смугою через території 13 країн Європи: від південного сходу Франції до західних частин України. На крайньому заході України розташована частина Східних Карпат, які називають Українськими, або Лісистими Карпатами. Протяжність гір сягає 270 км, ширина – 100–110 км. Окрім власне гір, до складу гірської провінції Українських Карпат входять Передкарпатська височина та Закарпатська низовина. Разом з горами вони становлять близько 6 % площі України, а самі гори – 4 %.

Українські Карпати на сході межують із зоною широколистих лісів. Їхньою межею є долини річок Дністер і Прут.

Регіон українських Карпат займає територію площею 56,6 тис. кв. кілометрів у межах чотирьох адміністративних областей — Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької.

Рис. Українські Карпати на карті

У 1995 році в Україні було прийнято Закон України “Про статус гірських населених пунктів в Україні”. Згідно із цим законом окремі населені пункти Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей отримали статус гірських. Громадянам, які проживають і працюють або навчаються на території гірських населених пунктів таких областей, надано відповідний статус з правом отримання відповідних пільг і соціальних виплат. Закон на загальних засадах закріплює державні гарантії соціально-економічного розвитку населених пунктів, яким надано статус гірських, та передбачає виділення бюджетних коштів на заходи, спрямовані на розвиток таких населених пунктів.

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

На території регіону українських Карпат статус гірських мають 715 населених пунктів, з них майже 40 відсотків (279 населених пунктів) є важкодоступними, оскільки розташовані на висоті понад 600 метрів над рівнем моря.

Складність природних умов, низький рівень транспортної доступності, недиверсифіковане виробництво, низький рівень підприємницької ініціативи та поширення практики реєстрації суб'єктів господарювання не за місцем провадження господарської діяльності негативно впливають на зайнятість населення гірських населених пунктів. До прикладу, за підсумками перших шести місяців 2019 року спостерігається скорочення фермерських господарств на 10 тис. осіб наявного населення гірських населених пунктів порівняно з відповідним періодом попереднього року у Львівській області з 3,6 до 3,1 відсотка, у Чернівецькій — з 13,9 до 9,4 відсотка, в той час, як загальноукраїнський показник зріс до 10,8 відсотка.

Показники рівня зайнятості економічно активного населення (за окремою методологією Міжнародної організації праці) в Івано-Франківській (55,6 відсотка), Закарпатській (54,5 відсотка) та Львівській (56,8 відсотка) областях значно нижчі за середній показник по Україні (57,1 відсотка).

У зв'язку з високогірним розташуванням та транспортною важкодоступністю багатьох населених пунктів діти не мають можливості здобувати якісну освіту. Стабільно низьким залишається показник питомої ваги дітей, охоплених позашкільною освітою.

Загалом, соціально-економічний розвиток гірських населених пунктів Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей щодо показників у цілому за регіоном, на території якого вони розташовані, характеризується значними диспропорціями:

за обсягом доходів місцевих бюджетів на одну особу — від 1,3 раза в Івано-Франківській області до 2,9 раза у Закарпатській області;

за обсягом реалізованої промислової продукції на одну особу — від 3,3 раза у Закарпатській області до 6,8 раза у Львівській області;

за обсягом роздрібного товарообороту на одну особу — від 2,1 раза в Івано-Франківській області до 5,5 раза у Львівській області;

за обсягом капітальних видатків місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) на одну особу — від 1,7 раза в Івано-Франківській області до 6 разів у Закарпатській області.

У 2003 році Україна приєдналася до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, учасниками якої є також країни Центральної та Східної Європи (Чехія, Угорщина, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина). Метою зазначеної Конвенції є забезпечення збалансованої політики сторін та сприяння співробітництву щодо охорони та сталого розвитку Карпат шляхом виконання таких завдань:

застосування інтегрованого підходу до управління земельними ресурсами;

збереження та стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття;

просторове планування;

забезпечення сталого та інтегрованого управління водними ресурсами та річковими басейнами;

забезпечення сталого розвитку:

- сільського та лісового господарства;

- транспорту та інфраструктури;

- промисловості;

забезпечення соціального розвитку, туризму, збереження культурної спадщини та традиційних знань.

У 2018 році у рамках реалізації Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат Україна підписала з урядами Польщі, Угорщини та Словаччини спільну декларацію про наміри щодо створення нової макрорегіональної стратегії Європейського Союзу для

Карпатського регіону для посилення транскордонної співпраці в реалізації спільних ініціатив з підвищення якості довкілля, рівня функціональної доступності в рамках території українських Карпат, інституційної співпраці.

В Україні затверджено план заходів щодо збереження української частини природного об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО “Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи” та сталого розвитку прилеглих до нього територій, яким передбачено організаційні заходи, спрямовані на створення умов для розвитку Карпатського біосферного заповідника, Ужанського національного природного парку, національних природних парків “Зачарований край”, “Синевир” і “Подільські Товтри”, природних заповідників “Горгани” і “Розточчя”.

З одного боку, існує підхід, що обумовлює продовження реалізації політики субсидювання, а також додаткове закріплення на законодавчому рівні підвищених коефіцієнтів для розрахунку розміру медичної та освітньої субвенцій, продовження практики декларування, зокрема в рамках зазначеного плану заходів, окремих соціально-економічних і екологічних заходів за відсутності цільового механізму і реальних фінансових ресурсів здійснення заходів стимулювання розвитку таких територій.

Однак варто відзначити, що:

політика соціального стимулювання жителів гірських населених пунктів є дискримінаційною щодо жителів інших населених пунктів, які не мають статус гірських, і призводить до зростання внутрішньорегіональної соціальної напруженості, породжує ряд зловживань, пов'язаних з отриманням соціальних виплат, та тінізацію підприємницької діяльності;

не забезпечується комплексне розв'язання системних проблем, пов'язаних з певними інфраструктурними та екологічними обмеженнями, обумовленими природною специфікою гірських територій.

З іншого боку, Україна, приймаючи Державну програму підтримки гірських територій на 2020-2022 роки, зорієнтувалася на підході, що полягає у розв'язанні проблеми програмно-цільовим методом, що передбачає здійснення комплексних заходів, спрямованих на стимулювання соціально-економічного розвитку регіону українських Карпат, створення системи інтегрованого управління програмними заходами та моніторингу їх виконання, запровадження державного регулювання планування гірських територій шляхом розроблення та впровадження в управлінську діяльність містобудівної документації державного та регіонального рівня, вироблення механізму консолідації зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань та міжнародних організацій, що надають міжнародну технічну допомогу для розвитку Карпатського регіону.

Перевагами такого варіанту є:

забезпечення комплексного підходу до вирішення проблемних питань розвитку регіону українських Карпат;

дотримання під час планування всіма заінтересованими сторонами (державними органами, органами місцевого самоврядування, приватним сектором та громадянським суспільством) визначених Програмою пріоритетів;

створення умов для соціально-економічного розвитку територіальних громад Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей.

Такий варіант реалізації державної політики є оптимальним; він передбачає формування конкурентоспроможної багатогалузевої економіки регіону українських Карпат на основі раціонального і невиснажливого природокористування, нарощення людського і соціального капіталу, розвитку партнерства держави і бізнесу, ефективного використання існуючих та запровадження нових фінансових інструментів регіонального розвитку.

Програма зорієнтувала свою увагу на досягненні чотирьох ключових пріоритетів:

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

формування конкурентної економіки гірських територій шляхом розвитку традиційних і найбільш перспективних для регіону видів господарської діяльності, впровадження природозберігаючих інноваційних технологій у виробництво сільськогосподарської продукції; розроблення та забезпечення реалізації економічних проектів із пріоритетних для гірських територій напрямів соціально-економічного розвитку; створення нових робочих місць та підвищення рівня зайнятості населення, зростання доходів та забезпечення розширеного відтворення людського потенціалу;

скасування інфраструктурних обмежень, розбудова просторово збалансованої дорожньої, виробничої та соціальної інфраструктури шляхом розроблення схеми планування гірських територій українських Карпат; забезпечення розбудови транспортної мережі, систем зв'язку і телекомунікацій та мереж електропостачання; будівництва доріг, мостів і штучних споруд, які сполучають гірські населені пункти та адміністративні центри; відновлення та розвиток об'єктів соціальної інфраструктури;

розвиток туристичного потенціалу шляхом збереження та підтримки культурної спадщини та традиційних ремесел місцевого населення; збалансоване використання природних лікувальних та рекреаційних ресурсів, збереження здатності природних комплексів до самовідтворення; прокладення нових та облаштування існуючих туристичних, зокрема велосипедних, маршрутів до визначних об'єктів та пам'яток культурної спадщини;

забезпечення екологічної безпеки шляхом відновлення лісів та оптимізації структури ландшафтів; поліпшення санітарно-гігієнічного та екологічного стану населених пунктів; будівництва та модернізації протиерозійних, гідротехнічних, протикарстових, протилавінних споруд, а також проведення заходів із захисту від підтоплення і затоплення, спрямованих на запобігання розвитку небезпечних геологічних процесів на території.

Історія заселення карпатського регіону людьми налічує близько мільйона років. 7 тис. років тому гірські масиви опинилися у сфері впливу активної господарської діяльності людини. Різноманітні історичні події призводили до постійного збільшення населення краю. Примітивні методи аграрного господарства на початку неолітичної доби стали причиною значного обезліснення Західних і частково Східних Карпат. Подальше підвищення розвитку матеріально-виробничого рівня у зв'язку із застосуванням металу значно розширило сферу впливу людини на навколишні ландшафти. Політична ситуація, яка виникла в Європі під час формування держав, зробила карпатський регіон пограничним, де перетиналися сфери інтересів різних країн. Тривала в історичному часі зміна влад та підвищення технічного оснащення промислів призвели до формування у Карпатах сучасних антропогенних ландшафтів.

Найдавніші сліди заселення людьми карпатського регіону належать до палеоліту. Відомо понад 60 пам'яток давнього кам'яного віку в Закарпатській області. Найвизначніша з них — багаточарова стоянка біля с. Королеве на давній терасі р. Тиси. Найстарші її шари належать до ранньопалеолітичної доби (ашель), молодші — до середньо- та пізньопалеолітичних епох. Визначено, що перше заселення тут відбулося понад мільйон років тому. Багато знахідок, які належать до періоду середнього палеоліту (мустье) виявлено в північно-східних передгірських районах. Крім інших, це відомі стоянки Молодове і Кормань, які розкопані на берегах Дністра в Чернівецькій області. Верхній палеоліт є найбагатший на знахідки стоянок давніх людей на територіях, близько прилеглих до гір.

У період палеоліту південні та північні передгір'я Карпат були заселені людьми. Ймовірно, їхні переміщення сягали й самих Карпат. Слідів стоянок людей кам'яної доби на території Українських Карпат дуже мало. Крім того, вони не підтверджені відповідними датуваннями. Однак археологічні дослідження на території Західних Карпат (зокрема в Пенінах) зафіксували найдавніші поселення віком 32 тис. р. У верхів'ях Сяну знайдені стоянки віком 14 тис. р. Археологи вважають, що в палеоліті Карпатські гори не були непрохідним бар'єром для міграцій населення. Про здатність палеолітичних людей

пересуватися на значні відстані свідчить факт, що знаряддя праці і кам'яний матеріал, з якого вони виготовлені, часом знаходять на далеких відстанях від джерел сировини. Так, інструменти із пенінського радіоляриту зафіксовані на відстані 100 км від його родовища. Відомо також, що карпатський обсидіан, зокрема з Токайської провінції, використовували ранньопалеолітичні племена, які заселяли рівнинну частину Польської території. Такого ж хімічного складу обсидіанові знаряддя праці знайдені і в найстарших шарах поселення біля с. Королеве.

Перехід від палеоліту до мезоліту відбувся на тлі значних кліматичних змін, пов'язаних із пізньольодовиковим потеплінням. Специфіка людської адаптації до середовища полягає у тому, що пристосування досягається не генетичними перебудовами, як це відбувається у біоеволюції, а матеріально-виробничими змінами природи. Основними заняттями місцевих жителів залишалися мисливство, рибальство та збиральництво. Проте ускладнений характер полювання, пов'язаний із необхідністю промислу середніх і малих рухливих тварин, призвів, з одного боку, до вдосконалення мисливських знарядь (поява стріл та луку), а з іншого — до зниження продуктивності полювання і необхідності пошуку нових альтернативних джерел добування їжі. Криза мисливського господарства також стала причиною роздрібнення мезолітичних племен і підвищення їхніх міграцій. У верхів'ях рік Прут, Бистриця, Лімниця та в районах Покуття знайдено понад 100 пунктів мезолітичного часу.

Неоліт не має загальних хронологічних меж. Його початок визначається появою відтворювальних форм економіки на тій чи іншій території, а кінець збігається із застосуванням давніми племенами перших металевих знарядь праці.

Відтворювальні форми економіки виникли на Близькому Сході близько 10 тис. років тому внаслідок природнокліматичних змін, які відбувалися на межі плейстоцену та голоцену.

Зникнення льодовика зумовило переміщення шляхів атлантичних циклонів на північ — на європейський континент.

На думку дослідників, рільництво і тваринництво були занесені в Європу в VII тис. до н. е. з Південної Анатолії. Головний потік ранньонеолітичних переселенців із Малої Азії був спрямований через Егейське море на Балкани у Східну Грецію, а звідти долиною річки Стримон на північ, у Подунав'я. Далі частина мігрантів прямувала долиною Дунаю вгору в Центральну та Західну Європу, інша ж повертала на схід і через Нижнє Подунав'я просувалася на Правобережну Україну. Рушійною силою такого грандіозного розселення рільників був тиск надлишкового населення у найдавніших центрах відтворювального господарства. Освоєння рільниками нових земель неминуче приводило до зростання населення на цих теренах, що змушувало шукати щораз інші придатні для рільництва регіони.

Відтворювальні форми економіки були принесені в карпатський регіон племенами-мігрантами. Протягом декількох тисячоліть ці новоприбулі спільноти співіснували з місцевими мезолітичними племенами, поступово асимілювалися ними і дали початок новим своєрідним культурам. Ще однією характерною рисою неоліту є поява керамічних виробів. Більшість культур цього періоду дістала свої назви за характером знайдених решток посуду. Відомо, що гончарна індустрія потребує великої кількості деревини для обпалювання кераміки.

Довгий час вважалося, що племена рільників оселялися тільки у передгірських районах Карпат, і господарські інтереси примушували підніматися людей в гори лише епізодично, наприклад, для сезонного випасання худоби. Проте в останні десятиліття з'ясувалося, що не тільки скотарі, а й давні хлібороби могли використовувати гірські обшири для господарювання. Як зазначає польський археолог М. Новак, нині легше сказати, де в Карпатах не знайдено решток культури лійчастої кераміки (однієї з ранніх неолітичних культур), ніж перелічувати всі знахідки. Певна річ, що їх немає в найвищих поясах Карпат,

де й нині поселення є поодинокими. Типові місця заселення цією культурою в Карпатах — це передгірські пагорби і пагорби середгірських котловин заввишки до 500 м. На схилах горбів формувалися ґрунти, придатні для рільництва. Екстенсивне підсічно-вогняне рільництво культури лійчастої кераміки призвело до значного знеліснення гірських масивів Західних і частини Східних Карпат уже в IV тис. до н. е. Це дало змогу представникам хронологічно подальшої культури шнурової кераміки насипати в III тис. до н. е. на цих знеліснених просторах численні кургани.

Цікавим є факт, що під багатьма курганами знайдено похований чорнозем, що додатково доводить значну знелісненість досліджуваного регіону в неолітичну добу.

Не тільки рільництво, а й лісове випасання свійських тварин, заготівля молодих пагонів для зимової годівлі, також спричиняли знищення лісів. Регенерація лісових пасовищ відбувалася поволі. Тож при екстенсивному веденні господарства тварин виганяли досить далеко від поселення у гори практично доти, доки сягало розповсюдження широколистяних дерев. Були й інші господарські інтереси, які змушували землеробів підніматися у гори — наприклад, добування солі. Так, у розкопах найдавнішого солеварного центру біля с. Лоева Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. знайдено посуд, який належить трипільській культурі (III тис. до н. е.). Випарювання солі із соляної ропи також потребувало спалювання великої кількості деревини. Цим віком також датовані знахідки найдавніших оборонних споруд Карпат у верхів'ї р. Прут біля с. Гірського Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Поява укріплених поселень на гірських, непридатних для рільництва ділянках свідчить про конфліктні ситуації, які виникали між різними хліборобськими племенами, ймовірно внаслідок перерозподілу земель.

Найвище гірське поселення трипільської культури виявлено поблизу с. Грушева Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. У цій місцевості й пізніше проживали землеробські племена.

Приблизно в середині I тис. до н. е. в карпатському регіоні виникають осередки виробництва заліза. Виникнення чорної металургії — це велике досягнення матеріальної культури людства. Воно значно розширило можливості засобів виробництва, але й збільшило вплив людини на природне середовище. Знайдені в регіоні залізні знаряддя праці поділяються на металоплавильні, ковальські, інструменти ювелірного виробництва, знаряддя, пов'язані з тваринництвом та рільництвом, а також деревообробні. До всіх перелічених раніше додався промисел деревини.

На початку римського періоду (приблизно в II ст. до н. е.) у Карпатах з'являються дакійські племена, культура яких мала суто гірський характер. Вони вміли використовувати гірські схили для побудови городищ, фортифікаційних споруд, святилищ, ремісничих, головно металургійних, центрів, і для рільництва.

У римський період активність торговельних шляхів через Карпати підтверджується численними знахідками римських монет. На цей час на території Передкарпаття розвивалися добре вивчені черняхівська культура і культура карпатських курганів. Здебільшого то було хліборобське населення, яке також займалося й металургією. Вважається, що ці дві культури стали базою для формування ранньослов'янських племен. З V ст. н. е. почав розвиватися слов'янський етнос. У карпатському регіоні з'явилися ранньослов'янські городища. Особливо інтенсивно вони стали розвиватися з IX ст. Скандинавські писемні джерела називають нашу територію „країною градів“. До цього часу належить виникнення літописного Галича в Передкарпатті.

На той час у західній частині Карпат виникла об'єднана Великоморавська держава, а у східноєвропейському регіоні — Київська Русь. Карпати фактично були пограничною територією. У ранньослов'янський час у них проживали східні (карпатські) хорвати. Вони намагалися триматися незалежно від Київської Руси, однак після походу князя Володимира (кінець X ст.) були інтегровані у складі цієї держави.

Тим самим часом датовані добре відомі фортифікаційні споруди в Карпатах (напр. Тустань). Їхня культура повністю подібна до культури інших земель Київської Русі.

У цей час на західних схилах Карпат інтенсивно розвивалося солеваріння. Регіон став основним постачальником солі в центр Київської держави. Також інтенсивно розвивалося виплавляння металу з болотяної руди.

У XII ст. Передкарпаття, північні схили Карпат і Північна Буковина увійшли до складу Галицького, а пізніше Галицько-Волинського князівства, натомість Закарпаття контролювалося Угорським королівством. Границя пролягала по головному вододільному хребту.

В Карпатах укріплювалися фортифікаційні споруди (Тустань, Бубнище), а у зв'язку з розповсюдженням християнства з'явилися монастирі. Протягом XIV—XVII ст. заселення Карпат значно збільшилося внаслідок тиску ординців. Татари часто спустошували Покуття і навіть доходили до Самбора і Санока. Ці напади були однією з причин просування частини населення з рівнини у глибину гір. Нові села стали виникати на місцях тимчасових поселень, як звичайно, уздовж річкових долин.

Різноманітні визвольні рухи також спричиняли ріст карпатського населення. Завдяки зручним фізико-географічним умовам і незначному проникненню в гори феодальної влади (у Карпатах ще довгий час зберігалися рештки общинного устрою), саме тут виникали вогнища опору.

В середині XIX ст. з розвитком капіталістичних відносин у Карпатах значно розвинулися різні види виробничої діяльності. Чільне місце за інтенсивністю розвитку та ступенем впливу на середовище займали лісорозроблення і деревооброблення. В той час було побудовано декілька сотень тартаків, до лісових масивів проведена залізниця. У передгірських районах інтенсивно розвивалася скляна гута, солеваріння, добування нафти, озокериту та їхня переробка.

Але карпатський регіон, незважаючи на значне орографічне розчленування, значною мірою залишався аграрним краєм. Сприятливішими були умови для рільництва в західній і центральній частинах Українських Карпат, де проживали лемки і бойки, і трохи гірші у східній частині, заселеній гуцулами. Це стало домінантним фактором при формуванні господарсько-культурних звичаїв цих трьох етносів. Бойки і лемки — це землероби, а гуцули — насамперед пастухи, хоча й вони займалися рільничою практикою. Екологічні особливості впливали на рентабельність гірських господарств і застосування агрономічних прийомів.

У кінці XIX — на початку XX ст. у Карпатах побутували екстенсивні форми рільництва: вирубно-вогнева, вирубно-орна і незначно перелогова системи. З часом удосконалилася продуктивніша двопільна, чи, як її називали в Карпатах, толоко-царинна система рільництва, яка виникла ще в минулі історичні епохи, розвинулася багатопільна система, з'явилися елементи плодозмінного землекористування.

Одним з агротехнічних прийомів, що дав змогу інтенсифікувати землекористування, було терасування схилів. Це не тільки давало змогу зберігати у ґрунті поживні речовини, зменшуючи їх вимивання, а й запобігало ерозії розораних ділянок. На цьому етапі історії ступінь впливу господарської діяльності на карпатські ландшафти набув практично сучасного рівня.

Таким чином, історія заселення карпатського регіону людьми сягає глибокої давнини і налічує близько мільйона років. 7 тис. років тому гірські масиви опинилися у сфері впливу активної господарської діяльності людини. Різноманітні історичні події призводили до постійного збільшення населення регіону. Примітивні методи аграрного господарства на початку неолітичної доби стали причиною значного обезліснення Західних і частково Східних Карпат. Політична ситуація, яка виникла в Європі під час формування держав, зробила Карпатський регіон пограничним, де перетиналися сфери інтересів різних країн.

Тривала в історичному часі зміна влад та підвищення технічного оснащення промислів призвели до формування у Карпатах сучасних антропогенних ландшафтів

Культура сучасних українських Карпат – це культура духовного життя, традицій, господарювання та побуту мешканців карпатського масиву, це культура оброблювання землі, рільництва, скотарства, виробничої і природоохоронної діяльності, культура споживання і дозвілля тощо.

Протягом тривалого часу, перебуваючи в структурі різних держав, українці зберегли свою етнокультуру, на яку впливали традиції поляків, угорців, словаків. Жителі українських Карпат зберегли свої архаїчні особливості культури, які хоч трохи, однак відрізнялися від наприклад поліських. Здається що в горах майже кожна людина – співак, художник, яскрава творча особистість. Руками таких людей були споруджені в горах найкрасивіші дерев'яні храми, які будувалися без єдиного цвяха. Головною прикрасою цих храмів були неповторні ікони, написані на склі. Основна їх маса в даний момент зберігається в приватних колекціях. Як і багато сотень років тому, зараз населення Карпат прикрашає свій одяг яскравими вишивками. Буковинська, покутська, закарпатська... будь-яка з цих вишивок – неповторна!

Із роду в рід передають в Карпатах і стародавнє мистецтво писанкарства (ритуальний розпис великодніх яєць). У Карпатах знають, що писанки допомагають у різних життєвих ситуаціях: їх знаки-символи несуть людям добробут, здоров'я і любов, а землі карпатській – родючість.

Карпати – це умовний історичний регіон на заході України, що об'єднує Лемківщину, Бойківщину та Гуцульщину — місця проживання гірських етнічних груп українців. Тут — найвищі в Україні гірські масиви, велика кількість заповідників, природних та ландшафтних парків, популярні туристичні маршрути, гірськолижні та бальнеологічні курорти. Саме у Карпатах збереглося багато автентичних ремесел та промислів. Тут готують за оригінальними рецептами сир та хліб, виготовляють традиційний одяг та музичні інструменти.

У формуванні етнічної ідентичності, як зазначають більшість дослідників, однією із найважливіших етноідентифікуючих ознак виступає культура, в якій, завдяки міжпоколінній наступності, виразно проявляються відмінність та окремішність етносу. Культура у структурі етнічної ідентичності виступає певно. «колективною ідентичністю». При цьому потрібно зауважити, що така культурна ідентичність відображає не тільки однорідність елементів протягом життя багатьох поколінь (мова, звичаї, релігія), а й чуття неперервності в низки послідовних поколінь цієї культурної одиниці населення, спільну пам'ять про давні події й періоди в історії цієї одиниці та її культуру. Ці складові виражаються у спільних міфах, сивмолах, пам'

1.1. Бойки

У аспекті вищенаведеного, актуальним є виокремлення міфологічної складової бойківських звичаїв та обрядів. Попри те, що архаїчні елементи у свідомості етнофора не завжди зберігають первісне значення й символіку, однак вони становлять суттєвий чинник неперервності культурної традиції та збереження етнічної ідентичності.

На північних і південних карпатських схилах в долинах річок Лімниця, Сан і Уж розкидані села бойків. Про те, хто були далекими предками сучасних бойків, ворожать досі, іронічно помічаючи, що чорнила на бойків витрачено вже більше, ніж залишилося їх самих. Хто ж вони: нащадки сербів або стародавнього слов'янського племені білих хорватів? А, може, їх предками були кельти з племені бойїв? Питання залишається відкритим.

Самі бойки нерідко називають себе «верховинцями». У них все по-бойківськи незвично. Розмовляють на бойківському діалекті. Часто вживають частку «бойє» – означає «тільки, так». Гостей пригощають печеною картоплею, солоними огірками, капустою, салом, холодцем, і неодмінно підносять чарку Криївки. Бойки будують монументальні і прості хати: стіни складають з масивних ялинових колод, дах криють переважно «китицями»

(пов'язаними солом'яними снопами). Вікна, двері, ворота розписують дивовижними орнаментами. Одним з важливих елементів розпису є, до речі, «дерево життя». Радієш, побачивши такий будинок: веселий, з настроєм! А якщо стане сумно, бойки завжди готові згадати про старовинний бойківський танець Бітля, який виконується попарно, стоячи на бочці.

Загальнопоширеним на всій українській етнічній території бойків був обряд імітації сівби під час свят андріївських ворожінь. Бойківщина як історико-етнографічний район має низку локальних специфічних рис виконання цього обряду, що є однієї з ознак етнічної ідентичності цього регіону.

До прикладу, у с.Жукотин (Турківщина, Львівська область) цей обряд розпочинали під вечір, коли на вечірки до дівчат приходили хлопці. Дівчата, зодягнувшись в кожухи та лейбики, бради до кишень конопляні зерна і шли на гору «сіяти сім'я». Вийшовши на гору, дівчата ставали кругом, а хлопці за ними. Опісля дівчата брали сім'я до запасок, розсівали по снігу й співали:

Гей, Андрію, Андрію,
Конопельки сію,
Та дайжеми Боже знати,
З ким їх буду брати.
Ой жиби я Боже знала,
Відки милий буде,
То я била шанувала
З тої хижі люди.
Ой Андрію, Андрію,
Конопельки сію –
Портками їх заволочу,
Бо вже газди хочу.

Після кожної співанки прислухаються із якого кінця села відізветься голос, звідти й буде майбутній жених.

Цікавим елементом цього дійства є семантичний образ гори. Гора у народній космогонії виступає місцем, що з'єднує небо, землю, і «той світ». Міфологічний зміст образу гори криється у його ототожненні із богом землі та підземелля. Так, етимологічно єврейська назва Сінай виводиться від назви семітського бога місяця Сіна. Аналогічний словотвір присутній і в поясненні давньояпонської назви священної гори Фудзіяма, що походить від назви індо-ірано-близкосхідного бога Ями. Водночас гора – це перебування нечистої сили, традиційне місце проведення обрядів. Таким чином, цілком закономірним постає досягати давня, ще навіть дохристиянська традиція проведення різних ритуальних практик та обрядів саме на горі. Про це неодноразово повідомляють і давньоруські літописи, схожі мотиви присутні і в архаїчній обрядовій практиці інших народів, зокрема болгар.

Бойківська староандріївська традиція зберегла усю семантику дванього звичаю і пронесла його крізь віки у такій первісній архаїчній формі. Є всі підстави стверджувати, що р====первісно цей обряд виконувався самена горі, що забезпечувало весь символізм цього дійства, а вже пізніше образ гори поступово відходить, і це ритуально-обрядове дійство переноситься у зовсім інші місця, які також несуть певну символіку.

У одному з сіл Галицької Лемківщини тлумачення цього обряду відбувається виключно із позицій аграрної магії: коноплі і льон сіється з тією метою, щоб новий врожай цих посівів був великим. Аналогічне пояснення цього ритуалу помічаємо і на Старосамбірщині, де зерна коноплі та льону сіють всередині оселі.

Яскравою колоритністю у бойків відзначається Другий або Яблучний Спас. У с.Нагуєвичах на Дрогобиччині наприкінці ХІХ століття бойки вірили у заборону в цей день збирати лісові горіхи. У євреїв горіхи не дозволяють споживати в у день Нового року. У

Греції на Різдво горіхами посипали власні домівки. Давні слов'яни під час грози остерігалися ставати під горіхом, бо вважалося, що це дерево має здатність притягати блискавку. У цьому конкретному випадку відзначаємо семіотичну близькість горіха до східнослов'янського бога грому та блискавки Перуна. За однією з легенд, саме від лущення горіхів Перун навесні пускав на землю дощ, вогонь та грім.

У бойків побутували різні народні бувальщини, що мали на меті застерегти людей від походу за лісовими горіхами у день Другого Спаса.

Ритуально насиченим і колоритним у бойків був і залишається період різдвяно-новорічних свят. Зимовий святковий цикл у багатьох народів Південно-Східної Європи носить назву «дванадцятидення», в якій виразно простежуються сліди солярного культу. Саме в цей час за народним повір'ям із царства п'їтьми виходить у цей світ всяка нечистота, це час її активного діяння. Аналогічні сюжети помічаємо і в українських віруваннях. Так, на Дрогобиччині наприкінці XIX ст вірили, що всі ночі, починаючи від Різдва і завершуючи Щедрим вечором, перебувають під владою нечистих духів, що скитаються у великій масі не тільки по роздоріжжях, полях, дорогах, а й навідують навіть житла господарів.

Символікою жертви наскрізь просякнутий весь ритуальний комплекс, приурочений до Різдва Христового. Наочний приклад жертви тут вбачаємо і в запалюванні вечірньої свчки, і у випіканні ритуального хліба, і у пригоуванні традиційної різдвяної куті та урочистому внесенні символу роду – різдвяного дідуха. Такий культурний символ, створений у кризовій ситуації, коли актуалізується ідея нового, набуває неабиякої магічної сили, що здатна не просто вплинути, а й подекуди вирішити кінцевий результат ключових етапів у господарському трудовому циклі пересічного селянина.

У цьому контексті показовим є приклад перенесення різдвяно-новорічної атрибутики в культурно-символічний простір весняної обрядовості, зокрема, того всього, що стосується початку сільськогосподарського календаря. Як зазначають дослідники, звичаї, пов'язані з першою оранкою та сівбою, з давніх-давен включали в основному магічні дії: освячення плуга, першої борозни, покладення свяченого хліба в перші скиби зораної землі (щоби родила нива), а також яєць. У с.Гусний Закарпатської області зерна із святвечірнього снопа висівали разом із посівним матеріалом під час весняних польових робіт. У першу зорану борозну клали яйце. У с.Гнила Турківського району під час польових робіт користувалися висушеною частинкою керечуна, випеченого для святкового столу. Його привязували до сільськи (мішечок, із якого сіяли зерно).

На священний статус хліба і його магічну силу, генератором якої є час активного світотворення, вказує ще один ритуальний елемент бойківської весняної обрядовості. У с. Люта Великоберезнянського району на Закарпатті напередодні Святого вечора пекли так звані «перепічки» - маленькі булочки, матеріалом для яких слугували вищербки тіста від крачуна. Зберігали їх до початку весняних орних робіт, коли ставили у першу борозну. Яйце в цьому селі не використовували, а саме перепічки. Причому, перепічки споживали і в полі, і додому приносили, щоб, як вірили, був хліб і в полі, і дома.

1.2. Лемки

За однією з версій, предками лемків були стародавні племена білих хорватів, які проживали по схилах Карпатських гір.

Багато трагедій довелося пережити лемкам: знищення в Талергофському концтаборі, насильницьке переселення в рамках спецоперації «Вісла».

Сьогодні частина лемків живе в Україні, інша частина – на території Польщі, третя – у Словаччині. Живучи в Україні лемки переважно вважають себе частиною українського народу, хоча можна зустріти і тих, хто виступає за «відокремленість» (національну самодостатність).

Лемки намагаються зберегти свої національні особливості, в першу чергу, мову. До Другої світової війни лемківська група повсюдно користувалася діалектами, які відносяться

до української мови. Не менше вживали вони багато слів зі словацької і польської мови. Найбільш характерною ознакою лемківських діалектів є використання слова «лем» (лише, тільки), запозичина зі словацького «лем», «лен». Сьогодні в Польщі лише незначна частина лемків користується цим діалектом у щоденному житті. Він використовується він переважно під час спеціальних приводів, таких як зустріч родини чи фольклорних заходах.

Традиційні вбрання лемків легко впізнати. Чоловіки носили суконне пальто чуганю, незвичайне для українців, жінки – білі косинки і широке візерункове намисто «силянку». Сьогодні на базарах Західної України можна зустріти дерев'яних орлів і обплетені дротом тарілки – зразки традиційного ремесла лемків, іменованого «дротярство». До лемків зараховували себе багато відомих осіб, але найвідомішим лемком був, мабуть, Енді Уорхол (справжнє ім'я Андрій Варгола) – культова особистість в світі поп-арту.

Лемки – етнічна група, що проживає на північних і південних схилах Карпат. Кількість лемків, до прикладу, у Словаччині нараховує загалом 100-140 тис. Вони населяють регіон, який словаки називають Шаришем, а також незначні частини Спишу і Замплін. Населення лемків в межах Польщі займали – на думку українських дослідників – до 1947 р. південні межі повітів: Новосандецького, Горлицького, Ясельського, Кроснянського, Сяноцького, південний-схід Ліського і кілька сіл Новотаргівського. У 1930-х рр. кількість населення лемків в Польщі становила близько 160 тис. Вони населяли близько 300 сіл.

В Польщі панівною залишається точка зору, запропонована відомими етнографом Романом Райнфуссом, що східний кордон історичної Лемківщини проходить по р. Ослава, враховуючи Буковиці і Великий Діл. Далі, за р. Сян розтягнулася – на думку Райнфусса – так звана перехідна лемківсько-бойківська межа (замішанці). Таке визначення меж Лемківщини виключає з її меж Ліський повіт і більшу частину Сяноцького повіту. Відмінність у підходах розуміння східних меж регіону має не лише науково-дослідницьке значення. Це також становить важливий компонент роздумів про національну приналежність лемків.

У 1944-1947 рр. на території польської частини Лемківщини відбулася трагічна депортація населення. 9 вересня 1944 р. Польський Національний Комітет Визволення та уряд УРСР підписали договір, згідно якого обидві сторони зобов'язувалися до «евакуації» з Польщі усіх осіб української, білоруської, російської національності, так само як і виселення з УРСР усіх поляків та євреїв, які були громадянами Польщі станом на 1 вересня 1939 р.

Переселення повинно було мати добровільний характер. Проте обмін населенням набула по суті характер акції депортації. Військо оточувало лемківські села та примушувало до поспішного зібранні речей і переміщення. Звідси їх залізничним транспортом відправляли до радянської України. Люди ховалися від військових у лісах. Солдати проводили облави на втікачів. Лемківські родини масово втікали до Чехословаччини, які проте насильно повертали їх на польську сторону.

Частина лемківської молоді вступила до лав Української Повстанської Армії. Підтримка УПА у східній частині регіону достатньо сильною. Натомість вона була слабкою у західній частині. Проте ніколи серед лемків не панувала думка про проведення етнічних чисток стосовно польського населення.

Намагаючись уникнути виселення, лемківське населення скеровувала до влади звернення, в яких переконували про свою лояльність до польської держави. Договір від 9 вересня 1944 р. не передбачав населення лемківського населення. Це питання становило таку проблему для влади, що Головний представник уряду Польщі у справах евакуації звернувся 1 квітня 1945 р. до Польської Академії Умій з проханням про роз'яснення національності лемків. Відповідь надійшла 16 квітня. У наданому заключенні стверджувалося, що лемки є такою самою частиною українського етносу як переважна більшість населення Галичини. Водночас було визнано їх приналежність до українського народу. Це визначило долю лемківського населення.

Виселення українського населення з Польщі відбувалося до кінця 1946 р., коли

радянська влада остаточно відмовилася приймати подальші поїзди. Лемківські села спорожніли. Виселено близько 95 тис. лемків, а саме 2/3 населення. Решта частина лемківського населення (близько 30-35 тис.) комуністична влада депортувала у 1947 р. в рамках операції «Вісла» на «повернені території».

Депортовані приймали розпачливі спроби повернутися в рідні землі, які найчастіше закінчувалися повторною депортацією. Лише після 1956 р. появилася можливість повернення, хоча обмежені зі сторони влади. У 1957-1958 рр. мала місце значна хвиля повернення лемків в основному у Горлицький повіт у Ряшівському воєводстві. Поверталися вони також і пізніше, проте не так чисельно.

Сьогодні в Польщі лемки мешкають переважно на Дольному Шльонську і Любуській Землі (в основному околиці Лігниці, Любіна, Хоцянова, Глогова, Волова, Пшемкова, Шпротова, Нової Солі, Зеленої Гори, Швєбодзіна, Меджиріччя, Сквєжина, Стрілець Краєнський, Гожова Великопольська). Знаходиться досить великий відсоток деяких сіл у Підкарпатському воєводстві (Бортне, Бліхнарка, Білянка, Конечна, Кунькова, Воловець, Висова).

У Словаччині лемки уникнули трагічної долі своїх краян у Польщі. У багатьох місцевостях на Шаришу досі можна почути у публічних місцях розмови на лемківському діалекті, хоча тут також відбувалися процеси асиміляції. В Україні лемки поселилися переважно в межах Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської (Станіславської) областей. Також існує група лемківської діаспори в Канаді, США, балканських країнах (Сербії, Хорватії) та інших країнах.

Фактором єдності лемків є перш за все сильний емоційний зв'язок із землею їхніх предків – Лемківщиною. Наступні покоління культивують пам'ять про карпатських предків. Багато лемків будують літні будиночки у місцевостях, з якої було депортовано їхніх родичів. Проявом зв'язку лемків з їхньою «малою батьківщиною» є перш за все «Ватри», тобто великий з'їзд лемків, які відбуваються раз в році у липні. Їхня історія бере початок у 1980-х рр.. Від 1990 р. «Ватри» відбуваються у с. Ждиня у гміні Устя Горлицьке. Щороку мале, загублене в горах село перетворюється на метрополію. Біля села постає наметове містечко. Багато людей також мешкає у довколишніх готелях і пансіонатах. З'їжджаються лемки з різних кінців світу. Перш за все прибувають з Польщі, але також з України, Словаччини, Балканів та Канади і США. Часто ці люди давно заангажовані. Погоджуються на незручності, пов'язані з далекою подорожжю і проживанням у наметі, аби протягом нетривалого часу побувати у себе вдома, поміж своїми.

Центральним місцем «Ватри» є амфітеатр, в якому відбуваються виступи творчих колективів, які відтворюють лемківські традиції. Виступають рокові чи хіп-хопові виконавці, співають по-лемківськи чи виконавці, які презентують співану поезію. Найбільшим успіхом користуються групи, які презентують традиції, лемківський фольклор. Проте «Ватра» це перш за все приятельські зустрічі. У Ждині відбуваються правдиві родинні зустрічі. Зустрічають друзі, які набачились роками, і заводяться нові знайомства. «Ватра» ніколи не засинає, дружнє життя триває протягом цілої доби.

Лемківське середовище організовує у Польщі ще дві «Ватри» – у селі Михалів у Полковицькому повіті в Дольношльонзькому воєводстві та у селі Луги в Стрілецько-Дрезденівському повіті в Любуському воєводстві. Користуються великою популярністю, проте їхній статус є нижчим, аніж імпрези в Ждині. Називаються «Ватрами» на чужині, аніж на батьківщині. У цей спосіб лемки окреслюють своє ставлення до західних земель Польщі, де зрештою більшість з них мешкає. Для них це є батьківщина, з якою не відчують сильного емоційного зв'язку.

Немає сумніву, що споміж більше як 31 тис. громадян Польщі, які вказали під час загального перепису населення українську національність, значну частину становлять лемки.

1.3. Гуцули

Їх називають українськими горянами. Гуцули вільнолюбні й незалежні.

Гостям раді, але чужих в рідню записати не квапляться.

Люди-феєрверки, – це, мабуть, про них. Величезну увагу гуцули приділяють одягу: люблять вбиратися, причому навіть чоловічі куртки киптарі розшиті золотом і прикрашені помпонами.

У багатьох гуцулів будинки також прикрашені: кругом розшиті рушники, килими. Меблі прикрашені хитромудрим різьбленням. Окрім вбрання люблять гуцули зброю. Здавна вважалося: два пістолі за широким поясом має тільки бідний гуцул. А ще вони прагнуть показати себе всьому світу: ось ми які, статні, ошатні, спритно танцюємо і вміло працюємо.

Гуцули вельми гарячий народ, але при цьому вміють стримувати свою буйну вдачу. Щоб не зірватися, гуцули нібито майже не п'ють спиртне: на дві сотні гостей, які прийшли на весілля, можуть виставити пляшку горілки. Гуцули живуть на Івано-Франківській, Закарпатській та Чернівецькій областях України. Про значення слова «гуцул» досі ведуться суперечки. Одні вчені вважають, що етимологія слова сходить до молдавського «гоц» або «гуц», що означає «розбійник», інші – до слова «кочул», що означає «пастух». Як би там не було, але гуцули завжди вважалися умілими чабанами. Для передачі сигналів під час свого перебування в горах пастухи-гуцули використовували довгу дерев'яну трубу – трембіту (вона ж виступала в ролі музичного інструменту).

А ще тут як і раніше сильні традиції шаманізму. Якщо пощастить, можна зустріти гуцульського мольфара. У давнину їх називали «земними богами», а сьогодні – знахарями, чаклунами, цілителями (це залежить від того, білий мольфар або чорний). Мольфари користуються незаперечним авторитетом: їхні пророцтва збуваються, відомі також випадки зцілення безнадійно хворих людей.

Ландшафтні умови мають певний вплив на формування не тільки матеріальної та духовної культури тієї спільноти, яка населяє ландшафт, але і на психофізичні риси її членів та колективну свідомість в цілому. Етнопсихологи вважають, що нащадки спільних предків, проживаючи у різних природних середовищах, через необхідність адаптуватися до них, стають неподібними між собою вже через кілька поколінь. А тому, гуцули, маючи спільні етнічні корені з рівнинними мешканцями Прикапаття і Закарпаття, набули чимало особливостей, які зафіксувала їх неповторна культура.

Екологічний і культурний потенціал Гуцульщини на початку XXI століття є цілком унікальним, адже гори залишаються середовищем особливого співіснування людини з дикою природою, а культура життєдіяльності горян зафіксована у їх традиціях, способі життя і світосприйнятті. Проте, в умовах глобалізації суспільно-економічних процесів, яка охопила вже майже весь цивілізований світ, етнічна культура має тенденцію до занепаду під впливом сучасних технологій, що може негативно позначитись як на екологоекономічному, так і на історико-культурному розвитку Гуцульщини. Водночас, практика і дослідження етносоціальної системи Гуцульщини підтверджують автохтонний характер господарювання українців-гуцулів на території Українських Карпат та існування властивих їм етносоціальних форм суспільного устрою, які базуються на високому рівні етноекологічної свідомості горян і залишаються важливими.

Рис. Ватра – традиційний символ закарпатських фестивалів

Самобутність Гуцульщини та її мешканців – гуцулів сформувалась в умовах територіальної відособленості. Як наслідок, тут збереглися давньоукраїнські національні традиції, матеріальна та духовна культура, тому у геокультурному просторі Карпат, України край яскраво виділяється оригінальним культурним ландшафтом. Гармонія традиційного укладу життя і природи, матеріального та духовного життя гуцулів на більшій території Гуцульщини вражає навіть у наш час, надаючи гуцульському культурному ландшафту неповторних рис.

Проте збереженість етнокультурного ландшафту не рівномірна в різних частинах Гуцульщини. Найбільш виражені зміни в західній частині – Рахівському районі Закарпатської області та Яремчанській міській раді Івано-Франківської області, де вже 100 років функціонує залізниця. Тут також спостерігається найбільша концентрація населених пунктів міського типу, значний розвиток промисловості і невиробничої сфери, значна частка мішаних шлюбів, що дає підставу вважати основні види життєдіяльності населення цієї частини Гуцульщини найбільш зміненими.

Гуцули Косівщини через інтеграційні зв'язки з жителями передгір'я (висока питома частка мішаних шлюбів 20-26 %) також зазнала значних змін в окремих видах життєдіяльності.

Через внутрішнє гірське положення надчеремоської частини Гуцульщини (Верховинський і Путильський район), такі риси їхньої самобутності, як традиційна структура господарювання, дисперсне розселення, замкненість шлюбів (90%), відсутність міст, сприяють збереженню тут властивого гуцулам етнокультурного середовища та, зокрема, етнокультурного ландшафту.

Важливою складовою етнокультурного ландшафту Гуцульщини є господарська діяльність гуцулів. Важко уявити собі краєвид Гуцульщини, а також господарство і культуру цього регіону, окремо від пасовищного господарства. Розведення овець і великої рогатої худоби, поєднане із літнім випасом тварин на гірських пасовищах, протягом багатьох століть було основним заняттям гуцулів й важливим джерелом доходу, а також призвело до значного перетворення гуцульського ландшафту. Зокрема, випалювання субальпійських заростей і лісів для розширення території випасання, а також заготівля деревини призвели в

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

результаті до формування напівприродної рослинної смуги із широкими розлогими луками, що отримали назву полонини.

Традиційне гуцульське пасовищне господарство – це, насамперед, випасання овець. Отари що нараховували 600-700 овець, не були рідкістю, а траплялися й такі що нараховували 1000 голів.

Прості розрахунки дозволяють припустити, що в свій час на Гуцульщині було понад 200 тис. овець. Зараз розвиток полонинного господарства знизився і в даний час поголів'я овець лише трохи перевищує 30 тис. голів. Проте і сьогодні ці показники найвищі у гірських ландшафтах Європи. Наприклад в Польських Татрах із створенням Національних парків випасають лише 1,5 тис. овець й кілька десятків голів худоби. Для порівняння, лише у західній частині Чорногори випасають біля 3 тис. овець, 1,3 тис. голів великої рогатої худоби.

Отже, існує полонинське господарство є найяскравішим проявом самотнього етнокультурного ландшафту Гуцульщини. Ще однією важливою складовою гуцульського культурного ландшафту є архітектура, а разом з нею просторовий вигляд гуцульського села, якому притаманний розсіяний тип забудови: розкинуті поодинокі садиби на значних відстанях між собою.

На Гуцульщині до 70% господарств населеного пункту зосереджено в долині, поблизу ріки і основної дороги. У наш час поселення по днищах долини зазнали змін, у порівнянні з давньою, типовою для Гуцульщини забудовою. Зараз долини забудовані густо і хаотично й усе рідше можна побачити нові будинки із застосуванням традиційних форм, і навпаки, використовуються не властиві гуцульській архітектурі кольори, форми, масштаби.

Значні негативні зміни виникли в етнокультурному ландшафті завдяки розвитку в краї туристичної індустрії і масовій розбудові туристичної інфраструктури в нетипових і часто неестетичних формах. Зокрема це проявляється в Західній Гуцульщині – Рахівському районі та Яремчанській міській раді. Заселення у вищих частинах гір також стало густішим, однак його усамітнене розташування, гніздово-присілкова форма й надалі є актуальною. Особливо привабливими у цьому плані виглядають присілки надчеремоських сіл, у Покутських горах, а також в районі Кривопілля.

Зміна забудови проходить тут еволюційним способом. У формах нової архітектури часто дотримуються давніх гуцульських традицій. Протягом останнього часу спостерігається також поступове залишення людьми присілків, що розташовані високо в горах. Важкі умови життя й транспортного сполучення призвели до відпливу молоді «в долини».

Сьогодні практично в кожному населеному пункті Гуцульщини є кілька житлових будинків, господарських і виробничих споруд, які можна вважати пам'ятками дерев'яної архітектури регіонального значення. Саме старовинних дерев'яних житлових будинків залишилося на Гуцульщині найбільше, але вони не мають відповідного заповідного статусу і недостатньо охороняються законами України. Тому необхідно здійснити державну реєстрацію всіх старовинних житлових будинків та інших споруд, які органічно зв'язані зі своїм гірським ландшафтом, місцевим населенням краю і мають особливу архітектурну цінність. Актуально стає також проблема надання окремим сільським населеним пунктам Гуцульщини, які мають велику кількість пам'яток історії і культури, спеціального статусу регіональних історичних населених місць України. В кожному районі Гуцульщини є кілька сіл, що зберегли весь комплекс етнографічно й екологічно цінних об'єктів, є осередками добре збереженої матеріальної і духовної культури гуцулів. Такий статус покращить можливості збереження всього комплексу пам'яток народної дерев'яної архітектури. На території Гуцульщини також знаходяться археологічні об'єкти; меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями; пам'ятники та пам'ятні місця, пов'язані з життям та творчістю діячів історії, культури; пам'ятники оборонного будівництва; сакральні споруди; пам'ятки народної архітектури; громадські

споруди; професійні художні промисли; народні художні промисли; пам'ятки матеріальної культури; пам'ятки фольклору.

Обов'язковою умовою використання цих об'єктів має бути не завдання їм шкоди. Для цього має бути запроваджений моніторинг за станом збереження об'єктів історико-культурної спадщини.

Прогресуюча урбанізація, пропаганда міського способу життя та необдуманий розвиток туристичної бази змінюють архітектурні форми карпатських будівель. Вони сприяють уніфікації архітектурної інфраструктури, а також монокультурному напрямку в сільському та лісовому господарствах. Це стало причиною формування монотонних окультурених ландшафтів в Українських Карпатах. Отже існує загроза поширення монотонного географічного середовища, що небезпечно впливатиме на стан матеріальної та духовної етнокультури.

Сучасний стан етнокультурних ландшафтів Гуцульщини дозволяє виділити такі їх типи:

1. Етнокультурні ландшафти, виділені на підставі поєднання господарської діяльності і природних умов Карпат. Сюди належить, перш за все, полонинне вівчарство і скотарство, лісозаготівля і деревообробна промисловість.

2. Ландшафти, виділені на підставі поєднання природних умов, розселення та традицій побуту. Відносимо сюди житлову дерев'яну архітектуру типу хати-гражди та іншу в хуторах та селах Гуцульщини.

3. Ландшафти, виділені на підставі поєднання матеріальної і духовної культури. Прикладом може бути сакральна архітектура – хрещаті дерев'яні церкви Гуцульщини.

4. Сучасні ландшафти з елементами туристичної інфраструктури (готелі, туристичні комплекси та сучасні садиби сільського туризму).

Одним з перспективних шляхів для збереження етнокультурного ландшафту Гуцульщини є розвиток етнотуризму – подорожі з метою ознайомлення і пізнання певного етнокультурного середовища з його самобутніми особливостями: традиціями, промислами, побутом, культурою. Етнографічний туризм, на нашу думку, має бути нерозривно пов'язаний із завданнями екологічного туризму, щоб знайомство з гуцульською культурою відбувалося на основі взаємної вигоди, взаємоповаги та взаєморозуміння. Саме етнотуризм позитивно впливає на збереження етнокультурного ландшафту Гуцульщини.

Завдяки етнотуризму відроджується матеріальна та духовна культура Гуцульщини – важлива складова етнокультурного ландшафту: відбувається відродження забутих промислів та ремесел, відроджуються традиції, обряди та звичаї. Такий позитивний вплив етнотуризму дозволяє місцевому населенню, а особливо молодому поколінню, не забувати свої традиції і додатково отримувати матеріальні вигоди.

Сьогодні для збереження етнокультурного ландшафту важливим є розвиток систем територій з особливим статусом охорони – природних та історико-культурних, особливо національних парків та музеїв-заповідників. В даний час на Гуцульщині існують реальні можливості щодо збереження етнокультурної спадщини на теренах природно-заповідного фонду (ПЗФ). Зокрема, С.М. Стойко пропонує для збереження етнокультурної спадщини включити в систему ПЗФ нову категорію «Етно-ландшафтний заказник».

Етноландшафтні заказники рекомендується створювати навколо населених пунктів, в яких проживають етнічні спільноти, що відзначаються своєрідними етнокультурними особливостями та властивою їм духовною та матеріальною культурою. Вони призначені для охорони природних і культурних ландшафтів, у яких сформувалися популяції етнічних груп, та сприятимуть збереженню їх етнокультурної спадщини.

На Гуцульщині доцільно створити етноландшафтні заказники навколо таких популярних населених пунктів як Космач, Красноілля, Яворів, Кобилецька Поляна, Криворівня та ін. Прикладом збереження етнокультурного ландшафту і цікавим об'єктом

етнотуризму може бути створення скансену на базі реально існуючого гуцульського села Криворівня, де поруч з будинками, в яких мешкають місцеві селяни, збереглося багато пам'яток народної архітектури та культури (дерев'яна церква, хата-гражда, давня кузня, тощо), які в поєднанні з пам'ятками природи творять унікальний етнокультурний гуцульський ландшафт. Крім цього у селі збереглися багаті народні традиції, які підтримуються місцевими жителями. На базі старих (або побудованих у такому стилі) гуцульських хат та господарств потрібно створити місця для розміщення туристів. Перебуваючи в таких хатах, можна поринути в атмосферу гуцульського народного побуту. Тут можна спостерігати поєднання сільського та етнотуризму, які в багатьох випадках є нероздільними. В перспективі створення подібних скансенів, а разом з ними і збереження та відтворення етнокультурного ландшафту можливе і в інших гуцульських селах та хуторах.

Розділ 2. Регіональні особливості територій

Українські Карпати – це особливий регіон, де традиції, культура, особливості життя і побуту її жителів є частим предметом дослідження різних фахівців. Однак перед тим, як акцентувати увагу на особливостях розвитку культури регіону, розглянемо ключові про регіон.

2.1. 10 фактів про регіон Українські Карпати

- Найбільша ширина Карпат досягає 430 км. *Найвища вершина Українських Карпат* – Говерла, висота якої становить 2061 м. Карпати мають вулканічне походження, не надто високі, середня висота їх становить близько 1400 м. Своєю назвою гори зобов'язані або албанцям (коропа – в перекладі камінь), або полякам (“кагра” – нерівності).

- *Найбільшим озером у Карпатах* є Синевир, що знаходиться на території Закарпатської області в Міжгірському районі. Його ще називають "синім оком". Сильний землетрус чи можливо багатоміліметрові вивітрювання викликали обвал скель, які і загалили долину гірського потоку та утворили озеро на висоті 989 м над рівнем моря приблизно 10 тисяч років тому. Синевир займає площу близько 5 гектарів, його максимальна глибина – 22 метри.

- *Найбільш високогірне місто* – Рахів. Середня його висота становить 820 м над рівнем моря. Цьому місту належить ще один рекорд – найбільший перепад висоти між вулицями – 600 м: від найнижчої (400 м) до найвищої 1000 м.

- *Найвисокогірніше місце роботи та наукова споруда* – біостаціонар Львівського відділення інституту ботаніки НАН України, що розташований на полонині Пожижевській (1429 м над р.м.). Включає метеостанцію та сніголавинну станцію. Збудований в 1899 р. Полонина Пожижевська – це найбільш вітряне місце в Карпатах: вітер зі швидкістю понад 15 м/с (54 км/год) дує тут в середньому 120 разів щорічно. Ця полонина є також і найвологішим місцем України – 1593 мм рт. ст. річних опадів.

- Найбільш значна *палеонтологічна знахідка* на території Карпат – це, ймовірно, місцезнаходження викопної фауни в селищі Старуня (в Богородчанському районі Івано-Франківської області), що стало відомим на весь світ. У 1907 р. тут асболоотно випадково знайдені рештки тварин кінця льодовикової доби. Біля потоку Лукавець Великий в озокеритній шахті на глибині 12,5 м було знайдено мамонта, а трохи глибше – волохатого носорога, гігантського оленя, різних викопних птахів та земноводних. Очевидно, сіль, озокерит, розчин нафти та безкисневі умови багна сприяли консервації старунських тварин. Щодо того, як тварини тут опинилися, то цілком імовірно, що пізньопалеотична людина в околицях Старуні полювала на них, загаяла в болото і там вони гинули.

- *Найвище розташована конструкція* – у 1996 році встановлено п'ятиметрову стелу на г. Говерла, на якій розміщено державні символи – жовтоблакитний прапор та тризуб. Найвисокогірніша споруда знаходиться на вершині Піп Іван – там виосчить кам'яна коробка, що була метеоролого-астрономічною обсерваторією. Урочисте відкриття відбулося влітку 1938 р. Головним астрономічним інструментом був астрограф з діаметром об'єктива 33 см. Під час II світової війни цей будинок, відомий як "Білий слон", занепав і чекає на воскресіння. Рішенням Верховинської районної ради та Івано-Франківської обласної ради об'єкт був переданий в управління Прикарпатському Національному Університету ім. В. Стефаника в Івано-Франківську. У 2011 році проект відбудови будівлі довоєнної Астрономічної Обсерваторії Варшавського Університету на г. Піп Іван отримав перший грант від Міністерства Культури і Національної Спадщини Республіки Польща.

- Найвисокогірніше *озеро* в Карпатах Бребенескул; воно розташоване на схилі гори Гутин-Томнатик на висоті 1801 м, завдовжки 134 і завширшки 44 м, площа – 4000 кв м, максимальна глибина – 2,8 м.

- Найбільший *кам'яний залізничний міст* знаходиться в смт. Ворохта, збудований в 1895 р. При загальній довжині 130 м проліт становить 65 м. Це один з найбільших кам'яних

мостів у світі.

- *«Долина нарцисів»*, що біля м. Хуст на Закарпатті, є єдиним місцем в Україні, де в природних умовах ростуть білосніжні нарциси вузьколисті. На вигляд вони дуже нагадують садові, але квітки більші й досягають іноді 10 см у діаметрі. Живописна долина площею 80 га вкрита суцільним килимом квітів і оперезана пологими гірськими схилами, є пам'яткою природи.

- *Дерева*. Найдавніше дерево в карпатських лісах – це ялина (смерека). Її походження пов'язане з крейдовим періодом мезозойської ери. І вже на світанку виникнення людства вона використовувалась як рослина-цілитель через свої фітонцидно-бактерицидні властивості. В Україні відомо два дикорослих види ялин – звичайна та гірська.

Найвисокогірніше дерево в Українських Карпатах – це сосна гірська; її виявлено на схилі гори Піп Іван Чорногорський на висоті 2010 м над р.м. Вона невибаглива, має широку екологічну амплітуду, може рости на кам'янистих сухих скелях і розсипищах з нерозвиненим шаром ґрунту. Дерево має вигляд криволісся висотою 2-4 м або дрібних карликових екземплярів заввишки 20-30 см. Рекордсменом за висотою можна вважати модрина європейську в Рахові. Коли її зрубали у віці 140 років, вона мала висоту 54 метри.

Найдовговічніше дерево в Україні – тис ягідний. Вік цього релікта може досягати 4 тис. років. У минулому він був поширений по всій лісовій зоні Європи, але повсюдно знищений через дуже цінну деревину –недарма його називають "королівським" або "негній-деревом". Найбільший осередок тису – Княздвірський резерват в околицях Коломиї Івано-Франківської області площею 206 га. До рекордсменів-довгожителів належить також кедр європейський – до 3 тис. років.

2.2. Івано-Франківська область

Івано-Франківська область (до 1962 року – Станіславська область) була утворена 4 грудня 1939 року. Обласний центр – місто Івано-Франківськ. Область розташована на південному заході України і межує з Львівською, Тернопільською, Чернівецькою та Закарпатською областями. На крайньому півдні область межує з Румунією. Площа області 13,9 тис. км².

За адміністративно-територіальним поділом на початок 2016р. область налічувала 14 районів та 6 міст обласного значення. У складі районів та міст обласного значення знаходяться 9 міст районного значення, 24 селища міського типу, 459 сільських рад та 4 об'єднані територіальні громади. Всього в області налічується 804 населених пункти, з них – 765 сільські. Статус гірських надано 240 населеним пунктам.

Обласний центр - м. Івано-Франківськ, районного поділу немає.

Туристична галузь є стратегічним напрямком соціально-економічного розвитку Івано-Франківщини.

Край прикарпатський наче створений для поетів і туристів, любителів найпрекраснішого. Бо він сам, як пісня, як легенда. Іноді здається, що навіть час тут зупинив свій біг і спраглими очами дивиться на красу Карпат.

В області є десять курортних місцевостей. Для курортної терапії використовуються кліматичне лікування, мінеральні ванни. Серед курортів - низькогірні Татарів, Яремче і Микуличин Яремчанської міськради, Мислівка і Новий Мізунь Долинського району, Шешори Косівського району та м.Косів, високогірні Ворохта і Яблуниця Яремчанської міськради і бальнео-грязевий передгірний курорт Черче Рогатинського району. Найбільш відомим на Івано-Франківщині є джерело води "Горянка", аналогічної за дією трускавецькій "Нафтусі", в с.Новий Мізунь Долинського району. Унікальні властивості джерела "Буркут" для лікування внутрішніх органів були відомі ще у XIX ст.

Давно відомим туристичним центром Івано-Франківщини є місто Яремче, розташоване в мальовничій улоговині між горами на березі р.Прут.

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

Найбільшим культурним та економічним центром краю є обласний центр Івано-Франківськ (237 тисяч мешканців), історія якого налічує понад три з половиною сторіччя.

Важливим культурним і духовним осередком краю є місто Коломия, третє за населенням після Івано-Франківська і Калуша. Населення міста й околиць створило немало перлин духовної та матеріальної культури. Скарбницею народних промыслів є Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Й.Кобринського, що діє від 1935 року, музей „Писанка” оригінальної архітектури (у формі писанки), де зібрано понад 12 тис. екземплярів писанок з України та інших країн.

Етнографічно населення Івано-Франківщини поділяється на Опілля, Покуття, Бойківщину та Гуцульщину. Їх мешканці зберегли деякі відмінності в мові, одязі, культурі та побуті й уже цим привертають увагу туристів.

В області розвинені різні види художніх народних промыслів. Під руками різьбярів, гончарів, мосяжників, ткачів народжуються мистецькі вироби, що розходяться по світу. Визнаним центром гуцульського мистецтва є Косів, де працює мистецький ярмарок.

Івано-Франківщина має велику культурно-історичну спадщину. Такі давні і цінні пам'ятки як церква Пантелеймона під Галичем (XII ст.), Манявський скит (XVII ст.), дерев'яні гуцульські і бойківські храми відомі за межами країни.

Різдвяний фестиваль «Коляда на Майзлях»

Різдво – найдивовижніше і найулюбленіше свято в усьому світі. Ми, українці, найбільше очікуємо його приходу. Це свято приносить тепло і радість у кожную домівку. Наш народ упродовж свого існування збагатився обрядовими діями. Різдвяні свята – це унікальний, ні на що не схожий час у році, коли мешканці та гості нашого міста поринають в атмосферу дива і дарують собі та своїм близьким незабутню казку. Окрасою новорічно-різдвяних свят в обласному центрі став Різдвяний фестиваль «Коляда на Майзлях», який традиційно відбувається у храмі Царя Христа, монастиря оо. Василян УГКЦ. Цей захід відбувається в храмі, тому що коляда – це молитва. Люди на кілька годин продовжують свою літургійну молитву прославою Бога у колядках та щедрівках. На різдвяному фестивалі чимало юних глядачів. Слухаючи віншування та коляду, вони із задоволенням діляться і своїм вмінням прославляти народження сина Божого.

Обласний відкритий фестиваль народної творчості «Різдво в Карпатах»

У народних звичаях – душа народу. На Прикарпатті особливо збереглися звичаї, традиції, обряди, зокрема, свята новорічно-різдвяного циклу. Фестиваль проводиться щорічно з метою відродження, поширення, пропагування та розвитку української культури, національних традицій, звичаїв і обрядів різдвяно-новорічного циклу, популяризації туристичного потенціалу Івано-Франківщини та її історико-культурної спадщини. Основним завданням заходу є вивчення і практичне знайомство з Прикарпаттям, джерелами автентичного фольклору. Участь у святі беруть кращі колективи Івано-Франківщини з обрядовими діями Гуцульщини, Бойківщини, Покуття та Опілля.

Обласний фестиваль оркестрів народних інструментів «Кобзареві струни»

Івано-Франківщина – П'ємонт народної інструментальної музики. Немає більш ніде такої області, де б жило це мистецтво. Тут кожне село має своїх музикантів: скрипалів, цимбалістів, сопілкарів. Починаючи з 1987 року, на Івано-Франківщині відбувається фестиваль оркестрів народних інструментів «Кобзареві струни». До Рожнятова приїжджають творчі колективи з усіх куточків Прикарпаття, загалом участь у мистецькій програмі фестивалю беруть понад 15 оркестрів народних інструментів. Це єдиний в Україні фестиваль народних аматорських колективів. На Івано-Франківщині він проводиться раз у два роки і більше як за чверть століття свого існування – традиційно в Рожнятові. Метою є популяризація автентики оркестрової музики.

Всеукраїнський фольклорний фестиваль «Писанка»

Основною метою фестивалю є вдосконалення школи традиційного народного

мистецтва декоративного розпису, відродження розвитку писанкарства, виявлення і підтримка обдарованої молоді, яка цікавиться історією та збереженням народних традицій. На свято приїжджають майстри писанкарства не лише з усієї України, але й з-за кордону. Фестивальна програма включає: пасхальні ігри, гаївки, веснянки, театралізовані дійства, майстер-класи та конкурси писанкового розпису. Також у рамках свята відбувається виставка-продаж вишитого одягу, виробів з лози, глини та дерева.

Міжнародний мистецький фестиваль країн Карпатського регіону «Карпатський простір»

Міжнародний мистецький фестиваль країн Карпатського регіону «Карпатський простір» заснований Національною оперетою України за сприяння Міністерства культури України. Місією фестивалю є об'єднання країн Карпатського регіону не лише за територіальною ознакою, а й через мистецтво. «Карпатський простір» як масштабна культурна подія міжнародного значення є потужним інструментом культурної дипломатії, майданчиком для щорічних зустрічей митців, бізнесменів, дипломатів, політиків країн Карпатського регіону. Завдяки фестивалю країниучасниці можуть презентувати свою культуру, фольклор і сучасні мистецькі надбаня. Учасниками заходу є митці та творчі колективи з України, Австрії, Польщі, Угорщини, Словаччини, Румунії, Молдови, Чехії, Естонії, Азербайджану та Грузії.

Міжнародний фестиваль ковальського мистецтва «Свято ковалів»

Рис. Фото з фестивалю «Свято ковалів»

Щороку, на початку травня, в місті проводиться міжнародний фестиваль ковальського мистецтва «Свято ковалів». Участь у феєрії вогню і металу беруть представники з України та з-понад 20-ти країн світу. Зокрема, на святі представлені ковальські школи Англії, Австралії, Бельгії, Білорусі, Іспанії, Литви, Німеччини, Нідерландів, Польщі, Узбекистану, Фінляндії, Франції, Чехії, Швеції, Норвегії. За традицією щороку ковалі разом виготовляють і дарують місту спільні декоративні композиції. Івано-Франківськ наразі має такі чудові витвори як «Букет майстрів», «Великоднє сонечко», «Дерево щастя», «Фотографічна рамка», «Карусель», «Арка партнерських міст», «Єднання».

Етнофестиваль «Великдень у Космачі»

У селі Космач на Косівщині, котре вважається найбільшим в Україні, щороку відбувається відкритий фольклорний етнофестиваль «Великдень у Космачі». Гості та учасники дійства мають змогу зануритися в неповторну атмосферу гуцульського колориту: помилуватися мальовничими карпатськими краєвидами, познайомитися із самобутніми космацькими звичаями, обрядами і ремеслами. У програмі заходу етнографічні майстер-класи, фестивальна ватра, містечко етномайстрів, концерт автентичних українських колективів. Значущість фестивалю полягає у можливості відродження автентичних мистецьких надбань, зокрема, ремесел, якими славляться жителі Космача. Адже космацькі великодні писанки й унікальні вишивки відомі далеко за межами України.

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

Гуцульське народне дійство «Полонинське літо»

Це свято має давню історію, адже проводиться ще з 1960-років. Раніше святкування проходило у травні, коли худобу виганяли на полонину. Зараз свято ніби й символізує вихід на полонину, але відбувається вже тоді, коли полонинська ватра у розпалі. Адже, за вівчарською традицією, виганяючи худобу на полонини, пастухи розпалювали полонинську ватру. Вогонь підтримували ціле літо як своєрідний оберіг від диких звірів та нечистої сили – мавок, бісиць, чугайстрів.

Міжнародний гуцульський фестиваль

Метою свята є розвиток та популяризація традиційних видів народного мистецтва, звичаїв, обрядів етнічної групи гуцулів-українців, підвищення соціального і мистецького статусу автентичного фольклору, виявлення самобутніх творчих колективів, окремих виконавців та майстрів образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва. Традиційно фестиваль відбувається у восьми гуцульських районах Івано-Франківської, Чернівецької і Закарпатської областей, а саме: Путильському, Вижницькому, Яремчанському, Верховинському, Надвірнянському, Коломийському, Косівському і Рахівському. У фестивалі беруть участь самодіяльні мистецькі колективи гуцульського регіону, які змагаються за першість на семи сценах у декількох жанрах: пісенному, музичному, театральному, хореографічному. На святі присутні колективи, основу репертуару яких складають співанки, коломийки, пісні і танці, драматичні твори, сюжети відеофільмів з життя гуцулів. Окрім мистецьких колективів, кожний район

Фестиваль автентичного одягу і традиції «Лудине»

Фестиваль покликаний продемонструвати розмаїття народного строю у селах Гуцульщини, багатогранні вміння майстрів народної творчості, які працюють у цій царині, привернути увагу молоді до автентичного одягу, вкотре довести туристам та гостям краю, що Косів – це найбільший центр прикладного мистецтва в Карпатах. У рамках фестивалю відбуваються покази давнього одягу представниками гуцульських сіл, молодіжне дефіле одягу з фольклорними елементами, конкурс на кращий одяг в номінаціях «Газда і газдиня», «Легінь і дівка», «Князь і княгиня», «Гуцульська дівчора». Крім того, гості дійства мають нагоду спробувати традиційні гуцульські страви, розучити гуцульські танці під супровід троїстих музик, взяти участь в гуцульських забавах.

Свято бойківського меду і ремесел

Захід відбувається на центральній площі міста Долини. Майже у кожному наметі – ікони святих Зосими і Саватія, покровителів бджіл, за народними переказами вони у своїх посохах привезли цих комах з Єгипту. На святі представлено досить широкий асортимент медової продукції. Колоритні пасічники з різних куточків Бойківщини охоче пропонують гостям свята скуштувати лікувального меду та медових напоїв різних сортів, а зі сцени лунають запальні фольклорні наспіви. Крім того, на святі можна придбати й інші лікувальні продукти бджільництва: маточне молочко, бджолиний квітковий пилок, прополіс, а досвідчені бджолярі ознайомлять присутніх зі всіма їх цілющими властивостями.

Вернісаж гуцульських ліжників «Барвограй»

Захід проводиться з метою збереження, відродження та розвитку ліжникарства, популяризації традицій народного мистецтва, створення умов для професійного зростання народних майстрів, ознайомлення із самобутньою культурою Гуцульщини, народними художніми промислами, традиціями, звичаями, фольклором. Традиційні щорічні вернісажі гуцульських ліжників засвідчують, що майстрині-ліжничарки розвивають цей народний промисел. Їх неперевершені барвисті ліжники зачаровують шанувальників народного мистецтва розмаїттям візерунків і кольорів, колоритом і неповторністю, довершеністю композицій, оригінальністю виконання. Це справжнє барвисте диво. «Барвограй» – це зразок збереження і творчого розвитку, популяризації гуцульських мистецьких традицій.

2.3. Закарпатська область

Закарпаття – о Розділ 11. Сучасний стан та перспективи розвитку традицій вівчарства в Карпатах

Ключовим документом на державному рівні, який наразі визначає пріоритетність державної політики у підтримці вівчарства в українських Карпатах визначено Державну програму розвитку регіону Українських Карпат на 2020—2022 роки.

У програмі зазначено, що складність природних умов, низький рівень транспортної доступності, недиверсифіковане виробництво, низький рівень підприємницької ініціативи та поширення практики реєстрації суб'єктів господарювання не за місцем провадження господарської діяльності негативно впливають на зайнятість населення гірських населених пунктів.

Програма ж розроблена для комплексного розв'язання першочергових наявних проблем в економічній сфері за умови збалансованості інтересів зростання якості життя населення гірських територій та збереження їх екосистем.

Рис. Вівці, адаптовані до українських умов

Виконання Програми сприятиме ефективному і просторово збалансованому розвитку регіону українських Карпат та дасть можливість забезпечити *за напрямом формування конкурентної економіки гірських територій:*

створення Карпатського центру відродження вівчарства;

створення високотехнологічних підприємств з первинної та глибинної переробки сировини (плодів та ягід);

створення підприємств з енергетичної переробки відходів лісового та сільського господарства;

впровадження програм навчання молоді з розвитку ініціатив у ринковій економіці та формування підприємницької компетентності у традиційних для гірських територій секторах: сільське, лісове господарство, народні промисли з використанням нових технологій, що не шкодять навколишньому природному середовищу та покращують умови праці;

створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та сільськогосподарських виробничих кооперативів у гірських населених пунктах;

надання фінансової та інституційної підтримки суб'єктам малого і середнього

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

підприємництва, які провадять діяльність на території гірських населених пунктів, на розвиток традиційних і найбільш перспективних для регіону видів господарської діяльності, у тому числі органічного виробництва, впровадження “зелених технологій”;

сприяння запровадженню фінансових стимулів для екологізації малого і середнього підприємництва для суб’єктів, які провадять діяльність на території гірських населених пунктів;

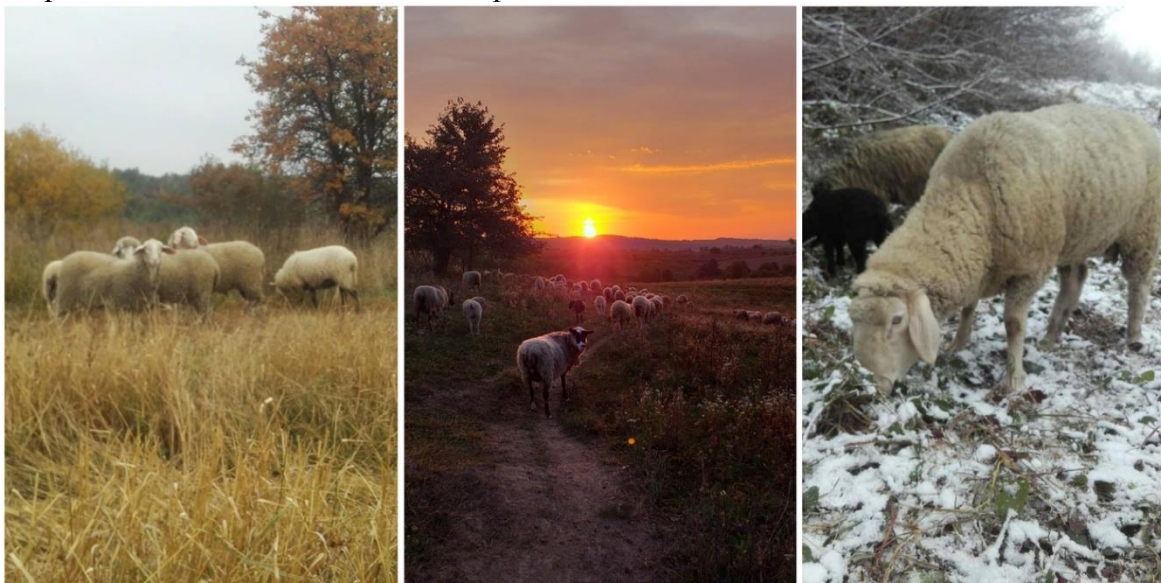
створення кластерів та індустріальних парків з орієнтацією на виробництво продукції з місцевих сировинних ресурсів.

Безумовно, перелік завдань визначає ще низку заходів у сфері інфраструктури та просторового планування, екології, гуманітарної політики тощо. Однак, повертаючись до теми розвитку вівчарства заслуговує на увагу питання розвитку вівчарства як одного з важливих напрямків стимулювання економіки в Карпатах.

Оцінюючи перспективи створення та розвитку Центру вівчарства, фахівці наголошують на необхідності вкладати бюджетні кошти в інфраструктуру, щоб мала б на меті обслуговувати фермерські господарства з одного боку, а також вдосконалити законодавчу базу – з іншого.

До конкретних заходів, що їх слід реалізувати за підтримки держави з метою забезпечення функціонування Центру вівчарства в українських Карпатах, слід вказати:

- державна підтримка у створенні сучасного племінного розплідника овець, які найкраще адаптовані до кліматичних умов,
- підтримка у створенні єдиного бренду, під яким продаватиметься в Україні та за кордоном продукція вівчарства,
- створення умов для забезпечення функціонування ветеринарних станцій,
- фінансова підтримка малих фермерських господарств за розведення овець за рахунок державного та бюджетів обласних рад.

Рис. Вівці в Карпатах – невід’ємна частина галузевих державних та регіональних програм підтримки бізнесу

У очікуваних показниках внаслідок впровадження державної програми зазначено, що створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та сільськогосподарських виробничих кооперативів у гірських населених пунктах дозволить забезпечити створення понад 500 нових робочих місць.

За даними фахівців, потенціал України у розведенні овець складає близько 100 мільйонів голів овець. Наразі ця цифра ледве складає 200 тисяч.

Таким чином, за умов забезпечення ефективної державної політики у сфері підтримки

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

сілського господарства перспектива розвитку вівчарства в Карпатах значна.

Сироваріння

Сироваріння – це давній карпатський промисел. Місцеві виготовляють сири з овечого та коров'ячого молока за оригінальними рецептами, які передаються із покоління в покоління. Проте нині тут цим займаються одиниці. Молодь вважає догляд за тваринами, випас, збір молока та виготовлення сиру справою неприбутковою та важкою.

Із молока виготовляють бринзу, вурду (гуцульський варений сир) та будз (сир із молока та глегу — ферменту зі шлунка теляти, який заквашує молоко). Як правило, влітку сир готують щодня після доїння худоби. Спершу молоко нагрівають до 30°C, щоби додати глег. Якщо перегріти, то сир вийде надто твердим та втратить смак.

Молоко з глегом залишають під кришкою протягом 2-ох годин, щоби подіяв фермент. Затверділу масу товчуть з допомогою спеціальної дерев'яної товчачки, після чого сир осідає, а зверху залишається сироватка (жентиця). Сирну масу витягають з допомогою марлі та віджимають зайву рідину. Так виходить **будз**. Після варіння будз залишають на кілька днів сохнути. За цей час він набуває специфічного жовтуватого кольору. Будз можна продавати як готовий сирний продукт, або ж його переробляють на **бринзу**. Гуцульська бринза розсипчаста та солена. Сіль та коптіння зумовлюють довготривалість зберігання продукту.

Жентицю виливають у відра, додають молоко та виготовляють **вурду**. Цей вид сиру необхідно варити протягом двох годин. На відміну від будзу, під час кипіння вурда піднімається, тоді сир висушують та коптять. На смак вурда може бути солодкою або солоною.

Бринзу роблять із залишків будзу та вурди, додаючи сіль. Два види сирів подрібнюють та щільно набивають сирною масою спеціальну дерев'яну діжку — бербеницю.

Бринзу та вурду коптять на подрі (горище на стайні — авт.). Для цього спеціально розпалюють ватру. Під час коптіння потрібно час від часу перевертати сир на різні боки. Ця процедура триває 4–5 днів.

У листопаді 2019 року в Україні зареєстрували перше географічне зазначення – «Гуцульська овеча бриндзя». Заявку на реєстрацію географічного зазначення подано громадською спілкою «Асоціація виробників традиційних карпатських високогірних сирів» у грудні 2018 року. Гуцульська овеча бриндзя виготовляється на високогірних пасовищах (полонинах) з овечого молока відповідно до традицій, які беруть свій початок ще з XV століття. Зона виробництва охоплює Закарпатську, Івано-Франківську області та частину Чернівецької.

Рис. Туристичні маршрути в Карпатах пропонують численні тури сироварнями Карпат

Механізм захищених географічних зазначень активно використовує Європейський Союз. Його суть полягає в тому, що певні бренди товарів «резервуються» за територіями, де їх виготовляють, що має гарантувати їхні якості, зумовлені характерними для територій природними умовами чи людським фактором. Ключовою ідеєю такого «орендування» є можливість уникнути введення споживачів в оману щодо справжнього географічного походження товару, який придбає споживач.

Рис. Гуцульська овеча бриндзя – перше географічне зазначення в Україні

Враховуючи той факт, що популярність локальних виробників продукції в Карпатах є дедалі популярнішою, то безумовно в найближчі роки ми спостерігатимемо збільшення кількості сироварень ще й із туристичною метою. Це в свою чергу призведе до збільшення кількості тварин, у тому числі і овець.

Крім того, географічне зазначення товару дозволяє працювати над можливим постачанням продукції на світові ринки.

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

Випасання овець

У сезон випасу, який триває 4 місяці, вівчарі щодня водять свою отару на полонину. Молодняк з'являється, як правило, раз чи двічі на рік. Деяких власники овець продають, деяких — залишають собі. Кожен господар розраховує яку кількість овець може прогодувати.

Влітку власники овець віддають своїх овець на випас, або для доїння та виготовлення бринзи місцевому вівчарю. Існують різні розрахунки за випас овець на полонинах. До прикладу, на Прикарпатті між селами Яворів та Бабин родина Петричук займаються розведенням власних овець, однак голова родини, пан Василь, є знаним вівчарем у цій місцевості. Беручи на випас худобу, за недійну вівцю власник платить близько 150 грн за весь час літнього випасу, а за дійну Василь віддає селянам по 2 кг бринзи.

Рис. Вівчарство в горах – справа не з простих

Щоби прогодувати тварин, на зимовий час вівчарі запасуються сіном.

Вовна

З однієї вівці можна зістригти 3 кг вовни (із великого барана можна зістригти до 5 кг вовни, з вівці – 3-3,5 кг), яку потім заливають окропом, декілька разів промивають водою та прочісують спеціальним гребенем. Опісля вже можна прясти. З вовни однієї вівці виходить до 10 пар взуття.

Рис. Родина Петричук із Прикарпаття займається розведенням овець

Тварин потрібно стригти двічі на рік - навесні та восени. Осіння вовна є дорожчою, ніж весняна. На стрижку однієї тварини ножицями потрібно приблизно 30 хвилин.

Наразі понад 60% вітчизняної вовни виробляється у дрібних приватних фермерських господарствах із поголів'ям до 100 овець. На жаль, виробники не готові заради малого валового настригу вкладати кошти у виробництво високоякісної вовни, її стрижку та сортування. Вовна слугує сировиною для виготовлення тканин для одягу, ковдр, взуття, сувенірної продукції (ліжники), повсякденного текстилю. Плюс на вітчизняну овечу вовну відповідної якості завжди є попит. Щоб покращити якість та кондиційність вовни, слід звернути увагу на раціон овець.

Рис. Стрижка овець відбувається двічі на рік

Традиційні промисли: як овеча шерсть здатна бути частиною елементів одягу, домашнього вжитку та міжнародних подій

Виготовлення *гуні* тісно пов'язане з традиційним господарюванням у Карпатському регіоні. Сировиною для цього виробу слугує овеча вовна, яку зістригали з тварин навесні. Вовну сортували за якістю та кольором, потім пропарювали гарячою водою та ретельно промивали холодною. Після ретельної обробки вовну висушували.

Рис. Виробництво гуні із овечої шерсті

Виробництво гунь в Карпатах було традиційно домашнім ремеслом. Народні майстрині самостійно виробляли одяг з овечої вовни для власних потреб та сім'ї. В нас час таке виробництво зникло в більшості сіл регіону.

Село Річка на Міжгірщині є зараз єдиним осередком виробництва гунь на Закарпатті, а проєкт «Шлях гуні», що фінансувався Українським культурним фондом, привернув увагу до теми збереження традиційних промислів у Карпатах.

Розробники брендового одягу в Україні також розпочали презентувати окремі лінії модного одягу, у тому числі й традиційної для Карпат гуні. Зокрема, на гуня була презентована у 2020 році на Ukrainian Fashion Week у м.Київ, що має статус міжнародної події.

Карпатський *ліжник* є товстим тканим виробом з вовни з довгим ворсом та різноманітними візерунками. Їх ще називають гуцульськими ковдрами. Ліжники поширені в побуті: ними накривають ліжка, лави, вкриваються взимку. Ліжники — це тепло, гарно і корисно.

Рис. Виготовлення карпатського ліжника вимагає майстерності

Популярність ліжників нікуди не зникає, але все менше людей займаються їх виготовленням. У багатьох жителів Яворова на Прикарпатті вдома стоять верстати для ткання ліжників, тому місцеві змалечку залучені до роботи. Технологія

виготовлення ліжників не змінювалась ще з бабусиних часів. Єдина зміна — почали граблювати (розчісувати) вовну, перш ніж прядсти нитку.

Останні кілька років поряд із проведенням традиційного фестивалю «Барви карпатського ліжника» увага до виготовлення ліжників як елементів домашнього побуту зростає.

Фестивальний рух

В Карпатах добре знають, що питання збереження культури і традицій жителів цієї території в першу чергу знаходить в руках самих жителів цих територій. Саме тому звикли покладатися самі на себе. З року в рік на територіях карпатських областей проводять велику кількість подій, що привертають увагу до необхідності збереження, розвитку та поширення культури, традицій. Завдяки таким подіям питання поширення традицій вівчарства в Карпатах також має шанс жити та розвиватися.

Топ-5 фестивалів, які пов'язані із вівчарством та продуктами вівчарства в Карпатах:

Проводи отар на полонину, травень, Синеvirський перевал, Закарпатська область
Барви карпатського ліжника, серпень, локація змінюється щороку

Гуцульська бриндза, перша неділя вересня, місто Рахів, Закарпатська область
Фестиваль сиру і вина, вересень, місто Чернівці, Чернівецька область
Свято сиру та вина, жовтень, місто Львів, Львівська область

Рис. На фестивалі «Гуцульська бриндза» у 2016 році встановили рекорд України: найбільша кількість трембіт в одній локації

дна з наймолодших областей України, наділена унікальними за своїм географічним розташуванням та природнокліматичними умовами, становищем. Вона межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. Сюди зійшлися не лише кордони чотирьох європейських країн, але й поєдналася історія європейської та східноєвропейської цивілізацій.

В області дружньо проживають представники понад 100 національностей та народностей, які цінують і розвивають самобутність культур, релігій, традицій, звичаїв та обрядів. Населення має широкий доступ до державних, приватних, комерційних, партійних, зарубіжних джерел масової інформації. Зовнішньоекономічні зв'язки, демократизація суспільства сприяють поглибленню його інтеграції до міжнародної спільноти.

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

Рис. Дерев'яні храми в Карпатах – невід'ємна частина культури

Область має високий природно-рекреаційний потенціал. Завдяки поєднанню гірського та рівнинного рельєфів, неповторної краси гірських листяних та хвойних лісів, які займають половину території краю, чистих джерельних потоків та швидкоплинних рік, численних цілющих джерел мінеральних вод, помірно-континентального клімату створені умови для розвитку сфери санаторно-курортного оздоровлення та туризму.

Унікальне розташування області, розвиток засад ринкової економіки стали основою сприятливого клімату для бізнесу та підприємництва, їх позитивного впливу на соціальні процеси.

В області є 19 пунктів переходу кордону сусідніх держав. Підприємства здійснюють зовнішньоекономічні зв'язки із суб'єктами понад ста країн світу. У регіоні успішно працюють підприємства, створені за рахунок інвестування коштів відомих світових фірм. Функціонує широка мережа банків та їх філій, торгова палата, інші установи ринкової інфраструктури. Розв'язанню питань кадрового забезпечення сприяє розширення мережі навчальних закладів різного рівня акредитації з запровадженням навчання основам та практики підприємництва.

В економіці області чільне місце займають такі види господарської діяльності, як заготівля та переробка деревини, виробництво харчових продуктів та напоїв, машинобудування, санаторно-курортне обслуговування та туризм, сільськогосподарське виробництво.

Закарпаття надзвичайно перспективний регіон України з точки зору туризму, рекреації та відпочинку. Туристична галузь – це потужний чинник розвитку області. Унікальний лікувально-рекреаційний потенціал, який сприяє розвитку різних видів туризму, з кожним роком залучає у Закарпаття все більше відвідувачів.

Основними напрямками розвитку туристичної галузі в області є бальнеологічний, гірськолижний, сільський, пішохідний туризм. У краї є всі умови для розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, які набули популярності.

Мережа оздоровчих, рекреаційних та туристичних об'єктів області нараховує 511 об'єктів, у т.ч.: оздоровчих – 23, рекреаційних – 126, туристичних – 362. В області одночасно можна розмістити близько 26000 осіб.

В області нараховується 56 діючих гірськолижних витягів, у т.ч.: бугельних – 40, крісельних – 8, якірних – 3, елеваторного типу – 2, мультиліфти – 3, ратраків – 26, пунктів прокату – 38.

У 2019 році до місцевих бюджетів Закарпатської області сплачено 8560,1 тис грн туристичного збору, що у 2,3 рази більше, ніж аналогічного періоду минулого року. Найбільші суми туристичного збору за підсумками 2019 року надійшли до бюджетів об'єднаної територіальної громади с. Поляна (Свалявський район) – 2049,4 тис грн. та м. Ужгород – 1376,9 тис грн., Берегівського району – 953,5 тис грн., Міжгірського – 604,3 тис грн., Ужгородського району – 569,2 тис грн., м. Мукачево – 490,5 тис грн., Хустського району – 344,9 тис грн., та м. Берегове – 334,6 тис грн., Воловецького – 294,0 тис грн., Перечинського району – 278,8 тис грн., Виноградівського району – 273,9 тис грн., Рахівського – 195,9 тис грн.

На Закарпатті проводиться більше 100 різноманітних фестивалів. Глибоке шанування закарпатцями своєї історії відтворено у збереженні давніх традицій і проведенні численних фестивалів.

Практично кожна громада національних меншин області має свій фестиваль, який проводиться з характерними традиціями та рисами, що притаманні лише їй. Загалом протягом року на теренах Закарпаття проходить близько 140 фестивалів. Це і фестивалі, які презентують національні кухні меншин – *бринзи, меду, картоплі, голубців, леквару, вина*, і фестивалі різноманітних ремесел – *ковальства, лозоплетіння, виноробства*, ну, і, звісно,

фольклорні, серед яких найбільш колоритним є *фестиваль трембіт* – найдовшого в світі музичного інструменту. З іншого боку, на Закарпатті проводяться різноманітні фестивалі академічного характеру. Приміром, вересневий фестиваль органної музики,...

Обласний фестиваль „Коляди в Старому селі”

Кілька років поспіль на початку року в Ужгородському скансені („Закарпатський обласний музей народної архітектури і побуту”) проходить обласний фестиваль “Коляди в старому селі”. У м. Ужгород приїзджають колективи з усіх районів Закарпаття: колядницькі гурти, бетлегемі, зокрема й представники словацької, угорської та румунської нацменшин краю. Святкова колядницька хода проходить вулицями Ужгорода, до них приєднуються перехожі і всі разом виконують різноманітні колядки та щедрівки. Потім вони прямують до Ужгородського скансену, де у кожній хатині райони області представляють притаманні їм різдвяні пісні. Крім того, під час фестивалю на території музею можна скуштувати страви закарпатської кухні, придбати сувенірні вироби, мед, сир, вино та іншу гастрономічну продукцію, а також зробити світлини на святковій фотозоні.

Винний фестиваль.

Виноробство у Закарпатті популярне з давніх часів, так як земля і клімат тут сприяють розвитку цієї добротної галузі. По всій території області – величезна кількість виноградних угідь. Крім того, за давньою традицією в кожному дворогосподарстві є свій виноградник. Щороку в середині січня, а точніше – у день Святого Василя в Мукачеві проходить фестиваль “Червоне вино”. На центральній площі кожен має можливість оцінити смак домашніх і заводських напоїв, а якщо сподобається, то ще й придбати пляшку – другу, або, навіть, діжку для себе чи для друга. Це величне свято супроводжується колядками, різноманітними конкурсами, призами і, звичайно, дегустацією. Розмаїття сортів вина, його смаків і барв, оригінальність бочок та пляшок і навіть кількість випитого – все це вражає до глибини душі. Пропонується вино біле, червоне, рожеве, гаряче та холодне; з корицею та медом. Перелічити всі сорти, презентовані тут, так само неможливо, як скуштувати вино від кожного виробника. У фестивалі беруть участь як приватні винороби, так і знані фірми, що презентують свій напій щороку. Кращих серед виноробів-аматорів визначає журі, куди входять висококваліфіковані фахівці у галузі виноробства, що встановлює найсмачніші вина у номінаціях – найкраще червоне, біле та десертне. Процедура нагородження є теж цікавою і свого роду традиційною: переможці отримують призи живими поросятами. Також вручають овечок, муку, пшеницю, дубові діжки.

Наприкінці травня у с.Чинадієво, у тамтешньому замку “Сент-Міклош” проходить міжнародний фестиваль середньовічної культури «Срібний Татош». Традиційно його учасниками є клуби історичної реконструкції, танцювальні та музичні колективи з різних куточків України, Словаччини, Угорщини, Німеччини, Білорусі. Під час фестивалю середньовічна музика й танці виконуються у автентичному стилі. Поціновувачі середньовічної культури також мають змогу спостерігати за видовищними лицарськими боями, турнірами лучників та змаганнями із кидання списа тощо.

Етнофестиваль косарів традиційно відбувається у середині літа у с.Велятино Хустського району. Під час фестивалю, усі охочі мають змогу показати свою вправність у сінокосінні. Участь у змаганнях беруть цілі родини. На фестивалі можна подивитися традиційні технології сінокосіння, відвідати майстер-клас з укладання пласту, клепання коси, плетіння віночків, скоштувати місцеві велятинські страви та відпочити під святкову музику.

Серед наймолодших закарпатських фестів – «**Сливовий леквар**», що традиційно проводиться в серпні у с.Геча, що на Березівщині. Свято організовується у вигляді змагання серед команд, які варять повидло (леквар) із слив. Експерти туризмознавці наголошують, що даний фестиваль є унікальним, через те, що демонструє можливість побачити давні національні традиції, пов’язані з варінням сливового лекварю та приготуванням страв на

його основі.

У Карпатах зберігся унікальний для Європи осередок високогірного молочного вівчарства, саме з ним пов'язане наступне свято. Ціле літо гуцули випасають овець високо в горах, а під кінець літування повертаються додому. На їх честь і проводиться **фестиваль “Гуцульська бринза”**, де вівчарі пригощають бринзою – овечим сиром, виготовленим за особливим рецептом. Твердий сир – бринзу виготовляють з овечого молока без допомоги пастеризації, без закріплювачів, консервантів, яка дозріває у спеціальному розсолі близько тижня. До речі, на фестивалі можна поспостерігати за процесом виготовлення бринзи, стрижки та доїння овець. Бажаючі можуть взяти участь у ньому.

На святі виступають фольклорні групи з традиційними танцями, піснями, проводяться різноманітні конкурси на швидкість та уміння постригти чи подоїти овець. Спочатку фестиваль проводився лише у вузькому колі за участю представників навколишніх сіл, а сьогодні це свято не знає кордонів – сюди приїжджає величезна кількість туристів як з України, так і з інших країн Європи та СНД.

Міжнародна туристична виставка-ярмарок „Тур’євроцентр – Закарпаття”

Традиційно у вересні місяці у місті Ужгород проводиться найбільша в області Міжнародна туристична виставка-ярмарок „Тур’євроцентр – Закарпаття”.

Міжнародна туристична виставка-ярмарок „Тур’євроцентр – Закарпаття” – це бізнес-майданчик, на якому обговорюються найважливіші питання про розвиток туристичної галузі, пропонуються рішення та демонструються найкращі приклади із практики сьогодення, які оптимально впливатимуть на ситуацію у майбутньому. Участь у Міжнародній туристичній виставці- ярмарку „Тур’євроцентр Закарпаття” беруть представники туристичних організацій з різних регіонів України (в тому числі і туроператори), а також сусідніх країн: Угорщини, Словаччини, Чехії, Польщі, Румунії. Це дає можливість встановити нові та підтримати існуючі контакти; отримати інформацію про нові тенденції у сфері туризму; укласти нові угоди; оцінити стан ринку, дізнатись більше про клієнтів; отримати відгуки та рекомендації про послуги; вивчити активність конкурентів; презентувати себе як успішну кампанію; посилити позиції на ринку. Проведення майстер-класів, дегустація закарпатських вин та сиру, медопродуктів, смачна закарпатська кухня, концертна розважальна програма та весь колорит Закарпатської області чекають на Вас на Міжнародній туристичній виставці-ярмарку „Тур’євроцентр – Закарпаття”.

Одним з найбільш ефектних свят є мистецько-пісенний фестиваль трембіт або **„На Синевир трембіти кличуть”**, що став Всеукраїнським.

Трембіта – народний духовий музичний інструмент, рід дерев’яної труби, обгорнутої березовою корою без вентилів і клапанів. Довжина – до 3 м, діаметр – (30 мм) збільшується у розтрубі; у вузький кінець трембіти вставляється рогове дульце (пищик). Висота її звукового ряду залежить від її величини. Мелодію виконують переважно у верхньому регістрі. Трембіта поширена у східній частині Закарпатських Карпат. Вона виконує роль інформатора про різні події на селі (весілля, смерть, похорон) відповідно мелодією. На трембіті виконують також вівчарські награвання. Музичний фестиваль супроводжується народними танцями, піснями та гуляннями.

Краса і унікальність фестивалю полягає у тому, що він проходить високо в горах, на березі найвисокогірнішого озера України – Синевир, яке зачислено до одного з семи чудес України.

Крім того, є ряд інших цікавих, навіть, екстраординарних фестивалів. До прикладу, у селі Лисичево, що на Іршавщині, музей **“Гамора-кузня”** – єдина діюча водяна кузня в Європі. Аналогічні кузні діяли в Німеччині та Словаччині і, скоріш за все, були типовими для території Австро-Угорщини. Схожі «гамори» існують і нині, але виконують функцію хіба що музею. А ця, в Лисичеві, щодня працює для своїх односельчан вже понад 150 років, хоч і має на фасаді табличку «Пам’ятка ковальського виробництва». Тут виготовляють

лопати, мотики, рогачки для винограду, сокирянки, аршови (заступи). Зрідка підкови — людям на щастя. То ж коли проходить фестиваль ковалів, сюди приїжджають умільці з різних регіонів України і змагаються у своїй майстерності. Гарячі горнила, гучні молотки та творчість біля заліза – все дуже романтично.

Покуштувати закарпатське вино у святковій атмосфері можна на святі молодого вина “**Закарпатське Божолє**”. Щороку в Ужгороді третього тижня листопада відомі винороби Закарпаття з’їжджаються в обласний центр, щоб представити для дегустації свої зразки вина врожаю поточного року. Цю традицію закарпатські винороби перейняли у французів. Адже ідея святкування Божолє виникла в XIX ст. у виноградарів регіону Божолє у Франції. Саме завдяки короткому терміну дозрівання, вино зберігає легкість і запах, який відрізняється щороку в залежності від врожаю і погодних умов.

Звісно, перерахувати всі фестивалі, які проходять в області, – складно, та й чи варто. Чи не краще, приїхати на Закарпаття і переконатися у цьому на власні очі та ще й стати учасником цікавого театралізованого дійства на будь-який вибір і смак.

2.4. Львівська область

Львівська область – конкурентоспроможний регіон з високим рівнем інвестиційної та туристичної привабливості, інноваційної активності, розвиненими креативними індустріями, соціальною, транспортною та інженерною інфраструктурою, ландшафтним різноманіттям та багатими природними і рекреаційними ресурсами, розвиненим людським потенціалом. Вигідне географічне положення та розвинені зовнішньоекономічні зв’язки сприяють інтеграції регіону у світову економіку, розширенню географії та залученню різних форм міжнародного співробітництва.

Львівська область є прикордонним регіоном, що знаходиться на заході України і межує із країною-членом ЄС – Республікою Польща (довжина кордону 258 км). На півночі і північному сході область межує з Волинською і Рівненською областями, на сході і південному сході – з Тернопільською й Івано-Франківською областями, на півдні – із Закарпатською областю. Площа території області становить 21,8 тис.км² (3,61% території країни).

Адміністративно-територіальний устрій області включає 20 сільських районів і 9 міст обласного підпорядкування. Всього в області 44 міста, 34 селища міського типу та 1850 сільських населених пунктів, що є найбільшим в Україні показником. До реформи децентралізації у системі місцевого самоврядування функціонувало 34 селищних ради, 45 міських рад, 20 районних рад і 632 сільські ради.

Територія Львівської області багата унікальними об’єктами історико-культурної спадщини, мистецтва, лікувально-оздоровчими, водними і ландшафтними ресурсами, самобутніми традиціями та звичаями, які в поєднанні з вигідним географічним положенням, прекрасний потенціал для розвитку найрізноманітніших видів і форм туризму та відпочинку. Частка Львівської області в природно-ресурсному потенціалі України складає близько 5,4%. Аналізуючи сучасний стан туристично-рекреаційної сфери області, насамперед слід наголосити на сталій позитивній динаміці її розвитку впродовж останніх років. Це знаходить своє відображення в зростанні туристичних потоків, поступовому розвитку туристичної й рекреаційної інфраструктури регіону, розширенні спектру туристичних послуг, зростанні якості сервісу сфери обслуговування туризму і курортів. За 2018 рік область серед регіонів України зайняла 2-місце за обсягом туристичного збору, за кількістю розміщених у готельних закладах та за кількістю туристів з України.

Область має найбільшу в Україні кількість, різноманітність і ступінь збереження об’єктів архітектурно-містобудівної спадщини, яка представлена всіма типами будівель широкого хронологічного періоду – від Княжої доби до середини XX століття. На території Львівщини на державному обліку перебуває 8 453 пам’ятки культурної спадщини (з них 816

– пам'яток національного значення): 3 755 пам'яток архітектури (з них – 794 – національного значення), 3 833 пам'ятки історії (з них – 14 національного значення), 306 пам'яток монументального мистецтва (з них 5 – національного значення), 500 пам'яток садово-паркового мистецтва (з них 5 – національного значення). На території Львівської області розташовано 5 об'єктів, які включені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а саме: Ансамбль історичного центру Львова та чотири дерев'яні церкви (церква святого Юрія XVI –XVII ст., Пресвятої Трійці 1720 року, Собор Пресвятої Богородиці 1838 року, Зіслання Святого Духа 1502 року). В області діють 10 театрів, серед яких Львівський оперний театр – один з найкрасивіших у Європі. Львівщина належить до областей України з найбільшою кількістю замків. За дослідженнями науковців, тут з давньоруських часів до XVIII ст. було зведено близько дев'яти десятків мурованих оборонних пам'яток, значну частину яких складали замки. В області налічується 10 замків: Бродівський, Добромильський (руїни), Жовківський, Золочівський, Львівський (руїни), Олеський, Свірзький, Старосільський, Підгорецький та Поморянський. Сьогодні Олеський замок є найпопулярнішим туристичним об'єктом за межами Львова. Олеський, Підгорецький, Золочівський, Свірзький, Жовківський замки об'єднані в популярний туристичний маршрут «Золота підкова Львівщини». Туристичним дивом Львівщини вважається замок-фортеця «Тустань» (X-XIII ст.) – пам'ятка історії, археології, архітектури та природи, яка не має аналогів у Європі. В області функціонують історико-культурні заповідники, які містять пам'ятки архітектури, історії, археології, мистецтва, а також музеї, театри тощо. До них можна віднести і промислові об'єкти, які мають певну туристичну цінність (закинуті шахти, старі місця нафтовидобутку, солеваріння, гутного виробництва тощо).

Фестиваль «Бойківські фестини»

Бойківські фестини — грандіозний за розмахом бойківський форум, на котрий з'їжджаються представники цієї народності з усього світу. Це найбільший фестиваль України, який заповнило народне мистецтво та унікальна бойківська культура.

Перші Всесвітні бойківські фестини відбулися 1992 року в Турківському районі Львівської області з ініціативи Турківського районного товариства «Бойківщина», яке очолював знаний фахівець-культуролог Петро Косачевич. Нині він голова Всеукраїнського громадського товариства «Бойківщина XXI століття» та Міжнародної ГО «Світовий конгрес бойків».

У рамках фестин проводяться мистецькі, літературно-краєзнавчі, туристичні та спортивні конкурси, науково-практичні конференції, виставки -презентації місцевих громад Турківського району та сільськогосподарських обслуговувальних кооперативів Львівщини, Івано-Франківщини, Закарпаття і Буковини (Чернівеччини), виставки образотворчого мистецтва, науково-технічної творчості, а також захопливі дитячі заходи.

Leopolis Jazz Fest

Leopolis Jazz Fest - міжнародний джазовий фестиваль, який щороку у червні проходить у Львові, починаючи з 2011 року. Фестиваль входить до переліку найбільших джазових фестивалів у Європі. The Guardian додав Alfa Jazz Fest до списку найкращих фестивалів Європи.

Форум видавців

Засновниками та організаторами головного культурного фестивалю країни є ГО «Форум Видавців». За більш як 20 років з приватної ініціативи організації вдалося перетворитися на потужну інституцію, що займається промоцією читання і популяризує книговидавництво в Україні. Провідними проектами «Форуму видавців» є Львівський міжнародний літературний фестиваль та Національний книжковий ярмарок.

«Форум Видавців» став однією з організацій, завдяки яким Львів у 2015-му отримав статус «Місто літератури ЮНЕСКО», увійшовши до великої мережі креативних міст світу.

У грудні 2017 ГО «Форум Видавців» стала членом Версополісу. Це престижна

всеевропейська поетична платформа, що популяризує молоду поезію та об'єднує 24 фестивалі з 23 країн Європи.

Ту Стань!

Основною метою фестивалю «Ту Стань!» є відновлення та популяризація української середньовічної культури та наскельного міста-фортеці Тустань.

Завданнями фестивалю є:

цілісне відтворення середовища (побуту, одягу, зброї, фольклору, ремесел) періоду розквіту фортеці;

гуртування довкола Тустані мистецького та наукового середовища (музикантів, ремісників, скульпторів, художників, фотографів, театралів, істориків, археологів, архітекторів, етнографів, історичних реконструкторів);

влаштування туристичної інфраструктури довкола пам'ятки;

регенерація села шляхом розвитку агротуризму, традиційної кухні, місцевих ремесел, продовження фолькових традицій.

Розділ 3. Історія виникнення та розвитку волоської культури в Українських Карпатах – звідки з'явилася, як поширювалася та де залишила свої сліди.

Заселення і культурний розвиток гірських районів завжди були пов'язані з прилеглими рівнинними територіями, але разом з тим через складніші природні умови соціально-економічне освоєння гір мало і свою специфіку. Це стосується і гірських районів Карпат, які з огляду на їхню протяжність й конфігурацію, природну бар'єрність, виділялися межовим положенням щодо різних політичних і етнокультурних одиниць, що і зумовило скомплікованість процесів їхнього заселення. І хоча сліди людської присутності безпосередньо у гірських масивах Східних (Українських) Карпат сягають у найдавніші часи, але все ж формування тут суцільної мережі постійних поселень відбулося значно пізніше – порівняно з передгірською місцевістю – впродовж XIII–XVII ст. Про це, зокрема, свідчать хронологічні дані про перші згадки в письмових джерелах щодо поселень, розміщених безпосередньо в гірських районах.

Рис. Схема Українських Карпат

(Червоним — найвищі ділянки Українських Карпат. А — Львівська область. Б — Івано-Франківська область. В — Чернівецька область. Г — Закарпатська область. 1 — Українські Бескиди. 2 — Горгани. 3 — Покутсько-Буковинські гори. 4 — Вододільний хребет.

5 — Полонинські гори. 6 — Свидовецький хребет.
7 — Черногорський хребет. 8 — Вигорлат-Гутинський хребет)

Але щодо етнокультурних передумов заселення, то Східні (Українські) Карпати, порівняно з іншими частинами Карпатської дуги, мали свої особливості, адже безпосередньо прилегли із заходу та сходу рівнинні території не були помітно різномірними, оскільки там переважало споріднене давньоукраїнське населення. Зате територіально-політичні впливи суттєво ускладнювали процеси заселення, адже внутрішні хребти Українських Карпат на час формування суцільної мережі поселень (XIII–XVII ст.) були кордоном між Галицько-Волинською державою, пізніше Королівством Польським, та Угорським королівством, а південна частина з XIV ст. була під впливом Молдавського князівства. Важливими були й такі геополітичні чинники, що впливали на масові тогочасні міграції в Південно-Східній Європі, як етнополітичні процеси в Північному Причорномор'ї та на Півночі Балкан й територіальна експансія в Південну і Східну Європу Османської імперії. Отже, всі обставини тогочасного геополітичного положення свідчать про те, що заселення гірських районів Українських Карпат відбувалося в умовах взаємодії складних міжнародно-політичних чинників.

Масовому освоєнню гірських масивів Українських Карпат передувало творення ще в попередні історичні періоди низки поселень безпосередньо на межі Карпат та Передкарпаття, насамперед у місцях виходу на рівнину гірських рік (Опору, Дністра, Стрия,

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

Ужа), відомості про які були вже в часи племінних слов'янських держав та Київської Русі. Окрім оборонних й транспортних потреб, виникнення цих поселень пов'язують, зокрема, з соляними промислами. Різні історичні матеріали свідчать і про наявність мережі оборонних пунктів на тодішніх небагатьох транскарпатських шляхах. Починаючи з XIII століття, низка обставин зумовила і створення суцільної мережі гірських поселень, тобто уже масового заселення гірських районів, яке було результатом різноспрямованих колонізаційних рухів. В етногеографічному контексті наслідком цих хвиль заселення гірської місцевості стало формування суцільного клину компактного розселення українців у гірській місцевості, який простягнувся від Мармарошу аж до Татрів.

Усі аспекти заселення Українських Карпат спричиняли й спричиняють гострі дискусії серед авторів різних країн, а тому широкою й різнобічною є наукова й науково-популярна література, присвячена цій проблематиці. Найбільш дискусійними є питання:

- 1) часу заселення;
- 2) ролі різних міграційних рухів; трактування чинників та механізмів колонізацій;
- 3) етнічного складу переселенців та впливу різноспрямованих переселень на диференціацію етнографічних особливостей Українських Карпат.

У методологічних підходах до цих питань виникає і низка проблем нижчого рівня. Зокрема, щодо причин закладання сіл на т. зв. «*волоському праві*», впливу міграційних рухів на формування соціального складу населення регіону та деякі ін.

Більшість українських науковців визнає провідне значення в заселенні гірських карпатських місцевостей поселенського руху, який прямував з рівнинних місцевостей вгору по течії гірських рік, зокрема з території Прикарпаття, а також і Поділля. Є підстави говорити і про наявність різної інтенсивності транскарпатських міграційних рухів: з Галичини, пізніше Польщі й Речі Посполитої, в Угорське королівство і навпаки. Про це також свідчить подібність ойконімів по обидва боки Східних Карпат та деякі історичні документи, наприклад, щодо переселення в Угорщину подільського князя Федора Коріятовича та вірних йому людей.

З огляду на соціально-економічні й безпекові потреби давньоукраїнського населення передгірських територій можна припустити, що основний міграційний рух прямував з рівнинних місцевостей по течії гірських рік до їхніх витоків, зокрема з території Прикарпаття і Підкарпаття, а також Волині і Поділля, яке зазнавало особливо руйнівних татарських і турецьких набігів. Різні історичні й етнографічні артефакти засвідчують важливу роль південної колонізації в процесах заселення карпатської гірської місцевості, тобто переселення в цей регіон населення з території на межі середнього і нижнього Дунаю, історичних Трансільванії та Молдови впродовж XIII–XVI ст., яких у Речі Посполитій та в деяких інших державах політично ідентифікували як «*волоські землі*» (звідси і поширена назва південного колонізаційного руху – «*волоська колонізація*»). Саме роль цього колонізаційного руху і до сьогодні є найбільш спірною.

Найбільш спірним до сьогодні залишається питання про роль т. зв. «*волоської*» колонізації, під якою здебільшого розуміють переселення в цей регіон населення з території на межі середнього і нижнього Дунаю, історичних Трансільванії та Молдови впродовж XIII–XVI ст., яких у Речі Посполитій та в деяких інших державах політично ідентифікували як «*волоські землі*», здебільшого без огляду на етнічний склад їхнього населення. Саме нерозуміння того, що поняття «**волох**» засвідчувало насамперед політичне (приналежність до певних державних утворень), у деяких випадках соціальне (приналежність до пастушого населення) і, меншою мірою, етнічне походження мігрантів, і зумовило методологічні хиби дослідження цієї проблеми. Це стосується багатьох аспектів, у т. ч. й назви самої колонізації. Сам термін «*волоська колонізація*» запропонував польський історик А. Стадницький (1806–1866), розглядаючи цей міграційний рух як переселення в Східні і Північні Карпати здебільшого етнічно румунського населення. Оскільки факти переселення населення з

Трансільванії та Молдови підтверджені низкою документів, зокрема щодо надання права на заселення сіл, поширення в Карпатах і Прикарпатті т. зв. «волоського права», характерних топонімів (наприклад, Волосянка (два поселення), Велика Волосянка, Мала Волосянка, Волошиново, Болехів Волоський та деякі ін.), прізвищ (Волох, Влах, Волошин, Волощук та ін.) тощо, то своє бачення цієї проблеми намагалося засвідчити широке коло українських, польських, румунських, угорських, чеських й словацьких істориків, а також етнологи та соціологи різних країн, маючи часто діаметрально протилежні погляди. Деякі нові підходи, але разом з тим й додаткові «збурення» в наукове середовище щодо «волоської» колонізації привнесли публікації польського етnologа К. Добровольського (1894–1987). Саме під його впливом поширеною, особливо серед польських істориків і етнологів, є низка базованих на географічному детермінізмі стереотипів, які перешкоджають об'єктивному розумінню проблеми, а саме:

1) заселення Карпат, на його думку, – це результат стихійного й масового переселення аж з Балканського півострова кочового пастушого населення, зумовлене потребами номадного скотарства, насамперед у нових пасовищах;

2) основа переселенців – романомовне населення з домішками груп тюркського та албанського походження і незначним вкрапленням слов'янського населення.

Подібні погляди щодо етнічного характеру переселенців у різний час висловлювали й інші польські науковці (Ф. Персовський, Е. Длугопольський), а також деякі румунські (І. Ністор), чеські (К. Кадлец) та ін. Поширеною серед них методологічною хибною було й ототожнення всіх мешканців, що проживали у селах т. зв. «волоського права» з романомовним населенням. Такі підходи не підтримала низка інших зарубіжних вчених. Аж ніяк не могли їх сприйняти й українські науковці, оскільки вони однозначно суперечили етногеографічним реаліям, позаяк відразу виникало питання: 1) як могло так трапитися, що за результатами заселення Східних Карпат і частково Західних Карпат нібито романомовним населенням утворився клин української етнічної території, який, як уже було сказано, простягнувся від Мармароцини аж до Татрів; 2) як могло напівкочове пастуше населення закласти мережу постійних населених пунктів, значна частина населення яких традиційно займалася землеробством.

Тому у відповідь на очевидні недоречності, висунуті прихильниками визначальної колонізації Карпат пастушим романомовним населенням, деякі українські історики хибно намагалися зовсім мінімізувати значення переселень з Молдови і Трансільванії в процесі освоєння Східних і Західних Карпат. І лише в сучасних умовах все активніше висловлюють погляди про те, що колонізація Карпат з Півдня, тобто з північних Балкан, Трансільванії, Молдови, була суттєвою, але соціально різнобічною, включаючи переселення різних груп і осілого, і пастушого населення. А з етнічного погляду основним етнічним компонентом південної колонізації не могли бути романомовні кочівники, а переважно осіла людність, споріднена з українським народом.

Означення цих людей як «волохи» вказувало насамперед на місце їхнього попереднього розселення, а також проживання в селах т. зв. «волоського права», у деяких випадках – на переважające заняття тваринництвом. Зараз це розуміє ширше коло науковців, насамперед українських, а у зарубіжній літературі уже часто ставлять питання не про волоську, а про волосько-руську колонізацію.

Оскільки різнобічне і суперечливе трактування т. зв. «волоської колонізації» було зумовлене поширенням в Українських Карпатах волоського права, то об'єктивне розуміння процесів заселення потребує аналізу його важливих сутнісних характеристик. Насамперед це стосується етнічних аспектів, оскільки назва цього осадного права і стала головно чинником дезорієнтації щодо етнічного складу поселенців. Саме на цьому й відбулося найбільше фальсифікацій щодо неукраїнського характеру населених пунктів, заснованих на волоському праві. Невідповідність назви права етнічному характеру поселення відразу зауважив М.

Грушевський, за словами якого «імена цих волохів чисто руські». На підставі іншого історичного документа він зазначає, що «волоські села управлялися руським правом».

Тобто, зіставляючи різні джерела й літературні матеріали, можна зробити припущення, що т. зв. «волоське право» – це був різновид осадного права, сформованого переважно слов'яно-руським населенням в межах Трансільванії під деяким впливом німецького права, передусім щодо закладання сіл. Про його спорідненість з давньоруськими правовідносинами свідчать слов'янські назви основних владних посадовців та територіальних підрозділів (князь, крайник, країна), а також близькість звичаєвого права українських поселень у гірській місцевості та в суміжних рівнинних районах. Існують всі підстави вважати, що «під назвою «волоське право» діяв різновид українського звичаєвого права». На сьогодні в науковій літературі сусідніх країн, зокрема польській, також уже не ідентифікують однозначно волоські села з східними романцями.

Важливо зауважити, що всі міграційні рухи відбувалися практично одночасно і були значною мірою взаємопов'язані. Наприклад, поширеним був варіант, коли до поселення, заснованого вихідцями з рівнинних територій, могли «кликати» селян з Трансільванії і Молдови чи неосілих пастухів-горян з цих територій. Тобто виділення самих міграційних рухів – це лише особливий методологічний прийом, застосований задля аналізу процесів заселення.

У контексті розуміння характеру південної колонізації Східних та Західних Карпат важливо детальніше розглянути етногеографічну ситуацію в Трансільванії (інші назви: Залісся, Семигород, Семиграддя) та її північній частині, Мармарощині. Ця історична область у X–XII ст. була особливим районом міжетнічних контактів, адже тут проживало слов'яномовне, тюркомовне, угромовне, німецькомовне, а пізніше (з кінця XIII ст.) – і романомовне населення. Слов'яни в Трансільванії були різного племінного походження і, за даними середньовічних джерел, які навів І. Франко, становили на той час значну частку всього населення. Незважаючи на відносну віддаленість, слов'яно-руський ареал у Трансільванії був пов'язаний з усією смугою руських (давньоукраїнських) поселень Підкарпаття, багато з яких на цій території сформувалися ще в часи племінних держав. Слов'янський компонент Трансільванії поповнила й імміграція південнослов'янського населення з Балкан упродовж XI–XII ст., і міграції русинів Підкарпаття після монголо-татарського вторгнення.

З історико-генетичного погляду русини (українці) Трансільванії могли бути нащадками уличів, тиверців, т. зв. бродників, т. зв. галицьких вигонців, яких кочові тюркські народи витіснили з причорноморських степів, а також білих хорватів, які опинилися на цій території в результаті угорської та пізніше німецької колонізації Підкарпаття, а також монголо-татарського вторгнення. Ці групи населення уже були поєднані спільною русинською ідентичністю, зберігаючи руські архаїчні звичаї та традиції, але виділялися деякими етнографічними відмінностями, у т. ч. й характером традиційного господарства. Зокрема, для нащадків уличів, як степового племені, провідною галуззю було тваринництво, для білих хорватів, як лісостепової людності, – землеробство, про що опосередковано свідчать і писемні джерела.

Слов'яни, у т. ч. й русини, Трансільванії мали політичне самоврядування, а на їхню соціально-військову структуру, зокрема, формування лицарського (шляхетського) стану, суттєво вплинули колоністи з Саксонії (це могли бути як етнічні німці, так і лужицькі серби), які прийшли в Трансільванію в XII ст. Серед т. зв. «галицьких вигонців» також були нащадки князівських і боярських родин. Унаслідок цього тут сформувалося немало слов'янських шляхетських родів, які пізніше в результаті міграцій розійшлися по всій Центральній і Східній Європі. Так само правовідносини руського, південно-слов'янського і романського населення у межах Трансільванії і Мармарощини, насамперед осадне право, вже були адаптовані до нових політико-правових реалій цього регіону, зокрема, в контексті

впливів німецького права. На деяку трансформацію руського права вплинули й особливі економічні умови, наприклад, брак земельних ресурсів для розвитку землеробства, що загалом визначало пріоритетність тваринництва. Але все ж адаптовані до нових економічних і політичних умов правовідносини давньоукраїнського та південнослов'янського населення у Семигороді були близькі принципам руського права, що позначилося й на слов'янських назвах основних владних посадовців та територіальних підрозділів (князь, крайник, країна). Пізніше ці тісно поєднані правовідносини руського населення та мігрантів з Балкан, насамперед південнослов'янської людності, сформовані під впливом німецького права, зокрема у контексті закладання нових поселень, поширилися на територію Молдови та різних частин Карпатського регіону під назвою волоське право.

Незважаючи на соціально-політичний тиск німецьких та угорських домінуючих верств, слов'яни-русини Трансільванії тривалий час володіли повнотою соціальної структури, і в контексті поширення провідних прошарків суспільства, що давало змогу зберігати культурну самобутність. Попри інтенсивність етнокультурних зв'язків, асиміляційні процеси в цьому історичному регіоні проходили досить повільно, але можна припустити, що намітилося певне зближення слов'яно-руської людності з протороманським населенням на основі спільності візантійського релігійного обряду та церковнослов'янської мови.

На соціально-економічне освоєння прилеглих до Південних і частково Східних Карпат рівнинних територій до першої третини X ст. помітний вплив мало Перше Болгарське царство, яке на початку XI ст. в результаті війн з Візантійською імперією припинило існування. В період візантійського завоювання (1018–1185) на територію Болгарії посилилась міграція романомовного населення з території історичної Фессалії (це були переважно романізовані іллірійці). Внаслідок цього у Другому Болгарському царстві (1185–1396) романомовне населення (це могли бути групи різного походження (й іллірійського, і кельтського), у т. ч. й роми-цигани) вже відіграло значно більшу роль. Водночас у процесі життєдіяльності і домінуючого становища болгарських провідних верств відбувалася й поступова асиміляція (болгаризація) романомовного населення. Разом з тим безпосередні політичні впливи Другого Болгарського царства на ситуацію в передкарпатських районах були незначними.

На середину XIV ст. припадає формування ще одного державно-політичного утворення, яке в наступні століття стало важливим чинником освоєння Покутсько-Буковинських Карпат, насамперед через розвиток відгінно-пасовищного тваринництва, та осередком еміграції населення в Галичину і в гірську місцевість північної частини Східних Карпат. Йдеться про Молдовське князівство, початки державності якого також пов'язані з слов'яно-руською людністю та її політичною організацією. Так, саме мармароський воєвода Драгош у 1351–1353 роках став першим автономним (у складі Угорської держави) правителем Молдови, а інший мармароський воєвода з того ж роду, Богдан, проголосив у 1359 році незалежність Молдовської держави. Однозначно, що перші правителі Молдови були слов'янами, і власне слов'янська династія була першою у Молдовському князівстві. Подальше формування політичної структури цієї держави визначалося насамперед традиціями Галицько-Волинської Русі. Це стосується і назви правителя (господар) та низки управлінських посад і соціальних станів (бояри), і поширення руської (давньоукраїнської) мови як спочатку єдинодержавної, а потім – другої державної (поряд з молдовською).

Для розуміння етнічного складу мігрантів з Молдовського князівства в рівнинну Галичину та Східні Карпати важливо акцентувати увагу на деяких етногеографічних особливостях цієї держави. Зокрема, на півночі Молдови тривалий час, аж до середини XV ст., зберігалась така руська самоврядна територіальна одиниця, як Шипинська земля, а на півдні були розселені т. зв. бродники та т. зв. «галицькі вигонці». Відповідно до досліджень Л. Польового, у Молдавському князівстві XV ст. близько 25 відсотків назв поселень і

місцевостей були руського походження. А ще деяка частина – південнослов'янського, передусім болгарського. Згідно з деякими інформаційними матеріалами, більшою була перевага слов'яно-руської топонімії в межах Буковини. Ю. Гошко припускав, що після інкорпорації Галичини Польським королівством у Молдову могла переселитися й деяка частина галицьких провідних верств. За даними деяких сучасних молдавських істориків, руське (давньоукраїнське населення) ще на початку XV ст. становило близько 40 відсотків від усієї людності Молдови, а у її північній частині – велику більшість. До т. зв. «списку руських міст далеких і ближніх» згідно з Воскресенським літописом включені й такі міста Молдови кінця XIV ст., як: Черн, Яський Торг, Романів Торг, Німеч, Сучава, Серет, Баня, Чечунь, Городок над Черемошем. З огляду на етнічний склад населення та особливе культурне обличчя, Молдову в тодішній Європі трактували як Русо-Влахія. Російський історик Г. Вернадський (син академіка В. І. Вернадського) ідентифікував молдовську державу того періоду як Молдовська Русь. І Сकोчиляс вважає, що «Молдовський воєводат (господарство, князівство) після ліквідації Галицько-Волинської держави (Руського королівства) єдиний продовжив її політичні й культурно-релігійні традиції». На думку іншого українського історика, С. Семенюка, «... історія князівства, яке створив Богдан, заслуговує ретельного вивчення, адже українська за своє суттю державність тут проіснувала чи не найдовше». З огляду на те, що в Молдову впродовж XIV ст. разом зі слов'янським населенням з Трансільванії та Валахії перейшла значна частина романського населення, що згодом, вже у наступному столітті, у цій країні становило більшість, то цю країну згодом також почали в Польському королівстві та Речі Посполитій ідентифікувати як «волоську» землю.

Отже, врахувавши всі історичні реалії, можна зробити висновок, що, починаючи з середини XIII ст., давньоукраїнське населення доволі інтенсивно освоює деякі райони Зовнішніх і Внутрішніх Східних Карпат з огляду на потреби охорони транскарпатських шляхів, центрів солевидобування та безпосереднє створення оборонних пунктів, сукупність яких згодом трансформувалася в поселенську мережу. Безпосередня близькість до гір руських сільських поселень вела до поступового розширення й різнобічного сільськогосподарського природокористування в гірській місцевості, насамперед унаслідок розвитку відгінно-пасовищного тваринництва.

У середині XV ст. відбулися і помітні територіально-політичні перетворення в Північному Причорномор'ї, на Балканах і в Трансільванії. Насамперед це стосується утворення 1449 році Кримського ханства внаслідок розпаду Золотої Орди, у васальній залежності від якого перебували кочові Буджацької, Єдисанської, Ногайської та Перекопської орди. Основним джерелом доходів цієї держави були грабінницькі походи в сусідні країни, работоргівля, а також данина сусідніх правителів як відкуп від чергових походів. У 1478 році Кримське ханство потрапило у васальну залежність від Османської імперії. З того часу татарські та турецькі набіги на українські землі стали ще частішими, зумовивши нові переселення мешканців Південно-Східної Русі в Передкарпаття і Карпати.

Після поразки об'єднаного християнського війська під Варною (1444) та захоплення Константинополя (1453), розпочалася й активна експансія Османської імперії на Балканах, суттєво впливаючи на демографічну ситуацію на Середньому Дунаї та в Угорщині. Водночас і в самій Трансільванії внаслідок укладання унії трьох народів (угорців, саксів, секеїв), погіршилося становище слов'янського та романського населення, яке опинилося в дискримінаційних умовах, що поглибило його міграційні настрої, які згодом і були реалізовані в процесі міграцій у північному та північно-східному напрямках.

Хроніка перших згадок про карпатські поселення того періоду також засвідчує вирішальну роль в освоєнні карпатської гірської місцевості міграційного руху з прилеглих рівнинних територій, адже поселення при виході гірських рік на рівнину чи у міжгірських улоговинах є переважно давнішими, ніж поселення у гірській верховині. Важливо, що разом

з осадниками сіл і їхніми родичами в Карпати рухалась і частина населення не лише з Прикарпаття, а й з інших рівнинних територій, зокрема Поділля та Волині, тобто українська людність різних регіонів. У закарпатській гірській місцевості, що перебувала у складі Угорського королівства, такі розселенські тенденції (з передгір'я в гірську місцевість) також можна помітити, але вони виражені значно менше (села Лази у Тячівському і Воловецькому районах, Росош – у Тячівському та Свалявському районах та деякі інші). Це пов'язано з тим, що в заселенні закарпатської гірської місцевості все ж вирішальне значення мали переселення з Мармарощини і Трансільванії. Офіційне закладання нових сіл відбувалося згідно з т. зв. волоським правом через акт дарування королем (на території королівщин) чи великим землевласником (у приватних володіннях) території осаднику села (князеві, в окремих випадках солтису) з виділенням різних його привілеїв, які переважно передавалися у спадщину, про що зазначалося у надавчій грамоті. Можна припустити, що в деяких випадках відбувалося перезаснування сіл, організованих первинно на іншому праві.

В закладанні нових сіл у ролі князів (солтисів) використовували на першому етапі шляхтичів Трансільванії, Угорщини і Молдови переважно слов'яно-руського походження, про що, як уже було зазначено, свідчили їхні імена, та руську шляхту передкарпатських та вже за снованих карпатських сіл (Бачини, Березова, Городища, Гордині, Ільника, Кульчиць, Маткова, Терла, Явори та низки інших), за винятком Сяноцької землі, де серед осадчих (князів, солтисів) вже переважали польські шляхтичі. З 1496 року у Польському королівстві закладати поселення могла лише місцева, тобто крайова, шляхта. У більшості випадків осадчими при закладанні сіл були головно шляхтичі української гілки герба Драго-Сас (це були як вихідці з південних країв, так і нащадки руських військовиків (дружинників і бояр) князівського періоду, розселені в передкарпатських селах – оборонних центрах, які прийшли на руські землі в часи короля Данила), а також, значно менше, її мадяризована гілка Драгфі (переважно в межах сучасного Рахівського району Закарпатської області).

Чому саме волоське право, яке первинно сформувалося в Трансільванії та на Середньому Дунаї, обирали правителі та землевласники Русі, Угорського і Польського королівств, а пізніше і Речі Посполитої у створенні або в окремих випадках відновлення чи легітимізації вже наявних поселень? Таку ситуацію можна пояснити декількома обставинами. По-перше, це право забезпечувало скотарські традиції та соціально-економічні умови проживання руського, південнослов'янського й поліетнічного пастушого населення в усьому Карпатському регіоні і цілком було адекватне умовам української гірської місцевості. По-друге, волоське право, як і німецьке, було зручним під час закладання нових поселень як і для великих землевласників (вони розраховували на нові прибутки), так і для організаторів поселенських громад (князів), які одержували низку привілеїв, та селян-поселенців, які діставали звільнення від податків (т. зв. волю) на порівняно тривалий час (20–25 років). І по-третє, це вже було дуже поширене осадне право у всій Центрально-Східній Європі.

Отже, закладання поселень на волоському праві цілком узгоджувалося з руськими правовими та економічними традиціями, і здійснювалося насамперед українською (руською) людністю. Про це однозначно зазначив М. Грушевський: «В осадах волоських ... вповні панував український елемент: осадчі (почавши від другої пол. XV в.) бували звичайно все русини, осади кольонізували ся самими русинами, фундація церкви звичайно вводилася в самий осадчий привілей, організувалася осада дуже часто на взір руський – дворищами, без поміру ґрунтів, і в практиці своїй вона опиралася на місцевім звичаєнім праві».

Новозасновані поселення були невеликими, включаючи максимально декілька десятків хат, кількість яких упродовж того періоду навіть могла зменшуватись як внаслідок відходу селян з села через несприятливі передумови, так і через поширення небезпечних інфекцій.

Села волоського права об'єднувалися в більші адміністративно-територіальні одиниці – країни (країни) – аналоги руських сільських волостей. Адміністрацію країн очолював

крайник, який скликав і головував на загальних вічах щодо судових та інших спірних питань (скликали переважно двічі на рік), контролював надходження податків, ведення кримінальних справ. Територія країн могла змінюватися залежно від інтересів сільських громад, тому змінювалася і їхня кількість, і конфігурація поділу на країни загалом. Так, на початку XVI ст. на території Самбірського староства були дві країни (Самбірська і Стрийська), а вже в другій половині XVI ст. – сім країн (Волосянська, Ільницька, Либохорська, Підбузька, Розлуцька, Гвоздецька, Лип'єцька).

Так само формувалися країни і в українській гірській місцевості в складі Угорського королівства. Зокрема, М. Тиводар, аналізуючи низку історичних документів, засвідчив існування у той час Березької та Хустської країн. Отже, внаслідок таких правовідносин майже уся гірська смуга Українських Карпат була поділена на країни, що, ймовірно, привело до поширення в закарпатській частині назви Руська Країна (це видно з бачення Я. Головацьким адміністративно-територіального поділу на Закарпатті), яка пізніше, в часи т. зв. Угорської республіки наприкінці 1918 – у першій половині 1919 року, стала офіційною назвою української автономії в складі цього політичного утворення. Вплив адміністративно-територіальної організації, сформованої під впливом волоського права, проявився і в ойконімах Крайниково, Княгиня, Княжолука, Княждвір, Крайна.

Одночасно (а часто й у взаємозв'язку) з поступовим формуванням поселень у гірських районах руським (українським) населенням з прилеглих рівнинних територій туди ж попрямувала й потужна хвиля міграцій з розміщених на південь від Східних Карпат країв – Середнього і Нижнього Дунаю, Трансільванії, а пізніше й Молдови. Південна колонізація включала міграції як вихідців з рівнинних територій, так і гірських, що вплинуло на відмінності в подальшому соціально-культурному розвитку різних гірських місцевостей, оскільки кожні групи мігрантів несли свій досвід економічної життєдіяльності. Тому для реконструкції процесів заселення гірських східно- і західно-карпатських районів принципово важливо визначити характерні ознаки кожної з цих груп мігрантів, у т. ч. і їхнє соціально-культурне походження.

Самобутній економічний тип природокористування ніс з собою колонізаційний рух напівкочових гірських пастухів, яких називали «волохами», і які на думку більшості дослідників походили з півночі Балкан, а також, ймовірно, й Північного Причорномор'я. Колонізаційний натиск цього пастушого населення став відчутним уже з XII століття на Середньому Дунаї і в Трансільванії. У багатьох аспектах це була неоднорідна людність, об'єднана з економічного погляду спільністю традиційного перегінного, напівкочового, скотарства (салашництва), а в культурному – церковно-слов'янським візантійським обрядом. Щодо етнічної приналежності цього населення, то тут однозначну відповідь дати складно. З історико-етногеографічного погляду очевидно, що ототожнювати ці групи пастухів з румунським етносом, як це часто робили окремі зарубіжні науковці, не можна хоча б тому, що румунський етнос на той час ще остаточно не сформувався. Можна ставити питання лише про протороманські компоненти в «волоському середовищі». Оскільки це населення відзначалося низьким рівнем етнічної самосвідомості, будучи лише субстратом формування етнічних спільнот, то і загалом про його окремі етнічні риси можна говорити лише за деякими мовними ознаками. З огляду на це, у світовій та українській науковій літературі і по сьогодні наявна така різноманітність поглядів на цю проблему. Так, М. Гримич, посилаючись на підходи низки європейських науковців, вважає, що ті «волохи», які прибули в Карпати, були «слов'янізованим романофракійським елементом». Можна погодитися з її висновком про те, що більшість пастухів-волохів, які прийшли вже в Східні Карпати були слов'яномовними, водночас дискусійним є її твердження, що слов'яномовний характер того населення – це переважно наслідок асиміляційних процесів. Дійсно, деякі групи романошовного населення під впливом слов'янських політичних утворень (насамперед спільного проживання в складі Другого Болгарського царства), а також церковно-

слов'янського обряду, могли інтегрувати в слов'янське середовище, але їхня демографічна вага навряд чи була значною, адже досвід наступних історичних періодів свідчить про те, що романомовне населення дуже повільно асимілювало в слов'яномовні середовища, і особливо незначно – в україномовне. Тому, як засвідчують імена переселенців у багатьох історичних документах, середовище пастухів-волохів все ж було неоднорідним, включаючи різні компоненти (південнослов'янські, протороманські, руські та тюркські). На цьому наголошує М. Тиводар, на думку якого, «... уже в Македонії «волохи» були етнічно змішаними, часто дво-, тримовними». Зважаючи на значне переважання на той час на північних Балканах слов'янського населення, його великий колонізаційний потенціал, є підстави вважати, що вже в межах Трансильванії саме південно-слов'янський компонент (болгари, серби, хорвати) серед т. зв. пастухів-волохів був кількісно переважаючим. Такі висновки підтверджують і лінгвістичні матеріали (домінування південнослов'янських імен у історичних документах), і різноманітні етнографічні джерела (фольклорні, лінгвістичні). Водночас очевидно, що на лівому березі Дунаю та в південних Карпатах серед «волоського населення» значну частину все ж становили романські групи різного походження, політична консолідація яких на цій території з ілірійською, романською, тюркською та слов'янською людністю у складі Валаського князівства і завершила процес румунського етногенезу. Враховуючи первинну поліетнічність країни (Валаського князівства), важливу роль у цьому процесі відіграв вибір мови (народної латини) правлячими верствами.

Упродовж XIII ст. колонізаційний рух пастушого населення з Балкан вже спрямовувався на територію Молдови та на північ карпатськими долинами і полонинами. Важливо зауважити, що переселення здійснювалось окремими, порівняно невеликими, групами, і не було масовим і одночасним, як це подавали деякі польські науковці. На Середньому та Нижньому Дунаї до міграцій балканського населення на північ могли долучитися різні групи руського (давньоукраїнського) населення, на присутність якого тут вказували історики різних держав. Це, ймовірно, були нащадки уличів, для яких також провідною галуззю господарства було скотарство. Частка руського компонента в процесі просування пастушого населення на північ, у Східні Карпати, постійно збільшувалася, а десь на рівні мармароського передгір'я (у гірській місцевості – на північній межі масиву Свидівця), уже становила більшість, про що свідчить різке зменшення оронімів тюркського та романського походження. Такі трансформації могла зумовлювати і поступова асиміляція в давньоукраїнське мовно-культурне середовище пастухів-«волохів» південно-слов'янського походження. Інтеграції цих груп (південнослов'янських та руських) сприяли спільність церковнослов'янського обряду, високий рівень політичних і культурних традицій руського населення, адже Галицько-Волинське князівство було у цьому регіоні однією з впливових розвинутих держав. Отже, основу пастухів-волохів, які прийшли в Східні і Західні Карпати, становили тісно поєднані південнослов'янський та руський (давньоукраїнський) компоненти з незначними домішками романського та тюркського населення.

«Волоське» перегінне напівкочове тваринництво (салашництво) помітно відрізнялося від осілого давньоукраїнського прикарпатського і закарпатського, для якого найбільш характерними були відгіннопастівницьке скотарство в умовах життєдіяльності сільської громади і пов'язаність з толоко-царинною системою землеробства. Але попри різні соціальні відмінності на смuzі контактів цих двох груп людності була започаткована й низка культурно-господарських взаємовпливів, чому сприяла мовно-релігійна (церковно-слов'янська) близькість. Цей соціально-господарський обмін особливо позитивно позначився на культурі й побуті напівкочівників-скотарів. Разом з тим і деякі їхні традиції вплинули на українське скотарство, насамперед відгінно-полонинське. На пізніший перехід пастухів-волохів до осілого скотарства позначився і той факт, що з початку XV ст. умови пастушого перегінного тваринництва ускладнилися з огляду на поступову приватизацію полонин. Тому вже у Трансильванії значна їхня частина перейшла на осілий спосіб життя.

До різних районів Східних Карпат, насамперед південних, посезонно доходив і неслов'янський «волоський» пастівницький рух, що відобразилося в оронімії, де окрім слов'яно-українських назв, трапляється низка тюркських та романських. Зокрема, в Покутсько-Буковинських Карпатах приблизно половина назв хребтів і вершин етимологічно іншомовні. Ще більшою є частка іншомовних оронімів (насамперед романських і тюркських) у таких помітно віддалених від поселень масивах, як Чивчини (Регеска, Копилаш, Ледескуль, Сулігуль, Лостун, Ротундуль, Коман та, ймовірно, деякі ін.) і Рахівські гори (Берлебашка, Бендяска, Петрос, Неніска). Так само у високогірних масивах Свидовця і Черногори частка оронімів іншомовного походження становить більшість. Деякі назви вершин іншомовного походження (різні варіанти вимови г. Менчул, г. Петрос) повторюються, однак вже в ближчих до української сільської місцевості масивах.

У контексті заселення Східних і Західних Карпат варто відзначити, що колонізаційний рух неосілих пастухів мав вкрай обмежений поселенсько-формулючий характер, тобто в результаті цієї пастушої міграції могли виникати здебільшого не постійні, а лише тимчасові поселення. Виняток становили окремі села високогір'я південної частини Східних Карпат. Водночас різні групи «волоського» пастушого населення так чи інакше поповнювали склад населених пунктів, заснованих вже осілими русько-українськими мігрантами впродовж XIII–XVI ст. Поряд з міграціями на північ напівкочової пастушої людності, роль якої у формуванні мережі поселень, як уже зазначали, була обмеженою, низка історичних фактів засвідчує і процес переселення з т. зв. «волоських» земель у Східні Карпати осілого населення, яке вже могло мати і певне значення безпосередньо в закладанні населених пунктів. Як уже було наголошено, Трансільванія, а також лівобережне Середнє і Нижнє Подунав'я, виділялися наявністю значної кількості слов'яно-руської (давньоукраїнської) людності (наприклад, у Воскресенському літописі, укладеному наприкінці XIV ст., названо десять руських міст на території Болгарії). З огляду на об'єктивні і суб'єктивні суспільно-політичні передумови, ці краї стали, починаючи з другої половини XIII ст., осередками еміграції слов'яно-руського населення в північному напрямі, яка якраз і вплинула суттєво на заселення гірських карпатських масивів, але разом з тим призвела до поступової деслов'янізації цих історичних областей. Місцями розселення цього населення стали і гірська місцевість Східних та Західних Карпат, і окремі рівнинні території. Підтвердженням масової міграції руського населення Трансільванії на північ є і той факт, що уже в XIX ст., за словами М. Грушевського, на цій території українського населення майже не залишилось. Але складно погодитися з висновком визначного історика, що воно асимілювало, так само як і з сформованим у середовищі науковців негативним стереотипом про «легкість» асиміляції українців. Насправді руське (давньоукраїнське) населення в природних умовах в іноетнічне середовище завжди асимілювало дуже повільно. Це могло відбуватися лише у випадку застосування всього комплексу насильницьких дій, які вписуються в сучасне поняття етноцид. Тому логічно зробити висновок, що русинське (давньоукраїнське) населення Середнього і Нижнього Подунав'я, Трансільванії не асимілювало, а якраз переселилося у гірські райони Східних і Західних Карпат, а також і в деякі рівнинні місцевості. Опосередковано засвідчує такі висновки і той факт, що, за словами російського історика-слов'янознавця О. Кочубинського, вже у першій половині XVI ст. русинів у Семигороді було дуже мало.

Для переселення слов'яно-руського населення з Нижнього Дунаю і Трансільванії на північ у середині XV ст. виникли й політичні передумови. Це поразка об'єднаних християнських збройних сил під Варною (1444) від війська Османської імперії, що зумовила масові міграції людності Середнього Подунав'я на північ, та погіршення в Трансільванії становища населення, яке дотримувалося візантійського обряду на основі церковно-слов'янської мовної традиції, внаслідок укладання унії трьох етнічних груп (угорців, саксів, секлерів), яке забезпечило їм домінуюче становище. Водночас енергійний угорський король

Матвій (Матяш) Корвін (1443–1490) зумів розширити територію Угорського королівства на півночі, приєднавши широкі простори малоосвоєних Західних і деякі райони Східних Карпат (сучасні гірські масиви Словаччини й Чехії). Оскільки в інтересах королівської влади та великих землевласників було заселити ці території, то король Матяш, батько якого, Янош Гуняді (1387–1456), по батьківській лінії, ймовірно, був слов'янського походження, достатньо прихильно ставлячись до слов'ян, у т. ч. й русинів, що відображено у фольклорі, зокрема, й закарпатському українському, створив у другій половині XV для слов'яно-руського населення Трансільванії пільгові умови для переселення у гірські райони Східних і Західних Карпат. Ці та інші обставини підштовхували русинів до заселення гірської місцевості Угорського королівства та, частково, його еміграцію на територію Речі Посполитої, де великі землевласники при закладанні сіл також «кликали на волю» вихідців з Трансільванії.

Результатом такої політики стало розширення мережі сіл, що потягнулися закарпатською гірською частиною суцільним клином від долини Тиси аж до Татрів. Частина мігрантів-русинів переходила кордон і проникала в гірські райони Польського королівства, де також були дуже сприятливі передумови для нових поселенців, оскільки вони на деякий час звільнялися від податків. Отже, внаслідок міграційних процесів у тогочасному Закарпатті, як зазначив М. Тиводар, сформувалися в етнокультурному розрізі «... дві групи давньоукраїнського населення. У землеробсько-скотарських поселеннях вони виступали під назвою «русини», а в скотарсько-землеробських – під назвою «волохів-русинів», тобто русини-скотарі, пастухи». Єдність цих двох груп руського (давньоукраїнського) населення засвідчують і деякі пізніші угорські урядові джерела, які навів М. Тиводар (лист К. Зріні до цісаря Максиміліана II від 1576 року, грамота Ю. Ракоці від 1648 року). Подібна ситуація була і на північно-східному макросхилі Українських Карпат. Тому, якщо, наприклад, в поселенні Болехів були дві частини (Боле хів Руський і Боле хів Волоський), то це свідчило не про відмінності етнічного складу, а насамперед про особливості походження та господарювання при переважно українському характері цього поселення.

Наприкінці XV – на початку XVI ст. посилилась і міграція в Галичину руського (давньоукраїнського) населення з Молдови, про що опосередковано свідчить той факт, що у XVI ст. частка руського (давньоукраїнського) населення Молдови різко зменшилась, і воно зберегло більшість лише в межах Буковини. Про масовість переселення свідчить, зокрема, низка історичних документів, наведених Ю. Гошком: а) скарга молдовського господаря про те, що землевласники Польського королівства всупереч домовленостям приймають втікачів з Молдови, б) угода між молдавським господарем та польським королем про видачу втікачів з Молдови в Галичину та ін.

Певну організаційну роль у переселеннях з Молдови могли відіграти нащадки колишніх галицьких бояр. Характеризуючи цей рух, також необхідно наголосити, що це здебільшого були переселення людності, яка хоча і віддавала перевагу скотарству, але вела осілий спосіб життя. І районами переселення також була не лише гірська місцевість, але й рівнинні території. З огляду на безпекові та економічні потреби в межах Буковини українське населення також активно освоювало й гірську місцевість сучасних Покутсько-Буковинських Карпат.

Поєднання в межах новозаснованих карпатських поселень різних груп переселенців зі своїм досвідом традиційного господарювання і традиційної культури, які були вихідцями з різних місцевостей і навіть держав, зумовлювало складні процеси етнокультурної взаємодії. Особливо відрізнявся досвід природокористування пастушого та осілого населення. Водночас суттєвих культурних бар'єрів між двома групами людності не могло виникати, бо й осіле населення, і велика більшість пастушої людності уже переважно були споріднені у мовно-культурному аспекті, об'єднуючись навколо руської (давньоукраїнської) культурно-політичної традиції та церковно-слов'янського обряду, але відрізняючись деякими

особливостями одягу та традиційного господарства. Церква і слов'яно-візантійський обряд і надалі були одними з визначальних чинників руської (української) ідентифікації людності Українських Карпат, збереження їхньої самобутності в умовах різнобічних культурних впливів. Важливо, що церковна організація сприяла зміцненню громадського самоврядування, соціальної консолідації усєї української людності (селян, шляхти). У тих карпатських місцевостях, насамперед у Західних Карпатах, де впливи церкви візантійськослов'янського обряду були послаблені або взагалі нівельовані, відбувалася поступова акультурація, а згодом й асиміляція української людності в іноетнічні середовища.

Поселення, більшість населення яких становили вихідці з рівнинних територій, продовжували пріоритетно займатися землеробством, активніше використовуючи і можливості відгінно-пасовищного тваринництва. Ті села, в яких поряд з вихідцями з рівнинних територій значну частку становило пастуше населення, ще тривалий час зберігали певні особливості у господарюванні, одязі, особливостях забудови та планувальної структури.

Традиційні для південних пастухів різні види салашництва поєднувалися зі скотарськими та землеробськими традиціями інших груп населення, що поступово вело до формування нових типів господарювання, пристосованих до природних умов різних карпатських місцевостей та тодішніх економічних відносин. Прикладом цього є колишнє українське село Волосате (тепер розміщене у гміні Літовищі Підкарпатського воєводства Республіки Польща, на кордоні з Україною), мешканці якого ще у першій половині ХХ ст. виділялися низкою архаїчних звичаїв, властивих пастушому населенню, а також і особливостями розміщення садіб. Сліди уже трансформованого салашництва відобразилися і в топонімії Українських Карпат. Наприклад, у назвах сіл Комарники, Зимівки та ін., а в межах села Дністрик-Дубовий теперішнього Турківського району є такі хороніми, як: Підсалашики, Кошарки та деякі їм подібні.

Внаслідок унікального поєднання складу різних груп осілих мігрантів (русинів-українців), які прийшли в Карпати чи з т. зв. «волоських земель» (Середнього Дунаю, Молдови, Трансільванії), чи з рівнинних прикарпатських і підкарпатських територій, з окремими групами пастушого слов'яно-руського населення, тобто синтезу культурних традицій давньоукраїнської людності різних рівнинних і гірських місцевостей, сформувалось унікальне і цілісне середовище української гірської традиційної культури та її районні етнографічні особливості.

Попри те, що українське населення Карпат виявляло доволі чітку українську самоідентифікацію (як русини, руснаки), в деяких літературних джерелах з цього приводу висловлювали різні заперечення, головню на основі ототожнення «волоської колонізації» з переселенням етнічних румунів. Це стосувалося всіх етнографічних районів, але найбільше територій, суміжних з етнічними румунськими землями. В цьому контексті, як дослідили П. Сіреджук та В. Фриз на прикладі Галицької Гуцульщини, в XIV–XV ст. більшість прізвищ й імен перших поселенців у селах цієї території була українською. Разом з тим, на їхню думку, в XIV–XV ст. на території Галицької Гуцульщини проживала деяка частина іноетнічного населення, але «... це могли бути поодинокі сім'ї, які з огляду на ті чи інші обставини прижилися в тому чи іншому селі. Якогось особливого впливу на процеси заселення краю (...) вони, очевидно, не мали». Отже, як безпосередні етнографічні джерела, так і аналітичні роботи засвідчують вирішальний етнічно український характер переселенців в Українські Карпати. Безперечно, з огляду на особливе політико-географічне положення Українських Карпат, до мігрантів-русинів могли приєднуватись і напівкочові іноетнічні групи населення (південнослов'янські, романські, тюркські), але їхня частка була значно меншою. Показовим є той факт, що деякі романомовні групи, які опинилися в Українських Карпатах у ході цього переселення, і в сучасних умовах проживають у кількох селах Перечинського району Закарпатської області (найбільше скупчення в селі Порошково), зберігаючи до сих пір

рідною румунську мову.

Так само зберігають етнічно румунську ідентичність деякі румунські села Рахівського і Тячівського районів Закарпатської області (Топчино, Пещера, Добрік, Подішор), розміщені в межах етнічно української території. Це ще раз свідчить про те, що якби т. зв. «волооське населення» цієї хвилі міграцій у своїй основі було романомовним, то воно б таким і залишилося на наступні століття, що є ще одним аргументом для розуміння руської (давньоукраїнської) мовно-культурної сутності мігрантів. Про практичну неможливість у тодішніх умовах швидкої асиміляції великих груп романомовного населення, особливо в україномовне середовище, яке само зазнавало асиміляційного тиску з боку польської та угорської культурних традицій, свідчила і свідчить низка авторитетних істориків та етнологів, зокрема, Ю. Гошко, М. Тиводар та ін. Можна говорити лише про поступову українізацію (русинізацію) дуже малих романських груп та окремих родин, які приєднувалися до переселення переважаючого слов'яно-руського населення.

Попри цілісність і самобутність середовища карпатської традиційної культури всієї етноукраїнської гірської місцевості низка історико-географічних та природно-географічних чинників зумовила і її помітну етнографічну диференціацію. Це насамперед різночасовий та різновекторний характер міграцій, які визначили відмінності соціокультурного складу поселенців, їхнє походження з різних регіонів, унікальний досвід. Безперечно, позначилися у цих процесах і особливості географічного положення та рельєфу різних частин Українських Карпат, а також інших природних передумов, пріоритети традиційного господарства. Тому вже на початку XIX ст. багато дослідників, як і українських, так і зарубіжних, зауважили суттєві відмінності традиційної культури, господарства і побуту трьох основних етнографічних груп Українських Карпат, за якими надалі в етнографічній літературі утвердилися назви бойків, гуцулів, лемків і поширення відповідних етнографічних районів (бойківського, гуцульського, лемківського) за наявності широких перехідних смуг.

Походження волохів таємниця не лише для них, а й наукової спільноти. Дослідники часто пов'язують назву етнічної групи із Валахією (або як її ще називають Волощиною) — історичним регіоном між Дунаєм та румунською частиною Карпат. До речі, саме із Волощиною пов'язана назва «волоського» горіха — ймовірно, саме звідти він потрапив до України.

На початку XIV століття Валахія була частиною Придунайського князівства Мунтенія. У XIX сторіччі Валахія об'єдналась із Молдавським князівством — іншою монархічною державою Придніпров'я на північ від Валахії. Таку теорію походження волохів представлено й у Великому тлумачному словнику української мови. Тут «волохи» — це назва середньовічного населення Придніпровських князівств і Трансильванії — славнозвісної батьківщини графа Дракули. Отже, волохи — це нащадки народу, з якого потім протягом XIX та XX століть утворювались румунська та молдавська нації.

Після Великого переселення народів, зокрема переходу слов'ян через Дунай (VI-VIII ст.), романізовані провінції занепали. Їхні мешканці — «арумуни», «дако-румуні», або «влахи» — перейшли до напівкочового способу життя: почали займатись скотарством та кожної весни відправлялися зі стадами на далекі пасовиська. У XI столітті візантійський автор Кекавмен називає їх «волохами Балкан». Прибічники теорії вважають волохів романізованим населенням Балканського півострова і гадають, що протягом Середньовіччя волохи рухались з Балкан на північ уздовж долини річок Сава й Велика Морава та, зрештою, перейшли Дунай. Далі частина їх дісталась до Моравії — історичної області на південному сході сучасної Чеської Республіки. Інші оселились в Трансильванії, звідки в XIII ст. дійшли до Галичини, а потім і до Мараморощини — історичної області у Карпатах, яку сьогодні називаємо Закарпаттям.

Однак, в середині XIV ст. відбулась вагома трансформація слова «волох». Тоді у

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

сербському збірнику законів слово «волох» був синонімом слова «пастух». Таке ж значення зустрічається й у Моравії двома століттями пізніше. Тож, згодом етнонім «волох» перетворився на термін, який визначає не етнічність, а приналежність до певної соціальної групи, в цьому конкретному випадку до групи скотарів, пастухів. Така теорія майже унеможлиблює ідентифікацію волохів Закарпаття, бо у Карпатах повсякчас було чимало груп, які займалися скотарством.

Отже, подальша мова в нашому дослідженні піде про те, як волохи – маловідома етнічна група, що асоціюється у Карпатах із вівчарями – проживають практично весь сезон на полонинах сім'ями. У різних дослідженнях час від часу буде зустрічатися назва «білі цигани», оскільки часто волохи та цигани, а також роми проживають разом (як на Закарпатті в Порошкові, до прикладу).

Розділ 4. Традиції та ритуали вівчарської культури (свята та обряди, побут громад, релігійні особливості, унікальні традиції та вірування)

Жителі гірських територій вирізняються великою кількістю традицій. Частина звичаїв та обрядів мають давні, дохристиянські походження, однак перемішування культур, входження в побут людей релігійних вірувань із часом наділили святих силами, які колись приписувалися богам.

Так, в час грози говорили про те, що блискавки кидає святий пророк Ілля, проїжджаючи на вогняній колісниці небом. Тут простежується порівняння з язичницьким богом Перуном.

Одним із покровителів горян вважається святий Миколай Чудотворець, який рятує від граду, мандрівників – від смерті, є захисником пастухів та худоби. Культурологи переконані, що має місце співставлення святого із богом Велесом (Волосом).

Мають місце також цикли свят та пов'язані з ними вірування, звичаї і традиції.

12 найбільш важливих свят для християн східного обряду:

- 1) Різдво Христове – 7 січня;
- 2) Богоявлення. Хрещення Господнє — 19 січня;
- 3) Стрітення Господнє — 15 лютого;
- 4) Благовіщення Пресвятої Богородиці — 7 квітня;
- 5) Вхід Господній до Єрусалиму — неділя перед Великоднем — перехідне;
- 6) Вознесіння Господнє — 40-й день після Великодня, четвер — перехідне;
- 7) День Святої Трійці — 50-й день після Великодня, неділя — перехідне;
- 8) Преображення Господнє, також Спас — 19 серпня;
- 9) Успіння Пресвятої Богородиці — 28 серпня;
- 10) Різдво Пресвятої Богородиці — 21 вересня;
- 11) Воздвиження Хреста Господнього — 27 вересня;
- 12) Введення в храм Пресвятої Богородиці — 4 грудня.

Велика частина ритуалів та побуту вівчарської культури значним чином формується під впливом зазначених релігійних свят.

Свою вагу також відіграє циклічність пір року, які також зумовили появу ряду цікавих звичаїв в Карпатах, що мають важливу вагу для дослідження теми традицій вівчарів: свято «мішання», проводи отар на полонину, сходження з полонини тощо.

У окремих осідках Міжгірщини на Закарпатті відбуваються навесні й два, а то більше мішань за загальноприйнятим порядком на початку травня і, як правило, у вівторок або четвер. Приміром, у райцентрі їх аж п'ять.

Сиві традиції нетлінні. У бойківському краї дотепер проводиться мішання – звичай горян, коріння якого сягає далекого минулого. Це дійство, коли у кожному селі відбувається злука поголів'я мекаючих і бекаючих міні-стадів газдів у велику отару овець і кіз всієї громади, за сучасності його величають навіть інакше – проводи на полонини вівчарів або свято сиру, бринзи або вурди.

Неоднозначність залежить як від масштабу території та чисельності його поселення, так і кількості поголів'я тварин. Де більше сього і того, там і кратне число. Старт з'єднанням “золоторунного” гурту після зимового сезону дається саме в цю пору, бо тоді в горах зазеленіє трава на землі і розвивається листя на деревах – головний корм жуйної худобини, яка здавна вважається у великій пригоді сім'ї. Так і звикли казати верховинці, що хлів усьому голова на обійсті: за утримання овець і кіз на столі є різноманітні поживні продукти - молоко, сир, бринза, вурда, м'ясо. А ще можна з шерсті мати тепле, а що екологічно чисте вбрання -- рукодільні вовняні шкарпетки, камізельку, светр, кожух, гуню... Або виготовити ковдру-ліжничок, що запобігає підступним простудам і лікує від важких хвороб – ревматизму,

радикуліту, остеохондрозу...

Мішаня відбувається зазвичай на околицях сіл або у підніжжях пасовищних полонин, де навесні найперше розпустилася густа паша. У точно визначений час до кошари з колибою і ватрою, напередодні облаштованих спільними силами, стікаються, мов струмки, чередимарадики худоби і людські юрби. Челядь тягнеться ґрунями обов'язково з торбами ества і питва. Всім, від малого до старшого, бажається стати свідками тваринницького свята, апогеєм якого стає доїння. Цей процес нагадує змагання-турнір -- кожен бореться за високий молочний результат біля струнок загороди. Він у великий мірі залежить від домашніх заготовок ситої годівлі. Хто дбає, той і має. Щоправда, й боком може стати заздалегідь надмірне харчування – всі секрети необхідно знати на зубок, щоб себе показати у ділі. І за самого видоювання треба бути уважним, недарма навіть утворюється такий собі громадський контролюючий орган, бо дехто примудряється досягти рекордного урожаю нечесним способом – тишком-нишком підлити і воду.

Удійний наслідок визначається теж дідівським мірільним методом – за допомогою гелети. Вона у формі дерев'яної посуду з обручами, ще її йменують коновкою, що місткістю 12 літрів. За повноти молока мірчук рівнозначний 2.5 кг сиру та 0.5 кг вурди. За показниками надою формується черга відправки власників кіз і овець на салаш. З угорського перекладу це слово означає нічліг або притулок. Доступно розтлумачуючи, це похід до полонинської сироварні. Хто лідери, ті першими вирушають ватажити, себто виробляти делікатесний харчовий продукт із молока за його сквашування і відокремлення сироватки, котру на місцевій говірці називають клягом, і забирати додому свій пай.

За графіком порядкової видачі сиру слідкує полониньош. В обов'язках цього розпорядника й налагодження інших вівчарських справ. У числі перших багатьом хочеться побувати на ватажині, бо гурмани стверджують, що до Святої Неділі полонинський білосніжний продукт найсмачніший. Ватаги, які мають численніші поголів'я і, звісно, значну долю сиру, мають відрядження на салаш й на кілька днів. За відправки беруть бесаги харчів і, чого таїти, запас оковитих напоїв як для себе, так і чабанів, щоб з куражем спорилася робота біля сироварні у підхмар'ї.

Мішання – це і гулянка. Після дійки нарід влаштовує собі веселе застілля безпосередньо на моріжку біля кошари. Частуючись лакомним сиром, щойно по-чаклунськи ласкаво виплеканим у путині, жваво обговорюють передусім результати молочності своїх четвероногих підлеглих. Паралельно виникає бесіда на іншу -- інтригуючу тему: кого даний раз оберуть вівчарями? Ця подія – кульмінація мішання. Зрозуміло, чабанський посох довіряється тим, хто добре знається у вівчарському ремеслі. Часто-густо тваринницький “референдум” перетворюється у запеклу суперечку як між газдами, так і самими кандидатами у пастушення, буває, що доходить і до бійки.

Трапляються водночас казусні випадки, коли не дійшовши згоди, особливо в оплаті – її тариф в одних селах визначається від кількості поголів'я, інших – показника удою, аж через кілька днів нарешті заповнюється вакантний вівчарський штат. Мотивація вівчарського інтересу в грошах має справедливі підстави – вкрай нелегкий їх труд під відкритим небом, а влучніше сказати – піднебессі, бо чим вище зеленіється в горах, тим далі піднімається вівчарський табір, транспортуючи кіньми-помічниками весь нехитромудрий реманент аж на пік шовкових полонин, де ночують тумани.

За день поводити худоби намотують під три, а то й більше десятків кілометрів по пасовищах, що вперемішку із темними зворами, крутими скелястими урвищами, болотистими млаками... Не кажучи вже про мозолясте щоденне ручне триразове доїння стада, перше з яких розпочинається за проблиску світання, цей робочий режим дотримується, як рух поїздів. А ще доводиться витримувати грізні погодні тести – шалені штормові вітри, бурі з блискавками і колючим градом, а то й снігові опади, що не в дивовижу у високогір'ї ... На сон вистачає не більше п'яти годин, який ще часто-густо

переривають агресивні вовки-хижаки, здійснюючи зухвалі наскоки на кошари, чи апетитно зазіхаючи на жертви і серед білого дня на пасовиськах. Добре, що на помочі ще вірні сторожі-гавкуни.

Обрядовість у вівчарській культурі

Мають свою зацікавленість **обряди**, що пов'язані із худобою: під час Великодня та на Різдво худобі давали освячену їжу, для захисту від зла та хвороб на дверях в зелені свята ставили гілки ліщини на «зелені» свята та гілки освяченої верби на Вербну неділю, в стайнях розміщали також підкову кінцями догори, аби щастя та вдача супроводжували господарство.

Наразі варто говорити про те, що вівчарство як галузь тваринництва є з одного боку давнім народним видом господарства, а з іншого – галузь, яка починає відроджуватися.

Адже овець розводили з давніх-давен, оскільки вони забезпечували селян найнеобхіднішим: із шкур та вовни виготовляли одяг; м'ясо і молоко були цінними продуктами харчування; літування в кошарах на рільних площах сприяло удобренню ґрунту тощо.

Вівчарська культура – одна з найдавніших і найважливіших для карпатського регіону. Саме з неї народилися традиції сироваріння, особливі обряди та ритуали, унікальні музичні інструменти та звуки. Вівчарство – це історія про високогірні полонини, про захопливі краєвиди, про сонце над головою, про справжню єдність з природою. І поміж цим стадо овець, як кучеряві хмари, між горами і небом.

Фото. Вівці в Карпатах

Вівчарство в українському селянському господарстві узгоджувалось із усталеним напрямком і основними засадами культури господарювання. Хліборобські засади господарств на більшості території України і значною мірою ландшафт зумовлювали особливості випасання худоби в цілому і овець зокрема. Якщо для великої худоби були характерними вигінний, відгінний, а навіть змішаний типи (коли корів залишали у селі, а воли і коні стаціонарно літувались на відповідних пасовищах), то для овець побутувала

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

відгінна форма випасання і лише у степовій зоні переважала вигінна.

Своєрідного колориту — не лише як господарське заняття, а й як етнокультурне явище — набуло полонинське господарство у Карпатах, зокрема на етнографічній Гуцульщині, де воно збереглося в повному обсязі до 30-х років ХХ ст. У **карпатському вівчарстві** знайшли своє відображення окремі елементи пастухування з Полісся, Поділля чи Лівобережжя.

Головним персонажем у **відгінному вівчарстві** був старший пастух, якого більше знають у народі як ватаг. Саме на нього покладалися обов'язки за організацію літування не тільки овець, а й усієї худоби, що випасалась на полонинах. Передусім це мусив бути старший пастух, якому виповнилось не менше 45 років, який добре знався на технології переробки молока, народній медицині та ветеринарії (для надання допомоги і вівчареві, і худобині у випадку недуги), народних обрядах, звичаях, ритуалах, віруваннях (для відтворення їх без будь-яких порушень). Це безумовно, повинна бути безстрашна, мужня, розсудлива, чесна і справедлива людина. Як Головацький свого часу записав міркування-гуцула щодо ролі ватага: «У полонині старшини нема...; ватаг — і вїт, і пан; він цар в полонині». Досвідчений ватаг користувався великою повагою поміж селян; адже він міг і худобу вберегти від стихій, випадків і звіря, і забезпечити господарям прибуток у молочних продуктах. Ватаг на свій розсуд добирав пастухів, розподіляв поміж ними обов'язки. Дійних овець випасав вівчар («вівчер»), в обов'язки якого входило і їх доїння. Доглядав за яловими вівцями, ягнятами, баранами інший вівчар («єло-чср», «ягнятар», «бараняр», «кізляр»). Велику рогату худобу нипасав пастух («бовчер», «коровар», «скотар»).

Ватаг обирав собі заступника («старший вівчер»), який займався усіма справами щодо організації полонинського життя пастухів. Старшому вівчареві допомагав хлопець («менший вівчер», «загонінник»), який заганяв овець під час доїння у струнку, мив посуд тощо. Бувало, що ватагові допомагав підтримувати вогонь («ватагу») його помічник («ватрак», «спузар»); він заготовляв дрова, варив їжу. До ватаги належали носильник («терхар») як помічник депутата (власника чи орендаря полонинських пасовищ), що привозив у село молочні продукти, а також бондар («боннар»), який виготовляв діжки та інший дерев'яний посуд для полонинського господарства.

Традиційно склалося, що виганяли худобу на полонини («полонинський хід») наприкінці травня. Це дійство набуло статусу справжнього громадського свята. А до цього часу випасали худобу на толоках у селі. Упродовж травня господарі готували бівці, яких стригли і досить своєрідно позначали: надрізаючи кожній вівці вухо або закладаючи у вухо дротик з гудзиком тощо. Тоді ж виконувались і оберігальні дійства.

Побут пастухів був суворий, але влаштований так, що кожен міг якнайретельніше виконувати свої обов'язки, дотримуватись гігієни і певної естетики. У стаях було чисто; сорочки виварювались у спеціальній жировій суміші, що забезпечувало гігієну тіла і дозволяло легше переносити дощ і спеку.

Важливою ділянкою полонинської роботи була організація режиму випасання худоби і овець. Визначались площі випасання для овець, корів, волів, коней, телят тощо, а також час їх перебування на пасовищах, який узгоджувався і доїнням. Овець доїли тричі на день, корів — двічі. Приготування молочних продуктів мало свої традиції і технологію. Цією справою займався ватаг. Вигртовляли грудковий сир — «будз», з якого робили бринзу, густе кисле молоко — «гуслянку» (з коров'ячого молока), масло тощо.

Основними продуктами харчування пастухів були молоко і борошняні вироби. Муку, солонину, хліб тощо поставляли на полонини селяни по черзі, забираючи при цьому свою частку молочних виробів.

За виснажливу, небезпечну, хоча й романтичну працю пастухи отримували плату натурою («сембриля») — молочними продуктами або грошима («зарплата»). Інколи

додатковою платнею служили ягнята, одяг тощо.

Традиційні фестивалі в Карпатах *Буковина*

Традиційне свято "Вихід на полонину". Хто хоч раз побував в Буковинських Карпатах, назавжди закохується в їх неповторний колорит. Це унікальний куточок, зовсім не схожий на сусідні гірські райони. Якщо Ви хочете доторкнутися до його культури, відкрити для себе дух цього краю, завітайте на свято Полонинська ватра, яке щороку у травні проходить в Путилі.

Із давніх часів наприкінці весни путильські вівчарі збирають маржину (худобу) та вирушають високо в гори на літування.

Там вони перебувають аж до осені, випасають овець та готують традиційні гуцульські сири – вурду, будз та бринзу. Вівчарі полишають дім на довгі чотири місяці, віддаляючись від родин та звичних справ. А тому, щоб літування було щасливим, гуцули влаштовують для них гучні проводи – свято, що зветься Вихід на полонину або Полонинська ватра.

У наш час здається дивовижним, що традиційне вівчарство збереглося донині. Однак для путильчан це більше ніж просто професія. Це культура, традиція гуцулів, їх зв'язок із минулим, який вони дбайливо зберігають.

Рис. Вихід на полонину

Звичаї свята Полонинська ватра. У чому особливість свята Полонинська ватра? У його щирості. Воно позбавлене показовості та штучності. Це традиційне дійство, яке надійшло до нас з глибин віків. Тут кожен обряд наповнений змістом, а кожен ритуал створює магічну атмосферу.

Уже понад п'ять десятків років звичаї і традиції фестивалю є незмінними.

Розпочинається фестиваль традиційно зі святкової ходи. Троїсті музики на ошатно вбраних підводах проїжджають вулицями селища, запрошуючи всіх на свято та сповіщаючи про його початок. Лунають сопілки, цимбали та трембіти. Путильчани та гості селища заповнюють вулиці.

Місцеві жителі завжди ретельно готуються до свята: наряджаються у традиційне вбрання, яке вражає своєю красою та унікальністю.

Рис. Традиційний одяг учасників Полонинської ватри

Гаптовані кептарі, шкіряні пояси-череси, капелюхи-крисані, плахти та вишиванки... Деякі із цих елементів одягу в наш час можна побачити лише в музеях. А для місцевих вони досі служать святковим вбранням для особливих подій. Коли вихід на полонину святкується у Путилі, навкруги звучить весела гуцульська музика, а в повітрі витають аромати традиційних смаколиків. На імprovізованій міні-полонині проходить виставка-ярмарок, де можна побачити та придбати різноманітні вироби місцевих майстрів.

Рис. Ватра в Карпатах – невід’ємний елемент фестивалів

Традиції та ритуали свята «Полонинська ватра». Музика стихає, гості збираються

навколо міні-полонини та очікують на головну частину свята – обрання ватага та запалювання ватри.

Бути ватагом свята – це особлива честь, якої удостоюється поважний, мудрий та досвідчений вівчар. На нього покладається важливе завдання – розпалити ватру та вручити її вогонь іншим вівчарям. Священний вогонь із ватри палахкотітиме у кожній високогірній колибі чабанів. До кінця літування він буде зігрівати їх гірські оселі, оберігатиме від звіра та злого духа, допомагатиме у нелегкій праці далеко від дому.

Отримавши вогонь від ватага, вівчарі збирають маржину та прямують високо в гори.

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

Однак фестиваль Полонинська ватра на цьому не завершується. Лунають пісні, грають музичні оркестри, на сцені виступають творчі колективи краю. Навколо ватри гості фестивалю водять хороводи та кружляють у гуцульському танці. Свято та веселощі тривають до пізнього вечора!

Полонинська ватра – це ідеальний спосіб познайомитися із культурою гуцулів. Це яскраве свято відкриє Вам більше нового, ніж десятки музеїв та екскурсій. Адже на фестивалі Ви самі станете свідком магічних обрядів, поспілкуєтеся з місцевими жителями та повеселитеся так нестримно, як це люблять робити на Гуцульщині.

Закарпаття

Проводи отар на полонину на Синевирському перевалі

На території Закарпаття в кількох районах проводять заходи, присвячені провадам отар на полонинські пасовища. Один із найвидовищніших фестивалів на цю тематику проводять на території Міжгірщини – на Синевирському перевалі. Святокове дійство розпочинається традиційною костюмованою ходою селищем Міжгір'я. Колону очолюють вівчарі та місцева влада, далі йдуть колективи, відтак – жителі громади, запрошені гості та туристи.

Рис. Костюмована хода в Міжгір'ї

Під час ходи колективи виконують традиційні карпатські пісні.

Через годину офіційні заходи переносяться на Синевирський перевал. Гості свята мають нагоду взяти участь у запаленні вівчарської ватри, побачити конкурс приготування сиру і вурди, придбати вироби народних умільців та продукцію вівчарства.

Гарний бадьорий настрій учасникам свята забезпечать виступи фольклорних колективів Міжгірщини, цікаві конкурси і спортивні змагання.

Рис. Запалення карпатської ватри – невід’ємний атрибут карпатських фестивалів

Рахівський фестиваль «Гуцульська бриндзя»

Рахівщина – гуцульський край, де зберігається багато цікавих звичаїв, обрядів, переказів народних казок і легенд. Яскравий тому приклад щорічні культурні події, а саме фестивалі. Відродження давніх традицій є ключовою метою фестивалю «Гуцульська бриндзя». Щороку фестиваль проводять у першу неділю вересня.

Фестиваль бриндзі захоплює своєю автентикою, демонструє традиції гуцулів-полонинників, їхнє ремесло, побут та гостинність. Стартує свято із самого ранку із розгортання експозицій виставок народних умільців та ярмарку-продажу продукції вівчарства (амфітеатр „Буркут”). Колоритне та яскраве дійство починається з огляду - параду громад Рахівщини, який розпочнеться близько одинадцятої години від вулиці Богдана Хмельницького, далі хода іде до природного амфітеатру „Буркут”, де відбудеться урочисте відкриття фестивалю-ярмарку. Традиційно на гостей очікує запалення полонинської ватри, мелодії трембіт, мандолін і дримб. А ще учасники і гості зустрінуть вівчарів, які саме повертаються з полонин. На рівнині ж на честь їхнього повернення влаштовується цей фестиваль.

Рис. Традиційна хода містом Рахів

На території амфітеатру кожне село Рахівщини має свою садибу, де приймає гостей. Туристи та гості можуть придбати традиційний сир-бринзу, що споконвіків виробляється на полонинах, сувеніри, вироби, що зроблені із шерсті баранів, а також посмакувати свіжо приготовані: бануш, голубці, бограч та ще багато інших нетрадиційних страв із бриндзею від львівських шеф-кухарів, які пригощатимуть гостей на стенді Асоціації виробників

традиційних карпатських високогірних сирів.

Рис. Фестиваль проводять в амфітеатрі, місто Рахів

Фестиваль щороку радує гостей цікавими родзинками - конкурсами на найкращу гуцульську овечу бриндзю, майстер-класами по доїнню овець, приготуванню традиційного сиру-будзу. Під час фестивалю громади сіл, селищ і міста боротимуться за першість у

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

кількох номінаціях.

Ще одне цікаве дійство, на яке запрошують гостей - „Битва полонинських управ” (біля садиби м. Рахів), на якій полонинники змагатимуться у приготуванні традиційної гуцульської страви – кулеші з бриндзею. Оцінюватимуть не тільки смак і вигляд страви, але і її подачу.

Фестиваль «Василля» в Ужгороді

Щороку на Різдвяні свята в Ужгороді проводять фестивалеве дійство «Василля». Цей захід проводять як правило 14 січня. З культурою вівчарів це свято напряму не пов’язане, однак без вівчарів жодна коляда не проводилася: колядують великою групою різних персонажів, серед яких під час театралізованих дійств різні персонажі, кожен з яких має свої ролі, прославляють народження Ісуса Христа.

Рис. Учасники фестивалю Василля, м. Ужгород

Очолює як правило коляду Старший Пастух (Пастир), який розповідає про те, хто в коляді, чому носять із собою вертеп та починає колядувати, а на завершення вінчують господарю та його родині щасливі свята.

Під час фестивалю різні команди бетлегемів, або коляд змагаються на знання колядок, зокрема і давніх, що притаманні Карпатському регіону.

Важливо в цьому дійстві також культура, побут, мова (говірка), одяг, який носять учасники коляди.

Львівщина

Фестиваль сиру і вина у Винниках

У жовтні щорічно у Винниках відбувається фестиваль сиру і вина, на якому представлені вина та сирні вироби кращих українських майстрів із Закарпатської, Львівської, Тернопільської, Чернівецької, Івано-Франківської та інших областей України.

Рис. Свято сиру і вина відзначають у жовтні

Гості фестивалю мають змогу придбати солодку продукцію винниківських та коломийських пасічників, вироби народних майстрів: львівську та покутську кераміку, вишиванки коломийських майстринь, а також взяти участь у майстер-класах із гончарства, ткацтва та ін. Однак важливо відзначити різноманіття сиру, що представлено на фестивалі.

У мистецькій концертній програмі беруть участь відомі колективи м. Винники та Львова, театралізовані дійства, концерти знаних гуртів.

Прикарпаття

Гуцульське народне дійство «Полонинське літо»

Це свято має давню історію, адже проводиться ще з 1960-років. Раніше святкування проходило у травні, коли худобу виганяли на полонину. Зараз свято ніби й символізує вихід на полонину, але відбувається вже тоді, коли полонинська ватра у розпалі. Адже, за вівчарською традицією, виганяючи худобу на полонини, пастухи розпалювали полонинську ватру. Вогонь підтримували ціле літо як своєрідний оберіг від диких звірів та нечистої сили – мавок, бісиць, чугайстрів.

Рис. Фестиваль «Полонинське літо» в с. В.Ясенів, 2015 р.

Міжнародний гуцульський фестиваль

Метою свята є розвиток та популяризація традиційних видів народного мистецтва, звичаїв, обрядів етнічної групи гуцулів-українців, підвищення соціального і мистецького

статусу автентичного фольклору, виявлення самотніх творчих колективів, окремих виконавців та майстрів образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва.

Рис. Фестиваль у м.Яремче

Традиційно фестиваль відбувається у восьми гуцульських районах Івано-Франківської, Чернівецької і Закарпатської областей, а саме: Путильському, Вижницькому, Яремчанському, Верховинському, Надвірнянському, Коломийському, Косівському і Рахівському. У фестивалі беруть участь самодіяльні мистецькі колективи гуцульського регіону, які змагаються за першість на семи сценах у декількох жанрах: пісенному, музичному, театральному, хореографічному. На святі присутні колективи, основу репертуару яких складають співанки, коломийки, пісні і танці, драматичні твори, сюжети відеофільмів з життя гуцулів.

Окрім мистецьких колективів, кожний район представляє виставку народних умільців, щоб показати кращі надбання краю у вишивці, різьбі по дереву та інших жанрах прикладного мистецтва.

Вернісаж гуцульських ліжників «Барвограй»

Захід проводиться з метою збереження, відродження та розвитку ліжникарства, популяризації традицій народного мистецтва, створення умов для професійного зростання народних майстрів, ознайомлення із самотньою культурою Гуцульщини, народними художніми промислами, традиціями, звичаями, фольклором.

Рис. Молоді учасники фестивалю у с.Яворів

Традиційні щорічні вернісажі гуцульських ліжників засвідчують, що майстрині-ліжникарки розвивають цей народний промисел. Їх неперевершені барвисті ліжники зачаровують шанувальників народного мистецтва розмаїттям візерунків і кольорів, колоритом і неповторністю, довершеністю композицій, оригінальністю виконання. Це справжнє барвисте диво. «Барвограй» – це зразок збереження і творчого розвитку, популяризації гуцульських мистецьких традицій.

Вірування народностей, що населяють Українські Карпати

Сьогодні більшість звичаїв, які свого часу виконували гуцули та інші мешканці гірських районів Карпат, видаються дивними і безглуздими. Та ще й нині є багато хранителів традицій, горян, які вірять, що ритуали предків оберігають їх від злого.

Свій домовик. Життя гуцулів завжди було пов'язане з вірою у духів, потойбічні сили, відьом, тощо.

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

Шана вогню. Ставлення до вогню у горян дуже шанобливе, прикмет та забобонів, що стосуються вогню, у них чимало. Гуцули вірять, що, коли дитині подати хліб над вогнем, вона обов'язково виросте злодієм. А якщо хто плюне у вогонь, у того на язиці утвориться міхур. Гріхом також вважається кинути у вогонь волосся. Коли вогонь у печі сильно тріщить, гуцул скаже, що до хати прийде розгнівана людина.

Мольфари - хранителі карпатських традицій. Із давніх-давен в Карпатах живуть люди, які володіють доскональними знаннями про Людину, тонко відчують Всесвіт і Природу, можуть у стані трансу спілкуватися з душами померлих та виліковувати тяжко хворих. Їх називають по-різному: ворожбитами, відунами, віщунами, цілителями, відьмаками, чарівниками, примівниками, кудесниками, хмарниками, планетниками, мольфарами. За типом енергій, їх можна класифікувати на «сонячних» і «місячних», а за видами діяльності на:

- віщуни або ворожбити - відгадують минуле і передбачають майбутнє, оракули, ясновидці, носії езотеричних знань, екстрасенси, можуть читати думки, володіють телепатією, телекінезом.
- градівники або хмарники - відвертають град і бурю, захищають сільські поля від руйнування, а також відвертають стихійні явища від сіл і міст, розганяють хмари, їх ще називають планетниками, люди потужної сили волі.
- знахарі або примівники - знахарі, біоенергетики, можуть зцілювати руками, спеціалісти з народної медицини, травники, баїльники, шептуни.

Рис. Карпатський мольфар

Пори року. Найбільш радісним був весняний цикл звичаїв та обрядів, коли "воскресає" рослинний світ, природа, починаються весняні роботи. Багатий осінній цикл звичаїв та обрядів освячував збір врожаю. Завершував річний процес зимовий цикл обрядовості, приурочений завершенню робіт. Порогом зимового і весняного циклів було святкування «народження» Сонця.

Християнство, яке почало свій переможний хід з початком нової ери, зберегло давній звичаєвий поділ року, поєднало його з християнським розумінням навколишнього світу,

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

доповнивши новими релігійними елементами. Процес «вростання» християнських засад у давньослов'янський цикл добре спостерігається в календарних звичаях українців. І хоч протягом віків на звичаї українців Карпат певний вплив мало природне оточення, все ж звичаї мешканців українських Карпат вповні зберегли свою давньоукраїнську форму й зміст. Календарні звичаї й обряди характерні тим, що вони не лише віддзеркалюють цикл сільськогосподарських робіт весни, літа, осені, зими, але також є родинними святами із специфічною обрядовістю і звичаями. Адже природний цикл року подібний до життя людини: весною природа «відроджується», розпочинає своє життя, далі цвіте, дозріває, восени віддає плоди, приходить зима – природа «засинає», «завмирає». Весняний цикл календарної обрядовості фактично починається з моменту весняного сонцестояння, коли збільшується день, сонце стає щораз яскравішим і гарячішим.

Весілля. Традиційне карпатське весілля, у якому знайшли своє відображення прадавні ритуальні та світоглядні реалії, морально-етичні засади й норми народного звичаєвого права українців, складалось із низки взаємопов'язаних і здійснюваних у певній послідовності обрядових актів. У сукупності вони були спрямовані на ритуальне освячення шлюбу та магічне забезпечення подальшого родинного і господарського благополуччя нової сім'ї.

У цілому основні структурно-обрядові компоненти весілля є характерними й для населення інших українських і слов'янських земель. Водночас весільній обрядовості населення Карпат притаманні й деякі локальні особливості (бойківські, гуцульські, лемківські тощо), що пов'язано з тривалим збереженням у традиційній культурі жителів карпатського регіону давніх побутово-звичаєвих устоїв.

Відповідно до хронології розгортання урочистих подій весільний обряд прийнято поділяти на три етапи: передвесільний, власне весільний, післявесільний. Як і скрізь в Україні, у Карпатах у передвесільний період відбувалось висватування парубком уподобаної дівчини та їхні заручини, приготування обох родин до шлюбної церемонії. Весільний цикл обряду включав до своєї структури ритуальні дії, спрямовані на відокремлення наречених від неодруженої молоді та санкціонування шлюбу. Після-весільні дії остаточно закріплювали акт створення нової сім'ї, а також сприяли зміцненню зв'язків між родинами молодих.

Період весіль був регламентований річним циклом трудових процесів і церковними постами і, в основному, припадав на осінню й зимову пору. В тих чи інших місцевостях Карпат весілля розпочинали в різні дні тижня – неділю, понеділок, вівторок, четвер, суботу. Як правило, воно тривало два-три дні, а інколи й цілий тиждень.

Розділ 5. Мистецтво та ремесла, традиційні для волоської культури. Ліжникарство як унікальне культурне явище

Народне мистецтво Гуцульщини – вагома частка української культури, єдиний на всю Україну острівцець, де народне мистецтво зберегло свій первозданий вигляд. Народ творив і зберігав його століттями, вкладаючи у нього свій геній.

Гуцульщина – найбагатша історично-етнографічна область України, з унікальною культурою, фольклором, декоративним і прикладним мистецтвом, звичаями. Кажуть, що на Гуцульщині сама природа спонукає людей до творчості.

У Караптах із давніх-давен жили й творили самобутні народні умільці – різьбярі, ліжникарі, вишивальниці, мосяжники, боднарі, писанкарі, прославляючи своїм вмінням всю Гуцульщину.

Одним із найперших видів народних ремесел, що розвивалися на Гуцульщині, є різьба по дереву. У період Київської Русі вона, як і всі інші види промислів, досягла високого рівня. Під час татарських нападів цей вид художньої обробки дерева підупав, а в XVI-XVIII століттях знову почався період його розквіту.

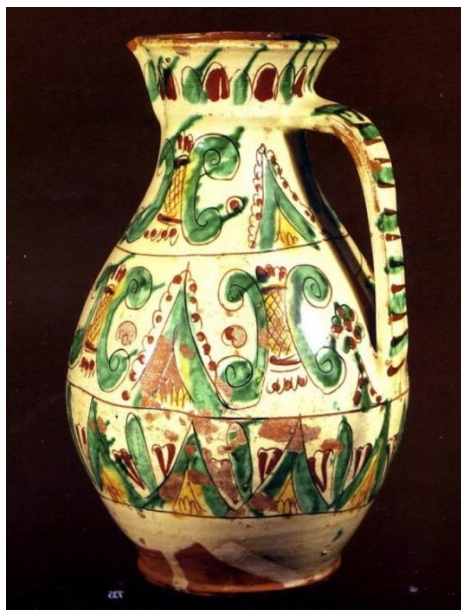

Рис. Експонати музею гуцульської культури, м.Рахів (фото: Карпати інфо)

Найдавнішими такими пам'ятками є ручні дерев'яні хрести. У Львівському музеї етнографії та художнього промислу зберігається хрест XVI століття. Цікаво, що на ньому нанесено мотиви плоскої різьби, які ще й досі вживаються на Гуцульщині і мають назви “кривульки” та “шнурочки”. Усе це переконливе свідчить, що так звана гуцульська різьба по дереву тут лише розвинулася й сформувалася як вид високохудожнього оздоблення дерев'яних ужиткових виробів.

Ще одним давнім видом народних промислів на Гуцульщині є гончарство. Поступово майстри-гуцули удосконалювали свої керамічні вироби, серед яких найбільш поширеним було виробництво вжиткового посуду — мисок, тарілок, горщиків, збанків, свічників, а також кахлі в для облицювання печей.

Якщо раніше гончарні вироби були більш простими, то в XIX ст. вони органічно поєднувалися з декоративністю, яка, в першу чергу, залежала від матеріалу і техніки виконання. Орнамент гуцульської кераміки в основному складався з рослинних і анімалістичних мотивів, часто зустрічаються стилізовані людські фігури та жанрові сцени.

Рис. Косівська кераміка (фото: музей І.Гончара)

Батьківщиною гуцульської кераміки став Косів, а пізніше вона поширилась на Пістань та інші села цього краю. Техніка виготовлення гуцульської кераміки — «ритування» або «гравіювання» — це розпис покритого білою глиною і підсушеного виробу. Після першого випалювання у гончарній печі на виріб наноситься розпис білою, зеленою, жовтою, рідше синьою фарбами. Виріб покривається прозорою глазуррю і випалюється вдруге. Така техніка є унікальною і єдиною у світі. Українську косівську кераміку внесли до Репрезентативного списку нематеріальної художньої спадщини людства ЮНЕСКО.

За останні десятиліття стрімко відроджуються традиції орнаментики давніх майстрів. В орнамент майстрів нині, як і в минулому, вплітаються рослинні елементи, а також зображення птахів і звірів. Популярними стали сюжетні композиції, які відображають життя гуцульського народу.

Мистецтво гуцульської кераміки дійшло до наших днів у незліченній творчості багатьох форм, орнаментів, технологічних засобів, що привело до утворення великої школи художнього розпису глини — однієї з найяскравіших перлин українського народного мистецтва.

Гуцульська вишивка. У вишивці такої орфографічної групи Карпат, як гуцули, збереглись архаїчні риси народного орнаменту. Численні історичні, фольклорні та літературні матеріали стверджують масове побутування на Гуцульщині вишивки одягового призначення. На Гуцульщині, так само, як й у всіх інших регіонах України, вишивкою прикрашали певні частини деталей одягу. Це жіночі, чоловічі, дитячі сорочки, головні убори (перемітки, хустки), нагрудний одяг (кептарі, сердаки, байбараки, кожухи, манти, гуглі), поясний (гачі, портяниці, капчурі, капці, онучі).

Рис. Волоська вишивана сорочка

Основні матеріали вишивання – ручнопряденні льняні, вовняні нитки, вовняні зсукані нитки (“коцик”), зсукані сплетені шнури, шовкові, металеві, срібні, золоті нитки, муліне, бісер, лелітки, сап’янові стрічки, гудзики, корали, головки металевих цвяхів (бобрики), капслі. Хутро лиса, тхора та куниці – як аплікації. З середини XIX століття частіше для вишивання починають використовувати фабричні нитки – такі як волічка, заполоч, а з початку XX століття – нитки ДМЦ, муліне, бісер, шовк. Вишивка бісером поширена в районах, що межують з гірською Буковиною.

Поширена техніка вишивання – низинка. Напевно, жодна з усіх технік вишивання впродовж багатьох років не зазнала такого складного процесу кристалізації художньо-стильових канонів, як низь. Цій техніці притаманний високий рівень художньо-технічної майстерності. У старих зразках вишивок контур мотивів завжди виконувався чорною ниткою, а сам узір, візерунок і фон – кольоровими. Локальна художня особливість гуцульської вишивки – в поліхромному й орнаментальному рішенні.

Яскравою особливістю гуцульської вишивки є її геометричний орнамент. Він включає в себе прості мотиви і складні фігурні елементи, мотиви – комплекси. Це ромб, напівромб, по-різному поєднані в горизонтальному або вертикальному напрямках. У гуцульській вишивці збереглися геометризовані антропоморфні, зооморфні мотиви. Вони чітко простежуються у вишивках верхнього жіночого одягів: на сердаках, кептарях, кожухах та гуглях. Типовою композицією гуцульської вишивки є різні за шириною стрічкові смуги, рапорт яких складається з одного, двох або кількох мотивів. Вони розташовані строго симетрично, згідно з орнаментальною сіткою, створеною з комплексу вертикальних, горизонтальних, скісних, прямих і кривих ліній, що обґрунтовують відповідні орнаментальні ритми.

Гуцульська іграшка. Сирна іграшка й донині побутує в деяких районах Гуцульщини. Для дітей ця іграшка — незвична, адже нею можна не лише погратись, але й з’їсти, а для дорослих вона є ще й культово-магічним атрибутом.

Хоча всі ці сирні вироби мають спільні стильові риси (дещо розтягнені силуети), однак, кожна майстриня втілює у своїй скульптурці власне бачення світу, а, отже, фігурки схожі лишень на перший погляд. Виготовлення сирних скульптурок пов’язується з обрядами і святами. У зелену неділю хата кожної гуцулки обов’язково була прибрана в зелений май, а на столі в глиняному глечуку стояли букети з “божих руж” (півоній). Головна ж краса на столі — то паска із сиром та сирні коники. А ось, коли “баранчики” дарують на весіллі, то це на багатство, а “сирні колачики” — на щастя. На Гуцульщині, коли молоді йшли до шлюбу,

то сирні колачики на червоній вольєчковій (себото шерстяній) нитці чіпляли до лівої руки молодій та молодому як символ щастя та вічної любові.

Рис. Сирна іграшка

Мальовані сирні скульптурки виготовляють "на хвалу" — під образи, в кошик на Великдень, на сволок у хаті, для забави дітей і на виставки. Орнамент на сирних скульптурах має багато спільного з орнаментикою писанок, вишиванки та різьблення по дереву. Фігурку вершника, наприклад, розписують у "зубці", "цятки", "ружу", "кривулю", "кільце", "підківку", "рисочки", "хрести". Це здебільшого роблять на свята, на подарунок. У створенні сирної скульптурки важливим є й колір, і фактура поверхні, й нанесений орнамент. Утім, істивні скульптурки зазвичай не розписують.

Іконопис. Найяскравішим акордом майже в кожній карпатській оселі звучали намальовані на склі олійними фарбами образи. Їх насичені незмішані кольори: білий, чорний, червоний, синій, жовтий – посилені прозорістю гутного скла і блискучою фольгою, створювали особливо урочисту і святкову атмосферу.

Тісно розставлені на поличках навпроти дверей, вони склали своєрідні хатні іконостаси. Їх купували на означення важливих родинних подій, під ними від народження до смерті минало життя господарів.

Архітектура та побут. Ні цегли, ні черепиці, ні заліза. Цілісність архітектури гуцульської домівки забезпечує єдиний матеріал. Тут королівство дерева. І лише грубо обколоне каміння основи відділяє дерев'яні колоди від землі. Конструкція забудови раціональна і до дрібниць продумана. Для будівництва застосовували напівколоди, що забезпечувало унікальний візуальний ефект.

Як і в культовій (дерев'яні церкви), так і у житловій архітектурі, у декорванні важливе місце займала різьба по дереву. Хатні меблі, предмети домашнього вжитку завжди були об'єктом оздоблення. Причому їх декор органічно поєднувався з формою та конструкцією.

Рис. Дерев'яна церква в Лікіцарах, Закарпаття

Різьбою прикрашали дерев'яні ліжка, оздоблювали стільці, столи та скрині, орнамент наносили на бондарські вироби та речі побуту: посуд для молока і сметани, сільнички, ложки та ін.

Велика увага приділялась художньому оформленню печі, яка містилася переважно біля дверей, навпроти вікон, і займала майже четверту частину житлового приміщення. Піч з кошиком і опічком (припічок та запічок) викладали керамічними кахлями, розписаними різними сюжетними сценками рослинними та анімалістичними мотивами.

Стіну навпроти дверей декорували іконами, зіллям, кукурудзою, писанками, калачиками з сиру тощо. Біля ліжка на кілку висіла старовинна саморобна гуцульська зброя: кріс, пістолі, порохівниці, а також топірці і чоловічі шкіряні торбини-тобівки.

Самобутні художні промисли гуцулів – різьба по дереву, ткацтво, художня вишивка, кераміка та писанкарство – плекаються і дотепер в таких центрах як Косів, Верховина, Вижниця, Ясіня. У Коломиї знаходиться музей гуцульського народного мистецтва. У подорожніх нотатках із 18 – 19 століття можна знайти перші письмові описи одягу та вражаючих зразків художнього промислу гуцулів. Державні виставки в Австро-Угорщині наприкінці 19 століття посприяли розповсюдженню в Європі та закарбуванню в пам'яті європейців строкатого образу цих горян. Після об'єднання Закарпаття із Українською Радянською Республікою гуцульський фольклор зберігався, а ремісничі вироби і далі продавалися.

У XVIII ст. зростає кількість ремісників зайнятих ткацтвом на території Гуцульщини. Найбільша кількість ткачів-ремісників була в передмістях Косова. Велика кількість ткачів Косівщини виробляла полотна і вовняні тканини для верхнього одягу. В кожному селі виділялись окремі ткачі й цілі родини, які найкраще виробляли запаски, крайки, ліжники, верети, сукно та інші тканини.

Рис. Вівчарство – давня галузь тваринництва в Карпатах

Вівчарство – давня галузь тваринництва в Карпатах ще з епохи кам'яної доби. Методами «народної селекції» тут утвердилася адаптована до місцевих природно-кліматичних умов порода овець, звана в наукових колах «цакель» – з неоднорідною грубою вовною та косичним типом руна. Саме така вовна кілька століть тому була використана для виготовлення ліжників і цей промисел утвердився як специфічний напрям народного мистецтва, що має неабияку перспективу й зараз. Однак для його розвитку потрібна овеча вовна відповідних параметрів і її продукують тварини української гірськокарпатської породи, яка була виведена наприкінці 80-их років минулого століття. У той час чисельність поголів'я таких овець у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Закарпатській областях становила понад 200 тисяч особин. Саме такі вівці й продукують вовну, найбільш придатну для ткання *ліжників*, про які зараз піде мова.

Зараз перед вівчарством передгірних і гірських районів гостро стоїть завдання не лише нарощення поголів'я цих тварин, але й відновлення мережі племінних господарств і запровадження науково-обґрунтованої системи ведення вівчарства з комплексним використанням всього того, що продукують ці тварини: м'яса (баранини), молока, шкур, цінного органічного добрива – гною, і, само собою зрозуміло – високоякісної вовни, бо лише за таких умов галузь може бути рентабельною, що є основним критерієм будь-якого виробництва в ринковій економіці.

Ліжники у типології художнього текстилю класифікуються як узорні інтер'єрні тканини, призначені для застеляння ліжок, лав, диванів тощо, локально функціонують також в обрядовій культурі (напр., поховальний обряд у гуцулів). В Україні ці тканини ще у 17 ст. однаково виготовлялись в регіонах на Правобережжі та Лівобережжі, однак з кінця ХІХ – початку ХХ ст. мають локальний ареал поширення, що охоплює Карпатський регіон (гірські райони) – ліжники побутують у гуцулів, бойків. У мовознавстві слово «ліжник» належить до т.з. безеквівалентної лексики, що є специфічною для певного етнокультурного ареалу і не має однослівного перекладу іншою мовою. Натомість, синонім ліжника – «джерга» / «дерга» / «черга» (тут переважно йдеться про простішу форму – пасисті ліжники) присутній в українській традиції та поширений на території Балкан.

На Прикарпатті столицею гуцульського ліжникарства справедливо називають село Яворів. Тут ліжники виробляють від малого до старого вже кілька поколінь поспіль.

Яворів – це відоме гуцульське село, що розкинулося на схилах гірських хребтів над

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

швидкоплинною Рибницею і приваблює не тільки мальовничими природними ландшафтами, а й славною історією та народними ремеслами. Це визнаний осередок народних художніх промислів не тільки в Україні, але й поза її межами.

У Яворові історію ліжникарства умовно поділяють на чотири етапи. Перший – це виробництво звичайних ліжників для побуту. Другий етап тут пов'язують із тутешньою майстринею Параскою Шкрібляк-Король. Це вона розробила класичні види ліжників «кривий» і «рОсийський», який, зазначає Василь Лосюк, одразу на Гуцульщині охрестили як «писане верене», що означає верета, або шмаття під ноги, яке не надто сприймали як мистецтво. Нині ж ці види переплітання ниток вважають головними у ліжникарстві. Третій етап майстри називають “радянським”. Тоді на Гуцульщині працювало чимало спеціалізованих підприємств, де виготовляли ліжники і навіть експортували їх до Канади.

Давнім ремеслом, яке традиційно побутувало в селі й успішно розвивається сьогодні, є ліжникарство. Ліжники – це ткані товсті вовняні вироби з рельєфною поверхнею і довгим пухнастим двостороннім ворсом, які під час ужитку в умовах гірського клімату відзначаються багатофункціональністю й особливою практичністю. Ці вироби є дуже теплими і, завдяки використанню натуральної, екологічно чистої сировини, водночас гігієнічними. У XVII ст. ліжники виготовляли у Карпатах, на Волині і Поліссі, а в XIX ст. – також на Буковині та Полтавщині.

Розвиткові давнього ремесла на Гуцульщині сприяє наявність достатньої кількості сировини, а також потужний ресурс майстрів-умільців, які досконало володіють технікою ткання ліжників.

Давні ліжники завше були лише білі, чорні й сиві. Тобто кольору овечої вовни, з якої їх і роблять. Нині ж ліжники можуть бути усіх барв веселки, бо майстри застосовують анілінові фарбники, які довго зберігають колір. Не відкидають у Яворові й природні фарби: кору дуба, цибулю, горобину.

Виготовлення ліжника – це більш як 20 етапів праці. Все починається зі стрижки овець. Далі вовну парять, сушать, розчісують, прядуть і фарбують. До роботи на верстаті ще треба напружити тонку нитку, а вже готовий ліжник треба віднести у валило – спеціальну споруду, де ліжник обертається у воді як у пральні, після чого його знову сушать, розчісують і він стає пухнастим, теплим і щільним.

Здебільшого це ремесло має родинний характер, воно передається з покоління в покоління.

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

Рис. Ліжник – вовняний виріб, характерний для території Українських Карпат

Ліжник як вовняний виріб на сьогодні є унікальним явищем традиційної культури і в межах України найкраще збережений в Карпатах. Сучасними осередками ліжникарства є Косівщина Івано-Франківської області та Рахівщина Закарпатської. Проте ще десять років тому Буковина могла гордитися тим, що на території її області налагоджене фабричне виготовлення ліжника.

Великий 6-метровий ліжник гуцули гонорово вивішували на жердці чи на бічному сволоку у хаті. Гуцул, коли сідлав коня, ставив під сідло ліжник. Це був виріб, який символізував здоров'я, красу, багатство. І це ще й гонор, коли у хаті багато не тільки подушок, а й ліжників. Та особливо популярним ліжник був як весільний дарунок, чи як казали, весільний дар. Розповідають про такі весілля, коли у дар молодим приносили понад 20 ліжників. Цей виріб був найкращим подарунком для тих, хто приїжджав на Гуцульщину.

Традиційно склалося так, що у Яворові кожна дівчина з дитинства переймає секрети ліжникарського ремесла від своїх родичів. Дотримуючись усталених прийомів, водночас кожна з них намагається додати щось своє в розробці орнаментики, кольоровій гамі. Розвинути художні, ткацькі вміння місцевій молоді допомагають вчителі Яворівської школи, – навчального закладу, який здавна підтримує та розвиває художні промисли і мистецькі традиції рідного краю.

Упродовж 2000-их років за підтримки влади Прикарпатський науково-аналітичний центр розробив і впровадив інноваційні проекти соціально-економічного розвитку регіону. Одним із таких проектів стало створення кластеру «Ліжникарство та інші художні промисли», у межах якого виявилася плідною співпраця талановитих майстринь-ліжникарок з професійними художниками Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника.

Рис. Ліжник Івано-Франківського краєзнавчого музею

Сьогодні кількість традиційних узорів гуцульських ліжників, яких було не більше десятка, за активної участі художників (і українських, і зарубіжних) розширилася до сотень. Це дало підстави назвати цей виріб «Барвистим дивом» і, образно кажучи, «вдихнути» у традиційний для села промисел «нове життя», піднявши конкурентну здатність ліжника на

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

значно вищий рівень і перетворивши його з суто ужиткової речі у справжній витвір мистецтва та своєрідну «візитну картку» не лише Яворова, Гуцульщини, але й всієї України.

Окремо слід виділити свято ліжників – вернісаж «Барвограй», яке відбувається впродовж останніх років у свято Різдва Пречистої Диви Марії у Яворові. Перший такий вернісаж відбувся 2009 року. На виставці були представлені ліжники з традиційними геометричними та рослинними мотивами, виткані вовняними нитками на вовняній основі. Ця мистецька подія уособлювала зв'язок між поколіннями, а також показала неперервність народних традицій.

Кожен наступний вернісаж ліжників «Барвограй-2010», «Барвограй-2011» став унікальною виставкою гуцульських ліжників, яка зачаровувала присутніх надзвичайним розмаїттям витворів майстринь-ліжниць. Образна орнаментально-символічна мова ліжників привернула увагу поціновувачів народного мистецтва до джерел національної духовності.

У рамках проведення «Барвограю-2013» відбулося засідання круглого столу «Гуцульські ліжники. Традиція і сучасність», в якому взяли участь мистецтвознавці та шанувальники народного мистецтва.

Під час VI вернісажу гуцульських ліжників «Барвограй-2014» обговорено збереження та творчого розвитку гуцульських мистецьких традицій.

«Барвограй-2015» відбувся в межах заходів, що проходили в жовтні в місті Коломиї на базі Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського.

Організований Яворівським Центром народного мистецтва «Гуцульська гражда» вернісаж «Барвограй-2016» проведено з метою збереження народних художніх промислів, підтримки народних майстрів та популяризації гуцульського народного мистецтва. Виставки ліжників викликали велику зацікавленість цим видом декоративного мистецтва серед поціновувачів народного мистецтва.

В грудні 2016 року кращі зразки гуцульських ліжників показали в Івано-Франківську у виставковій залі обласної спілки художників.

В липні 2017 року в Івано-Франківському краєзнавчому музеї відбулась персональна виставка гуцульських ліжників майстрині з Яворова Ганни Копильчук.

У 2018 році в селі Кваси на Рахівщині відбувся фестиваль «Барви карпатського ліжника». Розпочався фестиваль із велелюдної ходи центром села до головної сцени свята. Кілька сотень учасників і гостей у супроводі музик, трембітарів і кінної групи закликали всіх бажаючих долучитися до колоритного дійства. Протягом фестивалю глядачів радували виступами фольклорні колективи з Рахівщини, Косівщини та повіту Марамуреш (Румунія).

Рис. Учасниця фестивалю «Барви карпатського ліжника», с.Кваси

Почалася акція з параду. Коло церкви сформували колону, яку очолили гуцули верхи на конях. Вершники одягнені в традиційну ношу; у коней заплетені хвости й гриви, зброя оздоблена дзвониками та червоними кутасами. На бричці — ткалі в розкішному гуцульському одязі, певно, вийнятому зі старих скринь. Слідом за ними квасівський фольклорний колектив, тобто музики — з трембітами, цимбалами, сопілками, скрипками... Далі група лісників в уніформі, за ними — гості.

Вже 2019 року вдруге цей фестиваль провели у Яворові на Івано-Франківщині. Під час фестивалю-ярмарку «Барви Карпатського ліжника» презентували справжнє розмаїття цих виробів, якими славиться Гуцульщина і які стають справжніми мистецькими витворами. На гостей заходу очікувала культурно-мистецька програма за участі фольклорних колективів Косівщини, Рахівщини, та повіту Марамуреш (Румунія) і показ моделей одягу з ліжnikової тканини.

Як зіткати ліжник? Спочатку треба вимити зі стриженої вовни шар природного жиру та бруду, який назбирується у шерсті, доки вівця пасеться на луках. Слідом випарюють вовну у гарячій воді, а виполіскують – у холодній річковій.

Спочатку вовну перебирають, за потреби фарбують, після чого складають по кольорах: від білого до темного. Далі вовну набивають у мішки, роблять кужіль – сировину для прядіння. Потім нитки заправляють у верстат і починають працювати. Звісно, перед цим майстри малює схему майбутнього ліжника. Якщо в процесі роботи є помилка, виріб розпускають.

Після того, як ліжник зітканий, він ще надто об'ємний. По суті, кінцевого свого вигляду він набуває з допомогою гірської води.

Готові вироби майстри зносять до валила на річці – такої собі дерев'яної діжки, через яку проходить частина річкового потоку. Він переться, ніби у пральній машині, під великим тиском гірської води. Валило працює як стара пральна машина з центрифугою, тільки воно – повністю з дерева. Взимку це триває 8-9 годин, влітку – чотири. Потік б'є по виробу, штовхає його і штовхає, так ліжник і “сходиться” – стає меншим: під час цього процесу нитки збиваються до купи, ліжник ущільнюється, зменшується у розмірах та набуває міцності. Після валяння треба висушити і вичесати ліжники – от вони і готові.

Рис. Валило – ємність, у якому вимивали вовну

Зазвичай ліжники виготовляють до двох метрів, але у давнину вони подекуди досягали п'яти метрів! Такі ліжники називали джергами та використовували як цілий набір білизни: ліжник стелили замість простирадла, потім один край скручували у подушку, а зверху, мов ковдрою, накривались іншою частиною.

Відомості про виготовлення ліжників на території Гуцульщини зустрічаються ще у XVI ст. Це підтверджується наявністю у Делятині млина-«вальника». Старі ліжники були вузькими, оскільки верстати мали короткі берда, згодом їх почали зшивати. Старовинними типами гуцульських ліжників вважаються монохромні, «прості» з орнаментом в «паси».

Найдавніші ліжники Гуцульщини, які збереглися донині, ткані в поперечні безузорні смуги, ахроматичні – білого, брунатного (коричневого), чорного та двох відтінків сірого. Довжина таких ліжників – до 5 метрів. Один край зазвичай згортався і слугував за «подушку». Середина ліжника була простирадлом, а іншим кінцем вкривалися, як ковдрою. Кінець XIX ст. у ліжникарстві позначився відходом від традиційних поперечно-смугастих ліжників до «коверцових». Узори цих ліжників корінним чином відрізнялися від давніх ліжників. Тут побутує велике розмаїття назв: «руські», «гуцульські», «криві», «криві лопаткові», «лопаткові». Найскладнішими за композицією були ліжники, створені народними майстринями на основі орнаментальних мотивів гуцульських вишитих уставок, таких, як «сливові», «підківкові», «кавалерське очко», «пукатий», «дубовий лист», «ружевий», «баранковий», «шаховий», «веселковий» тощо.

Ліжники українців Карпатського регіону на локальному рівні відрізняються художньо-декоративними характеристиками. Передусім, тут розрізняються виробы ткані чиноватим та закладним «килимовим» способом (т.зв. коверцові ліжники). Важливою компонентою, що маркує регіональні осередки є візерунок та колорит виробів. Так, «ліжники Путильського, Вижницького та Верховинського районів вирізняються холодною кольоровою гамою, що оживляється теплими барвами», на Рахівщині нині віддають перевагу ліжникам з квітковими орнаментами малинового кольору і т.д.

Здавна ліжниками накривали вози та сани, коли їхали до церкви чи на ярмарок, клали коневі під дерев'яне сідло – «тарницю». До сьогодні беруть їх і вівчарі у полонину, бо «в холодні ночі ці своєрідні замітники ковдр і покривал рятують полонинників від простуди, бережуть тепло».

Кажуть, що у справжнього ліжника особлива енергетика, яка передає силу гір і тепло

рук майстрині, а чергування природних кольорів позитивно впливає на зір. Крім того, це карпатське покривало відоме своїми цілющими властивостями в лікуванні радикуліту та простудних захворювань. Щоб позбутися останніх, рекомендують натертися горілкою і роздягненим закутатися у ліжник.

В обласному центрі Прикарпаття Івано-Франківську, в районному містечку Косів чи туристичному Яремчі на ринку можна придбати ці особливі вовняні покривала. Зазвичай прикарпатські ліжники називають «косівськими», хоч роблять їх не так у самому райцентрі, як у ближніх селах. Але є ще квасівські, що традиційно відрізняються у першу чергу орнаментом. Колись у цьому закарпатському селі їх ткали величезну кількість, мало не в кожній хаті.

Колись гуцульськими ковдрами або ліжниками платили данину. Пройшло три століття, а технологія їх виготовлення майже не змінилась.

Без нього важко уявити собі побут гуцульської сім'ї. Він може бути розкішним покривалом на ліжку, килимом на стіну чи підлогу, а одягнутий в підодіяльник стає легкою та теплою ковдрою. На Закарпатті існує повір'я, що ліжник привертає до хати добро, тому на весіллях, крім вишитих рушників, молодим й досі стелять під ноги ліжник.

Це унікальне ремесло – карпатське ліжникарство – внесуть до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України.

Розділ 6. Одягові традиції волоської культури

Волохи, як окрема етнічна спільнота, з часом вступили в більш тісні контакти зі слов'янським населенням Карпатського регіону, що не могло вплинути на їх майбутній розвиток. Вони прийняли мову свого оточення, віросповідання та багато щоденних традицій. Незважаючи на те, що дослідники досі дискутують, коли саме в часі відбулася слов'янізація волохів, проте майже всі одногосно з тим, що якщо не всі, то принаймні більша частина волохів повністю слов'янізувалася.

Відтак у одягових традиціях волоської культури теж основу займають слов'янські наряди. Як відомо, селянське вбрання виготовлялося з домотканого полотна і сукна. Було надзвичайно просте і не мало яскраво виражених акцентів.

В побуті волохи-скотарі надавали перевагу монотонним тонам, зручному та практичному крою. Серед повсякденного одягу були присутні:

- спідня сорочка
- нагрудний кептар
- лейбик
- гаші
- літник
- фартух
- та ін.

Для того, аби дослідити одягову традицію волохів, слід заглянути в село Новоселиця на Закарпатті. **Новоселиця** – одне із маленьких сіл Виноградівщини (сьогодні Берегівський район). Перша письмова згадка датується 1619 роком.

У 1968 році за ініціативою учителя історії, колишнього директора школи, було організовано і відкрито у селі історико-краєзнавчий музей. Він знаходився в приміщенні Новоселицької ЗОШ. Це був один із перших такого типу музеїв у районі.

Сьогодні вже музей налічує понад 400 різноманітних експонатів, від знарядь праці до святкових костюмів та атрибутів культури волохів. В кімнаті «Ткацтва і вишивання» можна побачити взуття і одяг: побутовий, святковий, весільний, в якому ходили наші предки.

Ось ми бачимо бекеч – жіночий святковий жакет, який виготовлений з фабричного сукна чорного кольору. Має довгі рукави, для прикрашення використовували різнокольорові гудзики, стеклярус, візерунок геометричний. Манжети (зап'ясники) призі бран її вишиті різнокольоровими нитками. Таким самим візерунком вишитий і комірець, який застібається гудзиками.

Рис. Бекеч – святковий жіночий одяг

Привертає увагу вбрання нареченої. Комплект жіночого

весільного костюму складає свита, блуза, лайбик, плат, корона-купол. Основою є свита. Вона має подобу сарафана. Для пошиття використовували фабричну шерстяну тканину, червону з букетами яскравих рожевих троянд. Спереду є застібки. Одягали свиту молодіжці (наречені) на блузу.

Рис. Вбрання нареченої

Блуза. Сорочка з саморобного полотна, оздоблена декоративними швами і насиченою вишивкою прямокутної горловини. На рукавах, що мають вигляд волану, поздовж до манжетів вишитий хрестиком квітковий орнамент.

Лайбик одягався поверх свити. Має вигляд безрукавки і пошитий із чорного бархату. Прикрашений спереду і на спині вузькими кольоровими стрічками.

Подолок (сукня) – широка спідниця з домотканого полотна. По низу має широкий вишиваний квітковий орнамент і дві вузькі смужки вишивані скобами. Низ оздоблений гачкованими чіпками.

Плат (фартух). Пошитий з фабричної чорної тканини із червоними трояндами, бутонами та зеленими листками. Внизу до фодри пришита чорна чіпка.

На Дніпропетровщині є унікальне село Волоське. Тут у місцевому музеї також серед експонатів є представлені старовинні вишивані сорочки місцевих жителів.

Рис. На фото в музеї в с.Волоське на Дніпропетровщині – жіночий одяг

У зразку одягу жителів Волоського цікаво переплелися культурні надбання та історія двох націй, що й дарувало особливо

чудові українські та румунські візерунки.

Рис. Жіноча сорочка, с.Волоське

А зараз давайте повернемося в Карпатські гори, де для волохів-скотарів основним верхнім одягом для скотарів була гуня та кожух. Адже волохи-скотарі зазвичай відправлялись на півроку на полонини для випасу отари. Там, на вершинах, зазвичай, не зважаючи на «теплу» пору року, вночі можна було відчутти неабиякий холод. В затишну зливу чи грозу вівчарі захищались своїм теплим верхнім одягом, що за частую слугував і ковдрою.

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

Рис. Гуня – традиційний верхній одяг вівчарів

Гуня — гуцульський прями́й верхній одяг із довговорсого саморобного сукна з "фальшивими" рукавами, що накидався на плечі. Таке вбрання шилося з цупкої вовняної тканини, яка захищає від холоду і не промокає. Гуня була завжди з пастухами на полонині.

Кожух же ж був призначений більше на зимовий період, і виготовлявся з овечих шкір хутром усередину, що надавало цій верхній одежині неабияких захисних функцій.

Виготовлення гуні тісно пов'язане з традиційним господарюванням у Карпатському регіоні. Сировиною для цього виробу слугує овеча вовна, яку зістригали з тварин навесні. Вовну сортували за якістю та кольором, потім пропарювали гарячою водою та ретельно промивали холодною. Після ретельної обробки вовну висушували.

Рис. Виготовлення гуні – складний процес

Зазвичай період виробництва тканини для гуні припадав на зиму, коли жінки не були зайняті роботою в полі. Вовну розчісували на "щіті", дерев'яній дошці з металевими зубцями. Потім пряли вовну на куделі, отримуючи грубу нитку. З неї на "кроснах", дерев'яних ткацьких верстатах ткали тканину з довгим ворсом з одного боку. Кінцевим етапом виробництва є обробка тканини проточною водою у «валилі», спеціальному пристрої на річці чи гірському потічку.

Гуня має дуже архаїчний крій, її зшивали з двох прямокутних шматків, формуючи рукави та горловину. Горловину та розріз на грудях обробляли кольоровою тканиною та нитками. Зазвичай, гуню носять накинutoю на плечі і зав'язаною на грудях довгими шнурками.

Найбільш були поширені гуні білого кольору, але зустрічаються і сірі та чорні. Різняться і довжина ворсу, і крій. Наприклад для пастухів, які випасають тварин на полонинах виготовляли так звані вічарськ гуні-коцовані. У них, до тканної основи доплітають довгі нитки, по яким стікають краплі дощу в негоду.

Виробництво гунь в Карпатах було традиційно домашнім ремеслом. Народні майстрині самостійно виробляли одяг з овечої вовни для власних потреб та сім'ї. В нас час таке виробництво зникло в більшості сіл регіону. Село Річка є зараз єдиним осередком виробництва гунь на Закарпатті і культурний маршрут "Шлях гуні" слугуватиме знайомству з цим давнім карпатським ремеслом.

Ще одним важливим атрибутом одягу вівчарів були штани та спідниці. На Бойківщині із сукна, яке отримали після постриження вівці, ще шили *холошні* (вовняні штани) і *фарбани* (вовняні спідниці), а також невисокі шапки на щодень. З білих вовняних ниток взимку чоловіки плели теплі рукавиці.

Серед «волоських» жіночих сорочок виділяють короткі і довгі. Влітку як дівчата, так і жінки носили короткі сорочки без підточки, а взимку, восени та навесні – довгі з підточкою. Полотно на святкові сорочки ткали із бавовняних ниток, а щоденні сорочки («репехи») шили із конопляного полотна. Для пошиття «волоської» сорочки брали 2-2,5 м полотна (залежно від росту і фігури жінки), завширшки приблизно 65 см. Найпоширенішими були сорочки із передньою і задньою пілками, що склалися з двох частин: верхньої («стану») та нижньої («пудшивки»). Сорочки кроїли з однієї довгої пілки завширшки 40-45 см, яку ділили навпіл по ширині, утворюючи дві півполи. Кожну півполу («півпулку») з однієї сторони пришивали до передньої та задньої пілок прямим швом, а з іншої – зшивали до місця вставлення рукавів. Тому сорочки як спереду, так і ззаду мали по два повздовжні шви.

Характерною особливістю жіночих волоських сорочок був прямокутний виріз горловини (12×15 см, 14×16 см, 15×17 см). Його отримували, пришиваючи з виворітної сторони до передньої, задньої пілок і бічних пілок-вставок («клинців») складені вдвоє шматки тканини завширшки 4-6 см. Дані шматки полотна виконували роль вузького коміра («обшивки»), що разом із пілками стану сорочки утворювали прямокутний виріз горловини. Перш ніж пришити передню полу до коміра, її верхню частину загинали на 4 см і стягували («морщили») на три нитки до вишивки і три нитки після вишивки. В результаті цього утворювалися «кучері». Стягування на передній полі не було суцільним. Незаповнену морщенням частину оздоблювали вишивкою, виконаною технікою «гладь». Зазвичай, вишивали чотири пари трикутників або стилізовані квітки чи вазони. Поміж трикутниками або всередині квітів чи вазонів робили петлю («шнурицю»), в яку просовували плетений декоративний шнурок («ощунки»).

Жінки, пришиваючи до стану сорочки рукави, загинали полотно у верхній їхній частині на 3-4 см, потім третину рукава морщили. Для цього брали 3-4 нитки полотна на голку, а 3-4 нитки пропускалися. Після цього нитку протягували. Так робили три ряди, утворюючи своєрідні рюшеві шви («кучері»). Кучері підрубляли, а зарублений кінець обмітували гачком, отримуючи при цьому приблизно 3 см мережива («чіпок»). Сам рукав кроїли з двох пілок. Край полотна («пруги») з'єднували ціркою, а покроений під рукою бік зшивали простим рубцем. Закінчувався рукав збиранням («морщенням», «стягуванням»). На зап'ясті морщення було ширшим, ніж над плечима. Для цього кінець рукава обгачковували, зарубляли. Потім, відступивши від рубця приблизно на 3 см, витягали з нього 2-3 нитки і стягували їх. Далі пропускали 12-15 ниток і повторювали ту ж операцію. В результаті цього

«стягування» становило приблизно 3 см до вишивки на зап'ясті і 3 см після неї. Орнамент переважно геометричний, виконаний різнокольоровими нитками («заполоччю»), але з переважанням чорного кольору. Техніка вишивання низина («перетіганя»). Прямокутний виріз горловини, верхня плечова частина рукавів («уставки»), манжети («дудики») великобичківських сорочок оздоблювалися поліхромною вишивкою геометричного або рослинного характеру. Найпоширенішими техніками одягової вишивки, які використовували великобичківські майстрині-вишивальниці, були «низина» та «хрестик». Під впливом моди і часу, змішування культур давня верховинська манера вишивати червоними та синіми, червоними та чорними або цілком чорними нитками змінюється.

Кофти («блuzики») носили тільки молоді жінки. Дівчата їх не одягали. У святкові дні як дівчата, так і старші жінки носили короткі до пояса жилети («лайблики»). Шили їх із фабричного оксамитового полотна («баршуну»). Найпоширенішими були жилети чорного та зеленого кольорів. Кроїлися вони так само як і блuzики, застібалися на шість гудзиків або гачків («гапликів»), біля шиї збирались на один гаплик або не застібалися взагалі. Оздоблювалися жилети «кривулькою» із червоної, білої або блакитної стрічки, якою обшивали контури вирізу для горловини, рукавних пройм та обкату лайблика.

Як жінки, так і чоловіки одягали сукняні куртки («лийбани»), які кроїли з двох передніх пілок та суцільної спинки. До передніх пілок пришивали вузькі шматки сукна («клапани»). Лийбан мав вузький (3-4 см) комір-стійку, довгі цільнокроєні рукави. Контури всіх деталей обшивали чорним шнурочком («косичкою»). Зрідка зустрічалися червоні «косички». За шнурочком вишивали бордовий стебелевий шов, «кривулю» та різнокольорові трикутники («мотилі», «рачки»). Місце з'єднання передніх пілок із «клапанами» оздоблювали повздовжніми орнаментальними смугами («партицями»). Вони склалися з бордового шнурочка («силянки», «плетінки»), складеного у формі спіралі й прошитого трьома рядками з різнокольорових ниток. Далі пришивали два чорні шnurки («косиці»), а між ними – один бордовий чи червоний шнурок («краску»). «Краску» обшивали різнокольоровими скісними хрестами та прямими лініями. Іноді на «косиці» та «красці» пришивали маленькі китиці («гитиці») із різнокольорових вовняних ниток. Завершенням орнаментальної композиції «партиць» виступали дрібні колючка («очка», «очиці») та «мотилі». «Клапани» на рівні «партиць» декорували смугою із різнокольорових «гитиць» («гривою»). До верхньої частини «клапанів» пришивали тричотири бордові шнурочки з різнокольоровими китицями на кінцях. Верхню частину рукавів, як і на рахівських сердаках, оздоблювали кільцями («очками», «сонечками»). Могли вишивати одне «очко» або п'ять, розміщених у формі прямого хреста.

Старовинний слов'янський звичай вимагав, щоб волосся заміжньої жінки було закрите головним убором. «Світити волоссям» або «ходити простоволосою» для заміжньої жінки вважалося непристойним. Цей звичай зберігся по всій Україні, зокрема й у гуцулів та волохів.

Традиційним взуттям були постолы та чоботи. Їх характерною особливістю були загнутий до верху носок та заокруглена п'ятка. На початку 20-х рр. ХХ ст. під впливом міських традицій тут поширилися шкіряні черевички («топанки»). Шили їх із м'якої хромової шкіри чорного чи темно-коричневого кольору. При оздобленні халявок використовували техніки «вистрочки» та «вирізування». «Топанки» мали невисокий каблук, круглі п'ятку та носок. Підощву («талпу») підбивали дерев'яними цвяшками, а наприкінці 30-х - на початку 40-х рр. ХХ ст. почали прошивати товстими шовковими нитками, які перед тим просмолювали або змащували олією. Зав'язували черевички на шнурочки. «Топанки» носили як жінки, так і чоловіки. Жіночі були вищими за чоловічі.

Верхню і нижню частину одягу чоловіки заправляли у широкий шкіряний пояс («римінь»). Виготовляли його з телячої шкіри, пофарбованої в чорний або коричневий колір. Ширина такого пояса могла бути 20-35 см. Зустрічалися пояси двох видів: прості та

декоративні («ціфровані»). Менш заможні селяни носили широкий пояс без прикрас із двома-п'ятьма пряжками, а більш заможні – купували риміні, прикрашені тисненням, мідними кільцями, дрібними гудзиками, гитицями.

Поясним чоловічим одягом були полотняні штани («гаті», «гачі») та сукняні зимові штани («холошні»). Кожна штанина літніх штанів («гатеї») кроїлася з двох шматків полотна. Для цього до поли завширшки 45 см за допомогою шва («цирки») пришивали ще одну вужчу пілку (20-25 см). У результаті такого способу шиття кожна штанина в обкаті мала 65-70 см. У поясі гаті стягувалися шнурком («гачником»), який в'язали з конопляних або бавовняних ниток та просовували у спеціальну загинку («партку»).

Рис. На святі «Проводи отарна полонину», Міжгірщина, Закарпаття

В осінньо-зимовий період чоловіки носили короткі, трохи нижче пояса, лайб лики, пошиті із сірого або коричневого сукна. Вони були без коміра, з глибокими рукавними проймами. Кроїли лайблик із трьох піл: суцільної задньої та двох передніх. Спинка була прямою. Деякі безрукавки могли мати на спині поперечний шов. Сукняні лайблики носили незастібнутими. Гудзики на них пришивали лише для краси або не пришивали зовсім. Святкові сукняні безрукавки оздоблювали чорним велюром («баршуном»). Ним обшивали комір, кишені, низ лайблика.

Чоловічі головні убори можна поділити на зимові та літні. Влітку чоловіки носили фабричні («куповані») капелюхи («крисані», «клибані») чорного, сірого, коричневого кольорів. Їх могли оздоблювати широкою стрічкою над рівними широкими полями («крисами»). Святкові капелюхи парубків та молодих чоловіків оздоблювали барвінком або штучними квітами, різними побрякушками («трісульками») на тонькому дротику. Старші чоловіки за стрічку клали квітку едельвейса («чірлогу»). Улітку в будні найпоширенішими були солом'яні брилі («солом'янки»). Вони мали форму зрізаного конуса. Виготовляли їх самі місцеві жителі, плетучи зі стебел пшениці. Солом'янки могли плести і з кори тополі. Вівчарські капелюхи змащували смолою або жирами. Цікавим був процес виготовлення просмолених вівчарських капелюхів. У звичайний капелюх кілька разів доїли овець, а коли той набирав достатньої кількості жирів, його висушували. Такий капелюх мав тверді криси і не пропускав воду. Зимові головні убори шили із овечих шкір хутром назовні.

Доповненням до одягу хлопців та чоловіків були сумки («тайстри»), пошиті із домотканого полотна. Вони мали прямокутну форму й одягалися через плече.

Рис. Музей вівчарства у Космачі

У Космачі в травні 2013 року з метою дослідження полонинського руху в Карпатах та вивчення важкої праці вівчарів відкрили музей вівчарства. Знайомство з традиційним заняттям горян — вівчарством, з процесом переробки молока, виготовлення сиру, вурди та бринзи, нетрадиційним методом лікування продуктами вівчарства — овітерапією. Можна побачити побут вівчарів, інструменти для роботи тощо. При музеї організовується майстер-клас з переробки вовни від стрижки до виготовлення продукції.

Розділ 7. Традиційні музичні інструменти – історія та способи виготовлення

Музичні інструменти в Карпатах сьогодні явище настільки ж цікаве та популярне, як у попередні віки. Без сумніву, традиції гуцулів, лемків, бойків та волохів у Карпатах давно переплелися між собою, однак для вівчарства, історію та побут якого ми досліджуємо, інструменти, про які йтиме мова нижче, є незмінним вже протягом багатьох століть.

Чимало досліджень присвячено темі збереження в побуті жителів карпатських гір, у тому числі волохів (пастухів), традиційних інструментів. Асортимент типових інструментів, однак, був та залишається не занадто широким.

Будь-які туристичні екскурсії з подивом дізнаються, що насправді інструменти, якими користуються в горах, перш за все, є сигнальними, і аж ніяк не розважальними.

Ключовим у переліку таких сигнальних інструментів залишається **трембіта** – традиційний духовий український інструмент. За зовнішнім виглядом це дерев'яна труба без вентилів та клапанів, на практиці інколи обгорнута корою берези. Довжина трембіти – від 2,5 до 8 метрів, діаметр приблизно 3 см та розширюється. У вузький кінець трембіти вставляють дерев'яний чи металевий пищик (мундштук).

Рис. Трембіта – найдовший в світі музичний інструмент

Цей інструмент поширений в східній частині української території Карпат, а також на території Польщі та Угорщини.

Наразі цей інструмент є найдовшим у світі та занесений до Книги рекордів Гіннеса.

Видання «Турінформ» назвало 13 фактів про трембіту:

- 1) Дослідники вважають, що трембіта, це виключно гуцульський інструмент. Але є факти, що бойки також користувалися трембітами
- 2) Трембіта, це найдовший музичний інструмент світу, занесена у Книгу рекордів Закарпаття, її довжина від 3 до 8 метрів;
- 3) Вона чоловічий інструмент, бо грати на ньому вкрай важко;
- 4) Вона сповіщала про вихід овець на полонину, відхід на той світ чи народження в сім'ї дитини. Нею запрошували на весілля, з нею колядували
- 5) Раніше вона була чи не єдиним засобом зв'язку вівчаря з селом
- 6) Нею ж визначали годину, а найдосвідченіші чабани навіть передбачали погоду. Кажуть, особливо добре інструмент відчуває дощ та грозу
- 7) Термін виготовлення трембіти складає близько 2-х років;
- 8) Вік дерева з якої роблять трембіту повинен бути 120—150 років;
- 9) Гуцули кажуть, для виготовлення трембіти треба обрати хорошу смереку, бажано громовицю. Тобто дерево, в яке влучила блискавка;
- 10) При виготовленні трембіти, загартований стовбур одним ударом потрібно розчохнути навпіл і вручну витесати серцевину — це теж може тривати рік.;
- 11) Діапазон звучання трембіти сягає 2,5 октав, а звук здатний розходитися більше,

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

як на 10 км

12) Вага триметрової трембіти не перевищує якихось 1,5 кг

13) Трембіта користується особливою популярністю в Закарпатті, в її честь, є навіть музичний фестиваль “На Синевир трембіти кличуть”.

Аби виготовити трембіту, майстри (фактично, це були самі пастухи) обирали липу чи гладку гілку стовбура ялиці або ялини. Дерево розрізали на 2 половини, спеціальними стругальними інструментами видаляли середину, формуючи отвір. Краї гладко обробляли та складали знову разом. Починаючи від половини, отвір вирізали все більший, аби голос було краще чути. Обручі для трембіти робили з коріння ялівцю чия лини. Аби звук не виходив через тріщини, трембіту обмотували корою вишні, яку перед тим детально обробляли. Так само очищали ретельно кору липи. На те, щоби зробити один інструмент потрібно близько трьох років. Дерево залишають на довгий час загартовуватися на сонці та дощі.

Для вівчаря трембіта не просто музичний інструмент. Раніше вона була чи не єдиним засобом зв'язку вівчаря з селом, тобто такий собі древній мобільний телефон. Нею ж визначали годину, а найдосвідченіші чабани навіть передбачали погоду. Кажуть, особливо добре інструмент відчуває дощ та грозу.

У 2019 році в Івано-Франківську встановили рекорд з наймасовішого трембітання - на території Палацу Потоцьких разом заграли 146 трембіт і карпатських рогів.

Рис. Вівчарський ріг – найдавніший музичний інструмент

Ріг - найдавніший музичний інструмент, який досі побутує як вівчарський інструмент або як ритуальний для святкування коляди. Робиться із великого коров'ячого рога. У вузькій частині його свердлиться невеличкий отвір, крізь який можна вдувати губами повітря і в такий спосіб видобувати звук, доволі пронизливий і гучний.

Сила та тембр звуку року залежать від довжини самого інструменту. Його використовують також для спілкування між пастухами. Він значно менший, легший та постіший у використанні, аніж трембіта.

Одним із найпростіших музичних інструментів пастухів у Карпатах, є сопілка. Витрачаючи свій час за випасом овець, вівчарі часто грали на цьому інструменті.

Для виготовлення сопілки використовували гілочки калини, ліщини, очерету та бузку. Довжина сопілки – близько 30 см, вона має 5-6 отворів,

Рис. Сопілка – один із найпростіших музичних інструментів

Часто пастухи використовували дрімбу: маленькі за розмірами, зручні в користуванні ці інструменти були не лише чоловічими, але і жіночими, їх також використовували для подорожей.

Рис. Дримба – традиційний карпатський інструмент

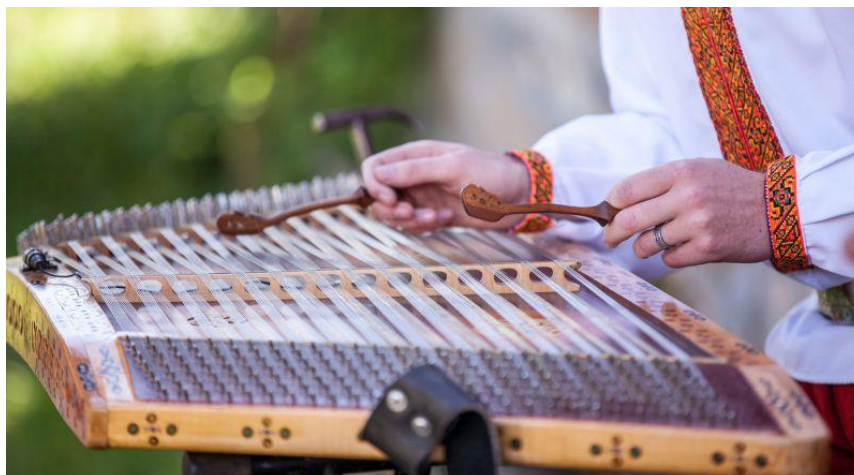
Дримба (варган, орган, вігран, дрімка, торомба, доромба, дрімля, друмля, дромба) — це музичний інструмент, який до першої чверті ХХ ст. був поширений по всій території України. Розповсюджений він і серед інших народів світу — слов'янських, тюркських, фінських, монгольських тощо. З переходом до інших місцевостей може урізноманітнюватись його форма, але суть залишається незмінною.

Дримба має вигляд невеликої металевої підкови, що закінчується вузьким видовженим кінцем. Від середини підківки і через звужений її кінець проходить тоненька, вигнута наприкінці, металева пластинка (язичок, міндик). На Закарпатті іноді зустрічаються також двоязичкові дримби.

Дримби виготовляли переважно ковалі, досить часто — ковалі-цигани. На початку ХХ ст. був поширений жарт про цигана, який скаржився, що йому так багато роботи, а мужикові мало. «Мені бити, кувати, варгани робити, на базар носити, дорого продавати. А тобі що? Ори, мели, їж — от і все». Купували дримби в циган або на ярмарках чи храмових святах.

Цей музичний інструмент часто використовували шамани при ініціації, при лікуванні, а також при інших обрядах, зокрема, для входження в транс. Власне, тибетські, алтайські народи та інші народи Азії знають аналогічний інструмент (традиційно його називають варганом). Різниця між гуцульською дримбою та варганом інших народів світу (в яких, до речі, теж були поширені шаманські техніки та практики входження в розширений стан свідомості) невелика незначна відмінність у формі.

Серед струнних інструментів традиційним для Карпат є цимбали.

Рис. Цимбали

Цимбали – струнний ударний музичний інструмент, який має трапецієподібний дерев'яний корпус із натягнутими на ньому струнами. Звуки на цимбалах утворюються завдяки ударам палички (або колотушки) по струнах.

Інструмент вважають одним із найстаріших музичних інструментів. В Україні на них почали грати вже в 17 столітті. Цей інструмент був невід'ємною частиною усіх весіль та інших народних гулянь.

Подібними на цимбали є гуслі або лежача арфа, звук якої утворюється завдяки защипуванню пальцями струни. Однак достеменних відомостей про форму українських народних гусел, а тим більше про кількість їхніх струн, їхній стрій та звукоряд, ми не маємо. Нині вони в Україні вже зовсім вийшли з ужитку.

Цікавим народним інструментом у Карпатах є бугай

Рис. Бугай – традиційний інструмент

Бугай – старовинний музичний інструмент, зберігся переважно у Західній Україні. Робили його самі музиканти: у невеликій дерев'яній конусоподібній діжечці верхній отвір з двох боків обтягують шкірою. В центрі прикріплюють пучок конячого волосся. Техніка гри дуже проста. Музикант брав бугая під руку, і зволоженими у квасі чи пиві руками смикав за волосся. Так виникав ревучий звук, схожий на ревіння бугая. Звідси і назва.

Сьогодні давні музичні інструменти Карпат є частими гостями різноманітних фестивалів та музичних конкурсів, зокрема і зі світовим іменем. Зокрема, українські виконавці на Євробаченні застосовували трембіти, сопілки, і навіть бугай, що дозволило привернути неабияку увагу до автентичної музики, яку сьогодні видають лише старовинні інструменти.

Велика частина цих інструментів були частими супутниками пастухів, а сплетіння культури волохів, гуцулів, бойків та лемків, про що йшла мова вище, не дозволяє чітко відділити виключно ті інструменти, що характерні одній із цих народностей.

Розділ 8. Кулінарна спадщина – унікальні вівчарські продукти та рецепти їх приготування

Вівчарство — важлива галузь тваринництва. Воно дає таку цінну продукцію, як вовна, овчина, смушки, овечі шкури та високопоживні продукти, що користуються великим попитом у населення, — м'ясо, жир, молоко.

Овече молоко — цінний харчовий продукт, з якого виготовляють різноманітні сорти сиру (рокфор, пекаріно, бринза, качкавал, чанах тощо) і кисломолочні продукти (йогурт, кисле молоко, айран, мацоні та ін.). У його складі міститься близько 120 різних компонентів, серед яких на жир припадає 6 – 9 %, білок 5 – 7 і мінеральні солі — до 0,9 %.

Для жителів Карпат сир, вурда та бриндзя – це щоденні продукти споживання. Є цілий перелік страв, куди додаються ці сири, їдять їх і просто, присмачуючи сіллю.

Базовий раціон жителів гірських територій Карпат як правило сьогодні складається із тих самих зернових (кукурудзи, ячменю, вівса), овочів (картоплі, капусти, буряка), бобових (гороху, квасолі), молочних та кисломолочних продуктів, що і багато років тому. Однак безумовно осучаснення щоденного раціону відбулося.

Однак якщо досліджувати життя вівчарів, то варто зауважити, що щоденним хлібом в горах довго служив корж (буришник) з кукурудзяного борошна, нерідко із додаванням до хлібного тіста вареної картоплі. В сучасному харчуванні приготування таких коржів скоротилося. Дуже популярні круп'яні та мучні страви: густа, однорідна каша з кукурудзяного борошна (кулеша), вареники («пирог») з різного борошна з сиром та бринзою, картоплею та капустою, «терті пляцки» (деруни), галушки тощо.

У світі через географічне зазначення вже відома гуцульська *бриндзя*, яку виготовляють на високогірних пасовищах (полонинах) з овчого молока відповідно до традицій, що беруть початок ще з 15-го століття. Зона охоплює територію Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей України.

Рис. Технологія

виготовлення бриндзі

Виготовлення бриндзі – сирного продукту – технологічний процес, що передбачає кілька етапів роботи. Видоєне молоко проціджують через 6 шарів марлі, на яку кладуть смерекові гілочки. Це для того, аби молоко було чистим. Тоді його міряють спеціальною палицею — аби розрахувати, скільки давати в нього “кляга” (сичужний фермент з телячого шлунку), додають і залишають у теплі на годину-другу, щоб фермент подіяв. Тоді вівчар бере збителу (дерев'яна палиця з залізним колесом на кінці) та починає нею збивати молочну масу в діжі. Молоко внаслідок цих дій збивається в грудки, густіє. Тоді вівчар руками формує будз — головку сиру.

Тоді будз виймають із діжі на марлю, вішають стікати в коморі поміж інші. Сироватку, з якої витягли будз, ставлять кип'ятити на вогонь, туди доливають трохи молока та жентиці (це вже виварена сироватка з минулого разу), і так отримують ще один будз вурди — сир, який у світі відомий як *рикота*. Його можна споживати і підсолюючи, і з солодким варенням.

Сир стає бриндзею після того, як перетирають з сіллю підсушений (він вистояється кілька днів) будз сиру. Тоді закладають бриндзю у діжки — бербениці. Або закатують по-

сучасному в банки.

Рис. Сир на фестивалі «Гуцульська бриндзя», м.Рахів

Ще будзи коптять — комусь подобається й таке. В овечого сиру маса корисних властивостей. Оскільки він готується без вогню, то зберігає всі мінерали та вітаміни. Особливо він багатий на кальцій — тому дієтологи радять вживати овечий сир малечі та літнім людям: першим кальцій потрібен для росту кісток, а другим — для поповнення запасів в організмі, адже відомо, що з віком кальцій вимивається.

У наш час завдяки гастрономічному туризму, що став активно розвиватися в останні роки, є можливість безпосередньо спробувати всі сирні продукти, що є традиційними для Карпат.

Перебуваючи на Івано-Франківщині, до прикладу, туристи мають можливість відвідати село Кривопілля, піднятися на полонину Берчиска, власноруч приготувати сир та купити продукти, що виробляються тут місцевими фермерами.

На Закарпатті познайомитися із традиціями вівчарів можна на Міжгірщині, Рахівщині та Тячівщині, де досі кулінарні традиції вівчарів збережені майже в автентичному вигляді. Відомі свята проводів отар на полонини дозволяють жителям та гостям цих регіонів ознайомитися із традиціями, культурою та об'єктами кулінарної спадщини Закарпаття.

На окрему увагу заслуговують традиційні гуцульські страви – скомирда (банош), хліб з кукурудзяної муки, ріплюнка. Ці продукти харчування є знаними далеко за межами Карпат, у тому числі й завдяки гастрономічним фестивалям, що залучають велику кількість туристів з різних куточків України та Європи.

Скомирда (бануш, банош) – це каша з кукурудзяної муки, зварена на сметані. Найсмачніша скомирда, кажуть гуцули, готується на відкритій ватрі (вогні). Якщо кукурудзяну кашу варити на воді замість сметани, то така страва має назву токан. Зважаючи на набір продуктів, що використовуються для приготування цих двох страв, бідніші родини вживали токан. В окремих регіонах ця страва називається мамалига. Замість сметани в готову страву додається вершкове масло.

Рис. Банош – традиційна карпатська страва

Кукурудзяний хліб (мелайник, ошипок) – традиційний хліб в Карпатах. Рецепти його приготування різняться між собою як територіально, так і за рецептами самих господинь. Однак складовими продуктами є: кисле молоко, кукурудзяне та звичайне борошно, цукор, яйця, сода, олія. Соду змішують з борошном, додають яйця, цукор, олію та сіль. Останнім доливають кисле молоко. Консистенція тіста повинна бути схожа на рідку сметану. Добре вимішують, заливають у форму для випікання і поміщають до печі.

Серед супів, які готували собі вівчарі, були нескладні за приготуванням страви з квасолі та молока, борщ із кислій капусти, супи з грибами.

Рис. Ріплянка

Ріплянка – традиційна місцева страва в Карпатах, яку готують і досі. До складу страви входить розварена на пюре картопля («ріпа» - діалект.) та кукурудзяна мука. Варять ріплюнку на повільному вогні у чавунній каструлі, часто помішуючи дерев'яною палкою (токаняником).

У Колочаві проводять окремий фестиваль ріплюнки. Свято проводять у червні щороку.

Безумовно, особливості приготування карпатських страв, що характерні волоській культурі, в описах історичних довідок перемішані тісно з культурою гуцулів. Сьогодні численні заклади харчування додають в меню автентичні рецепти приготування карпатських страв, аби мати вищу популярність серед туристів. Туристичні маршрути, що проходять через ці заклади, мають вищу популярність, ніж пішохідні маршрути в Карпатах.

Рис. Варто відвідати: Музей гуцульської бриндзи в Рахові

У Рахові на Закарпатті відкрили Музей гуцульської бриндзи у 2020 році. Гості музею гуцульської бриндзи у Рахові мають змогу побачити макет «вівчарської стаї», а біля берфели

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

PL-BY-UA
2014-2020

з казанком, путерою та бербеницею, можна поринути в магію виготовлення овечого сиру на полонинах.

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

Розділ 9. Культура та побут волохів. Архітектурні та сакральні пам'ятки, пов'язані з волоською культурою

Упродовж історії високогірні пасовиська південного узбіччя Карпат приваблювали численні народи. Поки навколо руйнувались й створювались імперії та нації, тут займались скотарством та жили з лісів, передаючи свої знання та ремесла з покоління в покоління, і так до сьогодні. Так на Закарпатті збереглася культура волохів. Нашадки колись напівкочових груп волохів-скотарів продовжують говорити специфічним діалектом румунської мови та займаються традиційним ремеслом — працюють із деревиною.

Збереження та розвиток культурно-мистецької спадщини, апріорі локальної за своєю природою, є атрибутивною частиною стратегії культурно-економічного розвитку як окремих регіонів, так і держави в цілому. Одночасно, як видно з попередніх розділів, волохи тісно асимілювалися з народами, культурами і традиціями, що мають місце в Карпатах. Лемки, бойки, гуцули більше зберегли свою культуру, і нам набагато простіше сьогодні ідентифікувати їхні пам'ятки культури та архітектури, аніж волохів, оскільки останні практично не мають компактного місця проживання як то етнічні народності, перераховані вище.

Однак справжні пам'ятки культури та архітектури, пов'язані з волоською культурою та культурою волохів-пастухів, знаходяться високо в горах. Сьогодні будинки, де пастухи проводять сезон випасу овець, скоріше рідкість, зважаючи на той факт, що овець в Карпатах дедалі меншає.

Рис. Хата пастухів на полонинах в Карпатах

Туристи, подорожуючи гірськими маршрутами, час від часу навідуються до таких хат на полонинах, спілкуються з їх жителями, які втім не завжди дуже говіркі. Однак, провідуючи цілі родини, які живуть в горах, можна зустріти родини, які займаються традиційним для волохів ремеслом – виготовляють дерев'яні ложки.

Популярними полонинами, де зустрічаються поодинокі хати пастухів, є Пресліп, Красна, Свидовець, Браїлка на Закарпатті, а також Псарівка, Лаб'єска на Прикарпатті.

Рис. Волохи виготовляють дерев'яні ложки

Мова та традиційні ремесла – вівчарство та ложкарство – чи не те єдине, що залишилось від волоських звичаїв. Родина Волошиних, що живуть на Свалявщині на Закарпатті в Обаві, про культуру, традиції, релігійні обряди кажуть так: «Паску держимо як всі українці, Великдень, Різдво, свята, а так наших традицій немає у нас. Просто робимо, як усі».

В Україні волохи здебільшого живуть у селах на Закарпатті: Обаві, Мирчі, Вижниці, Порошкові. Існує лише одне поселення за межами Закарпаття — село Волоське у Дніпропетровській області, закладене у XVIII столітті полоненими з Валахії, яких звільнили запорізькі козаки.

Перевірені інформації про те, що закарпатські волохи так само прийшли з Валахії, немає. Загалом, історична пам'ять волохів — сукупність уявлень та знань про спільне минуле, зникає. Тож не дивно, що їх тут плутають з іншими етнічними групами, зокрема із ромами.

Проте, таке порівняння базується на стереотипному ототоженні обох груп з молдаванами та румунами. Та з огляду на теорії походження волохів таке спрощення є хибним. Різниця між двома етносами помітна і без занурення в їхню історію.

На відміну від ромів, волохи Закарпаття все ж не живуть табором, мають цілком світлий відтінок шкіри, часто — світле волосся та очі. Волохи говорять діалектом румунської, можливо дакорумунською (за іншою версією — законсервованою літературною румунською XVIII ст.), яка ромам невідома.

Село Порошково — найбільше волоське село в регіоні, наразі тут проживає понад дві з половиною тисячі волохів (а це наразі — майже половина усіх волохів України), і їхня чисельність досить швидко зростає. Тут волохи практично втратили традиції випасання овець, однак волохи в Порошкові відомі своїм захопленням конярством. Коней тримають багатші родини, випасають та заготовляють на зиму сіно окремо родинами.

Рис. Волохи Порошкова на Закарпатті розводять коней, однак випасом худоби колективно не займаються

Ранні заміжжя та великі родини — традиційні для волохів. Сім'ї зазвичай живуть поряд: батьки зводять будинки молодят поряд зі своєю хатою.

Волохи змалечку залучені у життя родини. Це певною мірою пояснює згуртованість волохської громади. Неофіційним лідером для волохів є біров («суддя» угорською). Цікаво, що серед усіх поселень волохів на Закарпатті біров є лише в Порошкові. Проте, тут усі його називають бароном, певно роки сусідства з ромським табором даються взнаки. Волохи та роми також між собою асимілювалися на Закарпатті.

Враховуючи той факт, що історичні пам'ятки волохів-пастухів містяться в музеях архітектури та побуту, то варто згадати про ті з них, котрі рекомендовані до відвідання в Карпатах для знайомства із культурою вівчарів.

Закарпатська область. Музей архітектури і побуту (скансен), вулиця Капітульна, 33а, Ужгород, Закарпатська область, 88000.

Музей розташований в історичній частині міста, на південному схилі Замкової гори, поряд із середньовічним замком. Це один з перших музеїв просто неба в Україні, який було відкрито 27 червня 1970 р.

Планування експозиції музею співставлене з географічною картою Закарпаття. Із заходу на схід розміщені житло та садиби українців низовинних районів — долинян, етнографічних груп — лемків, бойків та гуцулів, а також по одній садибі угорського та румунського населення краю.

GPS: 48.62106 22.30571

Рис. Працівники скансену в ролі вівчарів

Львівська область. Музей народної архітектури та побуту "Шевченківський гай", вул. Чернеча гора, 1, Львів, Львівська область, 76000.

Музей розташований на 50 га мальовничого **Шевченківського гаю** і є одним з найбільших в Європі. **Музей народної архітектури та побуту у Львові** створено у 1971 р. за етнографічним принципом. Ще наприкінці XIX ст. на території Західної України виділилось п'ять етнографічних зон, які представлені в музеї окремими секторами: Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина, Поділля, Полісся. Крім того, створено експозиційні сектори "Волинь", "Буковина", "Львівщина", "Покуття" "Закарпаття".

Нині на території музею експонуються 124 пам'ятки народної дерев'яної архітектури. Серед них хати, найстарші з яких побудовано у 1749, 1792, 1812 рр., господарсько-виробничі споруди (водяний млин, вітряки, сукновальня, олійня, тартак, кузня). Цікаві будівлі та споруди, які представляють карпатське полонинське господарство (стая, кошара, струнка, застайка) та лісозаготівельний промисел (колиби).

Рис. Пастуша стая з полонини Криничної

Івано-Франківська область. Музей-скансен народної архітектури та побуту Прикарпаття, село Крилос, Івано-Франківська область. Музей народної архітектури і побуту Прикарпаття заснований 1981 року. Він міститься на території давнього городища. Скансен займає площу 6,9 га, на якій відтворено "мікросела" чотирьох етнографічних районів Івано-Франківщини: Покуття, Гуцульщини, Бойківщини та Опілля.

Рис. Музей поблизу міста Галич входить до складу заповідника «Давній Галич»
Музей приваблює багатьох етнографів, культурологів і звичайних мандрівників, входить до складу Національного заповідника "Давній Галич" і належить до пам'яток історії України.

Одним із цікавих об'єктів музею є дерев'яна церква Всіх Святих. Вона побудована на початку ХХ ст. Перевезена з села Поплавники Галицького району. Церква відзначається своєрідною архітектурою, наближеною до хатнього будівництва, яка колись була поширена на всій території Галичини.

GPS: 49.08199 24.7074

Чернівецька область. Чернівецький обласний музей народної архітектури та побуту, вул. Світловодська, 2, м.Чернівці, Чернівецька область. На мальовничій північно-східній

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

околиці міста Чернівці, поблизу Прута, знаходиться обласний музей народної архітектури та побуту – пам'ятка культурної спадщини. Експозицію музею відкрито для огляду в липні 1986 року.

Для огляду відкриті етнографічні зони «Хотинщина», (Хотинський, Кельменецький, Сокирянський райони) і «Західне Подністров'я» (Кіцманський, Заставнівський, Новоселицький райони). Готується спорудження трьох інших зон музею – «Прикарпаття» (Глибоцький, Сторожинецький, Герцаївський, Вижницький райони) «Гуцульщина» (частково Вижницький, Путильський райони) та археологічна зона «Давня Буковина». У закінченому вигляді у експозиції буде відтворено п'ять сільських поселень, до складу яких увійдуть близько 180 архітектурних об'єктів, де експонуватимуться тисячі предметів хатнього вжитку, знаядь праці, виробів безіменних майстрів.

Рис. Експозиція в скансені

Потреба в спілкуванні людини з Богом – це постійний пошук та облаштування місць, що особливо підходять для молитви та внутрішніх роздумів. Дерв'яні церкви в Карпатах розташовані в особливих місцях, гармонійно вписуються в навколишнє середовище, хоча враховуючи гірську місцевість інколи складно уявити собі, як такі церкви будувалися в цих місцях.

Давні майстри вклали в дивовижну архітектуру карпатських церков душу та тонке відчуття зв'язку божественного та земного. Залишили нащадкам послання, символи вікової історії та самобутності українського народу. Архітектурні форми, іконопис, декоративна різьба та стінопис є унікальним прикладом мистецтва України серед національних культур інших народів Європи.

Змінюються покоління, а під шумом вітру та сухим дотиком часу причаїлись старі скриньки української історії, готові відкрити свої об'єми мандрівникам, які переступили їх дерев'яний поріг, і занурити їх в дзвінку тишу сакрального минулого.

Зазвичай виділяють п'ять основних архітектурних стилів дерев'яних церков у Карпатах:

- лемківський,
- бойківський,
- гуцульський,
- бароко,
- готичний.

Бойківський стиль є початковим варіантом дерев'яних храмів у Карпатах: храм

тризубний, триверхий з шатровими верхами та кількома залами. Такій церкві властивий рівномірний розподіл об'ємів споруди.

Лемківські дерев'яні церкви мають над навою та вітварем такі ж шатрові пірамідальні верхи, як і бойківські. Над бабинцем виростає висока вежа з розвинутим бароковим завершенням.

Гуцульський стиль має хрестоподібну форму і складається з п'яти зрубів. Однокупольний п'ятизрубний "гуцульський" храм відрізняється своєю компактністю і стрункістю.

Варто відзначити, що „бойківські”, „лемківські” „гуцульські” храми дістали свою умовну назву від етнографічних груп, які населяють регіон.

Ще один стиль гуцульської церкви названий "середньогуцульським". Більшість церков цього стилю має в плані латинський хрест із короткими бічними раменами. Основний об'єм — видовжена базиліка під двосхилим дахом з низькою баштою, вкритою шатром з маківкою.

Церкви *готичного стилю*, збудовані з дубу, мають височезний готичний шпиль; вони дещо архаїчні. У цілому, карпатські готичні церкви багато чим подібні до готичних храмів і дзвіниць румунського й угорського Потисся.

На противагу замкнутим структурам ренесансу, *бароко* — це відмова від звичних форм. Для цього стилю характерні великі розміри, розмах, розкіш в оздобленні внутрішніх приміщень храмів. Купол перед вітварем великих розмірів, сильно освітлений. Головний неф значно розширений та затемнений.

Карпати — місце зустрічі східної та західної церковних архітектурних традицій. Звідси — багатство форм культових споруд, розмаїття стилів та їх варіантів. Пам'ятки, що дійшли до нас, потребують піклування. Необхідно зберегти не тільки відомі шедеври, а й найменшу капличку чи придорожній хрест, бо все це є частинкою життя нашого народу, його пошуками краси і ствердженням віри.

Рис. Церква святого Юра у Дрогобичі

Рис. Жовківська церква Святої Трійці

Рис. Бойківська церква у селі Матків

Рис. Церква Вознесіння Господнього в селищі Ясіня

Рис. Храм святого Михайла в селі Ужок

Розділ 10. Карпатські вівці – види, популяція, поширення

Згідно з господарською класифікацією продукції селекціонери та зоотехніки породи овець, що їх розводять в Україні, розподіляють на три групи:

- тонкорунні,
- напівтонкорунні та
- грубо вовнові.

Рис. Карпатські вівці: Прикарпаття

До складу *тонкорунних* порід, вівці яких мають однорідну тонку вовну, що складається з пухових волокон, входять:

- асканійська тонкорунна вівця
- вівця прекос.

Вовна таких овець складається з пуху не більш як 25 мкм завтовшки, має чітко виражену звивистість і оптимальну кількість жиропоту. Усі тонкорунні породи овець, що розводяться в Україні та країнах колишнього Радянського Союзу, за вовноюю і м'ясною продуктивністю поділяються на три групи: вовнові, вовново-м'ясні та м'ясововнові

До групи *напівтонкорунних* порід відносять породи, вівці яких мають однорідну вовну, що складається з перехідного волосу і грубого пуху:

- цигайська порода
- асканійська м'ясо-вовнова з кросбредною вовною.

Такі вівці дають однорідну напівтонку вовну. Тонина вовни коливається від 58-ї до 36-ї якості, або більш як на 25 мкм, довжина 6–20 см і більше. Ці вівці зазвичай не мають складчастості шкіри, у них менша густина вовни — на 1 см² припадає 3–5 тис. вовнинок.

До *грубо вовнових* порід належать породи овець, вовна яких складається з пухових, перехідних, остьових волокон і мертвого волосу:

- гірсько карпатська,
- каракульська,
- сокільська,
- романовська.

Вовна овець цих порід неоднорідна, складається з пуху, перехідного волосу та ості різної товщини. Але може траплятися різна кількість сухого і мертвого волосу. Переважає ость, вона дуже товста, жорстка на дотик. Пуху мало, і він зазвичай короткий. Грубу вовну використовують для виробництва товстої повсті та грубого сукна, килимів, а також різних

атрибутив одягу суто національних народних традицій.

Існує також класифікація залежно від основного виду продукції. За ним ці породи розподіляють на окремі підгрупи за напрямом продуктивності. До вовно-молочно-хутрового напрямку відносять українську гірсько-карпатську, до смушкового - каракульську та сокільську, до шубного - романовську породи.

За роки Радянського Союзу на території України закріпилися сім основних порід овець. Найчисельніша – цигайська, дуже стародавня порода м'ясо-вовнового типу. Вона становить близько 50% від усього поголів'я.

За нею йде асканійська тонкорунна, виведена академіком Михайлом Федоровичем Івановим. Порода зазнала змін шляхом схрещуванням з австралійськими мериносоми, які славляться чудовою вовною.

Третя порода – асканійська м'ясо-вовнова з кросбредною вовною. При її створенні використовували цигайську та кілька імпортованих порід (лінкольн, оксфордтаун, гемпшир). Ця порода поділяється на два типи: асканійські кросбредні та асканійські чорноголові. Перші мають нахил до виробництва вовни, другі – м'яса.

Четверта порода, що виводиться в Україні, – асканійська каракульська, її напрям зовсім інший, молочно-смушковий. Поєднує три типи овець: буковинські, асканійські багатоплідні чорні та сірі каракульські.

П'ята порода – прекос, м'ясо-вовнова тонкорунна.

Шоста – це українська гірсько-карпатська, яка займає друге місце за чисельністю. Розводиться у гірських районах Карпат та Закарпаття, на полонинах. Вовна цих овець груба, з неї зазвичай роблять ковдри.

Сьома порода овець – сокільська, теж смушкового типу. Виведена у Полтавській області, належить до зникаючих. Кажуть, сірі шапки, в яких ходили козаки, були зроблені саме з такої вовни.

У приватних господарствах розводять також закордонних овець: олібс, тексель, шароле, меринос, романівська. Остання взагалі унікальна порода – може ягнитися кілька разів на рік, причому дає не одне ягня, а кілька.

Характеристика та популяція овець

Цигайська порода – одна з прадавніх овечих порід. З'явилась вона багато століть тому (знайдені свідчення її існування раніше ніж за 800 років до нашої ери) на території сучасної Туреччини. До XVIII століття цигайських овець розводили здебільшого на їх батьківщині, а також у Греції та на Балканах. Є припущення, що ця порода виведена методом тривалої народної селекції.

Рис. Цигайська порода овець

Нині цигайських овець успішно розводять у багатьох країнах світу з жарким кліматом. Багато їх в Угорщині, Румунії, Молдові, Словаччині, Болгарії. У середині породи існує кілька породних типів м'ясо-вовняного і вовно-м'ясного напрямку продуктивності. Цигайській породі притаманна міцна та міцна-суха конституція тіла. Розміри тварин середні: барани важать 75–90 кг, вівці – близько 50 кг.

Будова тіла пропорційна, голова легка, невелика, вузька, клиноподібної форми. У баранів є роги, вівці комолі. Профіль злегка вигнутий, морда середньої довжини. Вуха стоячі, рухливі, тонкі, широкі. Шия середньої довжини, тонка, мускулиста, високо поставлена. Загрівок невисокий, широкий. Спина широка. Лінія спини рівна, поперек довгий, середньої ширини. Крижі широкі, м'язисті, підносяться над лінією спини. Хвіст не має жирових відкладень, складається з 22–23 хребців, не дістає до скакальних суглобів. Груди середньої ширини, глибокі. Живіт невеликий, підтягнутий. Ноги рівні, відносно короткі, поставлені нешироко, з добре розвиненими м'язами. Копитний ріг міцний, білого кольору.

Цигайські вівці дуже невибагливі в годуванні й ефективно використовують природні пасовища: нагулюють масу, обходячись лише пашею. Завдяки своєму походженню ці тварини краще пристосовані до умов сухого і жаркого клімату. В таких регіонах вони найбільш повно проявляють свій продуктивний потенціал. Взимку, при розведенні в північних регіонах, необхідно забезпечити цигайських овець теплими приміщеннями. На сирих, низинних пасовищах вони схильні до ураження копитною гниллю.

Асканійська тонкорунна порода овець — група особин овець вовно-м'ясного напрямку з однорідною мериносовою вовною.

Рис. Асканійська тонкорунна вівця

Вівці асканійської тонкорунної породи мають міцну конституцію, високий зріст, активні. Середня жива маса баранів становить 110–120 кг (максимальна — 183 кг); вівцематок — 60–65 кг (максимальна — 105 кг). Вовна в асканійській тонкорунній вівці густа, типова камвольна, довга (7,5–9 см), 64–60 якості. Вихід чистого волокна становить 42–45 %. Настриг вовни баранів — 12–14 кг, вівцематок — 5,5–6 кг. Якість жиропоту висока. Плідність і особливості розвитку молодняку Вівцематки мають високу молочність і плодючість (130–140 ягнят на 100 маток). Молодняк вирізняється задовільною інтенсивністю росту й розвитком м'ясних якостей.

Вівці асканійської тонкорунної породи поширені в Херсонській, Полтавській, Миколаївській, Запорізькій, Кіровоградській, Дніпропетровській та Луганській областях.

Провідні господарства з племінної роботи:

➤ державне підприємство «Дослідне господарство "Асканійське"» Асканійської державної сільськогосподарської дослідної станції Інституту зрошуваного землеробства Національної академії аграрних наук України (Каховський район Херсонської області);

➤ державне підприємство «Дослідне господарство Інституту тваринництва степових районів імені М. Ф. Іванова "Асканія-Нова" — Національного наукового селекційно-генетичного центру з вівчарства» (Чаплинський район Херсонської області)

Світовий рекорд настригу вовни (30,6 кг) з барана (жива маса становила 135 кг) встановлено 1957 в Херсонській області (радгосп «Червоний чабан»).

Асканійська м'ясо-вовнова порода овець із кросбредною вовною — група особин овець м'ясо-вовнового напрямку.

Рис. Асканійська м'ясо-вовнова порода овець

Вівці великі, міцної конституції, вирізняються продуктивним довголіттям. Груди широкі та глибокі, індекси масивності, збитості, м'ясності характерні для овець англійських м'ясних порід. Унікальність породи полягає в поєднанні великої живої маси й високого настригу кросбредної (тонкорунної, довгої, з великою і середньою звивистістю вовнинок, люстровим блиском) вовни за коефіцієнта вовновості (співвідношення маси руна й живої маси овець) 80–100 г. Середня жива маса баранів становить 123–136 кг (максимальна — 178 кг); вівцематок — 77–80 кг (максимальна — 132 кг).

Настриг вовни баранів — 9–14 кг, вівцематок — 5,6–6,5 кг. Виробництво на вівцематку в рік сягає: м'яса — 50–65 кг, товарного молока — 40–80 кг, чистої кросбредної вовни — 3–5 кг. Плідність і особливості розвитку молодняку Генетичний потенціал багатоплідності вівцематок становить 140–150 % в поєднанні з високими материнськими якостями та збереженістю приплоду. Ягнята народжуються міцними й великими. Жива маса одинаків — 5,3–5,6 кг, двійнят — 4,6–4,9 кг. Молодняк вирізняється інтенсивністю росту й розвитком м'ясних якостей. За підсисний період ягнята збільшують живу масу в 6–7 разів і на 127 день життя досягають 39,8 кг за середньодобового приросту 272 г і витратах корму на 1 кг приросту 4,4 кормових одиниць.

Асканійська м'ясо-вовнова за деякими даними є найпоширенішою породою овець в Україні. Провідним господарством із розведення є державне підприємство «Дослідне господарство Інституту тваринництва степових районів імені М. Ф. Іванова "Асканія-Нова" — Національного наукового селекційно-генетичного центру з вівчарства» (Чаплинський район Херсонської області).

Асканійська каракульська порода овець — група особин овець смушкового напрямку.

Рис. Асканійська каракульська порода овець

Тварини нової породи вирізняються комбінованою продуктивністю, підвищеною плодючістю (порівняно з каракульською породою — 126,4–166,8 %), міцною конституцією. Шкурки мають легку міздрю (шар підшкірної жирової клітковини), укорочений волос, довгі валькуваті завитки, середні за розміром (від 4 до 8 мм), шовковистий та блискучий волосяний покрив, що відповідає вимогам стандарту на чистопородний каракуль. Середня жива маса баранів-плідників становить 70–110 кг, вівцематок — 70–110 кг; ягнят при народженні: одинаків — 4,5–5,0 кг, двійневих — 3,5–4,0 кг, трійневих — 3,0–3,5 кг.

Асканійська каракульська порода овець продукує високоякісні смушки різного забарвлення, має підвищені показники плодючості, скоростиглості, молочної та м'ясної продуктивності. Вихід смушків першого сорту — 71,0–86,4 %. Смушки крупного розміру: одинаків — 1578–1900 см², двійневих — 1328–1613 см², трійневих — 1271–1370 см². Настриг немітої грубої вовни становить 2,8–3,0 кг, вівцематок — 5,5–6 кг. Забійний вихід — 47–50 %. Вихід товарного молока — 100–125 кг.

Є три внутрішньопородні типи (асканійський багатоплідних каракульських овець чорного забарвлення, асканійський каракульських овець сірого забарвлення, буковинський каракульських овець) та десять генеалогічних ліній (чорного й сірого забарвлення).

Овець асканійської каракульської породи розводять у господарствах Херсонської, Одеської та Чернівецької областей.

Використання баранів асканійського багатоплідного типу, у генотипах яких створено нові стійкі генні комплекси, забезпечило високі плодючість і смушкові якості овець зі стійким успадкуванням, оптимальним рівнем мінливості ознак, високою адаптаційною здатністю. Виведення породи сприяє поліпшенню смушкового вівчарства в Україні, ефективному розвитку галузі, формуванню її конкурентоспроможності.

Преко́с є породою м'ясо-вовнового напрямку продуктивності. Стародавня порода, створена методами народної селекції. На сьогодні - найчисельніша порода овець в Україні.

В оптимальних умовах годівлі й утримання преко́си мають міцні конструкцію й кістяк. Рухливість, жвавий темперамент вигідно відрізняють їх від інших овець м'ясо-вовнового напрямку. Конституційний тип цих тварин зумовлює посилений обмін речовин, здатність до швидкого нагулу, ефективного використання кормів. У цигайських овець

компактна, пропорційна будова тіла. Груди глибокі, широкі, спина помірно довга, широка, шкіра тонка, щільна, вільно облягає тулуб. У процесі поліпшення овець цієї породи створено два внутрішньо породних типи - приазовський м'ясо-вовновий та кримський вовново-м'ясний.

Рис. Прекос

Жива маса баранів-плідників становить у середньому 110-120 кг, маток і ярок відповідно 60-65 та 53-57 кг. Настриг чистої вовни у баранів становить 6,6-7,0 кг, у маток 2,5-2,7 кг. Плодючість овець становить 118-120%. Жива маса молодняку при відлученні: ярокочок 28-30 кг, баранців 32-34 кг. Середньодобовий приріст ягнят від народження до 4-місячного віку - 200-220 г, 4-6-місячного - 150-180 г. Вівці приазовського типу характеризуються добрими відгодівельними і м'ясними якостями. Середньодобові прирости живої маси до 9-місячного віку становлять 225-250 г, забійний вихід сягає 50,7-54,8%. Відтворювальні якості високі. Висока молочність вівцематок забезпечує добрий ріст і розвиток ягнят, їх жива маса при відлученні досягає 33-35 кг при середньодобових приростах за цей період 220-270 г.

Цигайські вівці кримського типу великі, мають міцну конституцію, щільну шкіру, полегшений кістяк і добру пристосованість до посушливих умов.

Середня молочність за 125 днів лактації становить 122,7 кг. Після відлучення ягнят у ранньому віці вівцематок можна доїти, одержуючи від кожної по 30-35 кг товарного молока для виготовлення бринзи. М'ясні якості цигайського молодняку відповідають вимогам стандарту на молоду баранину. Так, забійний вихід 8-місячних баранчиків становить 46-48%, що відповідає нормі виходу баранини для овець вищої вгодованості.

Українська гірськокарпатська порода – найпопулярніша в Карпатах порода овець, що пристосована до клімату та умов цієї території.

Створено породу шляхом відтворювального схрещування місцевих грубововнових овець цакель (місцеві назви: волошка, гуцулка, рацка, цуркан) з напівтонкорунними цигайськими баранами. Шляхом добору й підбору створено популяцію овець з неоднорідною білою вовною, які за міцністю конституції і пристосованістю майже не відрізняються від

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

місцевих грубововнових, а за продуктивністю та якістю вовни значно переважають останніх, їх розводять у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській і Чернівецькій областях.

Рис. Гірськокарпатська порода овець

Вівці належать до гірських овець і мають рівномірне зростання вовни по всьому тілу, вовна мішана білого кольору, допускаються чорні вкраплення. Морда чорно-білого кольору, частково покрита вовною, клиноподібна голова, вузька, вуха відносно короткі. Не у всіх, прямі або спіралеподібні, роги, шия – довга, грудна клітка – вузька, гарна окружність ребер, тулуб прямий, злегка вигнутий. Задня частина відносно широка, міцні задні кінцівки, ноги короткі, довгий хвіст повністю покритий вовною.

Гірськокарпатські вівці невеликі. Так, барани-плідники мають живу масу 55-65 кг, матки 36-41 кг. Утримання овець на природних гірських пасовищах з додатковою підгодівлею концкормами по 0,3-0,4 кг на голову на добу сприяє формуванню в них добрих м'ясних якостей. Плодючість цих овець невисока - 105-116%. Молочність у гірськокарпатських маток становить 92-105 кг, зокрема, 25-30 кг товарного молока, з якого виробляють 5-6 кг сиру-бринзи.

Сокільська порода овець отримала свою назву від села Сокілка, що знаходиться у Кобеляцькому районі Полтавської області України.

Смушки сокільських овець вирізняються характерним забарвленням: темна вовна нібито припорошена снігом чи ледь вкрита інеєм. Конфігурація завитків може бути трьох варіантів: біб, валик, здерідка кільце або півкільце. Валики мають середню довжину (2-4 см), висота – напівкругла, ширина 4-8 мм. Боби й кільця – середнього розміру. Візерунок завитків-валиків паралельно-концентричний або хаотичний, чітко виражений, рельєфний, з середнім проміжком між вальками. Міздря тонка й міцна, тому вироби з таких смушків досить зносостійкі та напрочуд легкі. Площа смушка триденного ягняти становить близько 1070 см² при вазі не більш ніж 340-360 г. Довжина шерстинок на крижах: 10-12 мм. Вовна шовковиста, з сильним і середньовираженим блиском. Частина смушків має матовий блиск.

Рис. Соکیلські вівці

Соکیلські вівці – тварини невеликого розміру: маса дорослих баранів складає близько 60–65 кг, вівцематок – від 40 до 45 кг. Висота барана у пахолку: близько 67–70 см, вівцематки: 62–65 см. Більшість поголів'я характеризується міцною конституцією. Барани мають добре розвинені роги, вівцематки безрогі. Голова у цих тварин невелика, клиноподібна, з трохи опуклим профілем і вузькою мордою. Очі мигдалеподібні, відносно великі. Вуха довгі, висячі, рухливі. Шия середньої довжини, суха, мускулиста, високо поставлена, не має складок на шкірі. Загривок невисокий. Спина коротка, рівна. Крижі прямі, м'язисті, розташовані на рівні або трохи вище рівня спини. Хвіст довгий, без жирових відкладень, довжиною зазвичай до рівня скакальних суглобів. Грудна клітка широка й глибока. Живіт об'ємний. Кінцівки відносно довгі, міцні, прямі, широко поставлені. Неправильна постава зустрічається вкрай рідко. У вгодованих тварин окости добре наповнені. Копитний ріг міцний, темного кольору. Соکیلські вівці невибагливі до кормів і добре набирають вагу за умов пасовищного утримання. Задовольняючись пашею, дорослі тварини можуть давати до 110 г приросту на добу.

Вовна у соکیلських овець груба, у нестрижених тварин – довга, за період між стриженнями вона відростає до 25 см. Рунна вовна вкриває усе тіло до скакальних та ліктьових суглобів на ногах і до чола та нижньої щелепи на голові. Колір вовни у дорослих тварин може варіюватися від майже білого і світло-сірого до бурого та майже чорного. Настриг вовни з дорослого барана: близько 3–3,5 кг, а з вівцематки: 2–2,5 кг. Вихід митої вовни – до 60%. Тонина на різних ділянках тіла неоднакова, вона знаходиться у межах від 32,5 мкм до 35,2 мкм. Колір хутра ягнят залежить від окрасу підібраних батьківських пар і може бути сірим з сивиною, світло-сірим, сіро-синім, сталевим, чорним.

Чисельність соکیلських овець зараз невелика, – сумарна їх кількість за окремими даними нараховує до 100 тисяч голів. Основне поголів'я знаходиться в Україні (Черкаська, Полтавська, Дніпропетровська області, Крим). Племінна робота націлена на підвищення якості смушків і зниження кількості ягнят-носіїв летального гена. На сьогодні їх число вдалося скоротити до 6%.

Наразі існує великий запит на створення фермерських господарств, а також дегустаційних залів у Карпатах, де можна спробувати сирні продукти від діяльності,

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

PL-BY-UA
2014-2020

пов'язаної із розведенням овець. Більшість таких закладів тяжіють до розташування саме фермерських господарств, що пов'язано із короткою тривалістю зберігання молочної продукції. Це дає надію на збереження, відновлення та поширення вівчарства в Україні як важливої галузі економічної діяльності.

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

Розділ 11. Сучасний стан та перспективи розвитку традицій вівчарства в Карпатах

Ключовим документом на державному рівні, який наразі визначає пріоритетність державної політики у підтримці вівчарства в українських Карпатах визначено Державну програму розвитку регіону Українських Карпат на 2020—2022 роки.

У програмі зазначено, що складність природних умов, низький рівень транспортної доступності, недиверсифіковане виробництво, низький рівень підприємницької ініціативи та поширення практики реєстрації суб'єктів господарювання не за місцем провадження господарської діяльності негативно впливають на зайнятість населення гірських населених пунктів.

Програма ж розроблена для комплексного розв'язання першочергових наявних проблем в економічній сфері за умови збалансованості інтересів зростання якості життя населення гірських територій та збереження їх екосистем.

Рис. Вівці, адаптовані до українських умов

Виконання Програми сприятиме ефективному і просторово збалансованому розвитку регіону українських Карпат та дасть можливість забезпечити *за напрямом формування конкурентної економіки гірських територій:*

створення Карпатського центру відродження вівчарства;

створення високотехнологічних підприємств з первинної та глибинної переробки сировини (плодів та ягід);

створення підприємств з енергетичної переробки відходів лісового та сільського господарства;

впровадження програм навчання молоді з розвитку ініціатив у ринковій економіці та формування підприємницької компетентності у традиційних для гірських територій секторах: сільське, лісове господарство, народні промисли з використанням нових технологій, що не шкодять навколишньому природному середовищу та покращують умови праці;

створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та сільськогосподарських виробничих кооперативів у гірських населених пунктах;

надання фінансової та інституційної підтримки суб'єктам малого і середнього підприємництва, які провадять діяльність на території гірських населених пунктів, на

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

розвиток традиційних і найбільш перспективних для регіону видів господарської діяльності, у тому числі органічного виробництва, впровадження “зелених технологій”;

сприяння запровадженню фінансових стимулів для екологізації малого і середнього підприємництва для суб’єктів, які провадять діяльність на території гірських населених пунктів;

створення кластерів та індустріальних парків з орієнтацією на виробництво продукції з місцевих сировинних ресурсів.

Безумовно, перелік завдань визначає ще низку заходів у сфері інфраструктури та просторового планування, екології, гуманітарної політики тощо. Однак, повертаючись до теми розвитку вівчарства заслуговує на увагу питання розвитку вівчарства як одного з важливих напрямків стимулювання економіки в Карпатах.

Оцінюючи перспективи створення та розвитку Центру вівчарства, фахівці наголошують на необхідності вкладати бюджетні кошти в інфраструктуру, щоб мала б на меті обслуговувати фермерські господарства з одного боку, а також вдосконалити законодавчу базу – з іншого.

До конкретних заходів, що їх слід реалізувати за підтримки держави з метою забезпечення функціонування Центру вівчарства в українських Карпатах, слід вказати:

- державна підтримка у створенні сучасного племінного розплідника овець, які найкраще адаптовані до кліматичних умов,
- підтримка у створенні єдиного бренду, під яким продаватиметься в Україні та за кордоном продукція вівчарства,
- створення умов для забезпечення функціонування ветеринарних станцій,
- фінансова підтримка малих фермерських господарств за розведення овець за рахунок державного та бюджетів обласних рад.

Рис. Вівці в Карпатах – невід’ємна частина галузевих державних та регіональних програм підтримки бізнесу

У очікуваних показниках внаслідок впровадження державної програми зазначено, що створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та сільськогосподарських виробничих кооперативів у гірських населених пунктах дозволить забезпечити створення понад 500 нових робочих місць.

За даними фахівців, потенціал України у розведенні овець складає близько 100 мільйонів голів овець. Наразі ця цифра ледве складає 200 тисяч.

Таким чином, за умов забезпечення ефективної державної політики у сфері підтримки сільського господарства перспектива розвитку вівчарства в Карпатах значна.

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

Сироваріння

Сироваріння – це давній карпатський промисел. Місцеві виготовляють сири з овечого та коров'ячого молока за оригінальними рецептами, які передаються із покоління в покоління. Проте нині тут цим займаються одиниці. Молодь вважає догляд за тваринами, випас, збір молока та виготовлення сиру справою неприбутковою та важкою.

Із молока виготовляють бринзу, вурду (гуцульський варений сир) та будз (сир із молока та глегу — ферменту зі шлунка теляти, який заквашує молоко). Як правило, влітку сир готують щодня після доїння худоби. Спершу молоко нагрівають до 30°C, щоби додати глег. Якщо перегріти, то сир вийде надто твердим та втратить смак.

Молоко з глегом залишають під кришкою протягом 2-ох годин, щоби подіяв фермент. Затверділу масу товчуть з допомогою спеціальної дерев'яної товчачки, після чого сир осідає, а зверху залишається сироватка (жентиця). Сирну масу витягають з допомогою марлі та віджимають зайву рідину. Так виходить **будз**. Після варіння будз залишають на кілька днів сохнути. За цей час він набуває специфічного жовтуватого кольору. Будз можна продавати як готовий сирний продукт, або ж його переробляють на **бринзу**. Гуцульська бринза розсипчаста та солена. Сіль та коптіння зумовлюють довготривалість зберігання продукту.

Жентицю виливають у відра, додають молоко та виготовляють **вурду**. Цей вид сиру необхідно варити протягом двох годин. На відміну від будзу, під час кипіння вурда піднімається, тоді сир висушують та коптять. На смак вурда може бути солодкою або солоною.

Бринзу роблять із залишків будзу та вурди, додаючи сіль. Два види сирів подрібнюють та щільно набивають сирною масою спеціальну дерев'яну діжку — бербеницю.

Бринзу та вурду коптять на подрі (горище на стайні — авт.). Для цього спеціально розпалюють ватру. Під час коптіння потрібно час від часу перевертати сир на різні боки. Ця процедура триває 4–5 днів.

У листопаді 2019 року в Україні зареєстрували перше географічне зазначення – «Гуцульська овеча бриндзя». Заявку на реєстрацію географічного зазначення подано громадською спілкою «Асоціація виробників традиційних карпатських високогірних сирів» у грудні 2018 року. Гуцульська овеча бриндзя виготовляється на високогірних пасовищах (полонинах) з овечого молока відповідно до традицій, які беруть свій початок ще з XV століття. Зона виробництва охоплює Закарпатську, Івано-Франківську області та частину Чернівецької.

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

Рис. Туристичні маршрути в Карпатах пропонують численні тури сироварнями Карпат

Механізм захищених географічних зазначень активно використовує Європейський Союз. Його суть полягає в тому, що певні бренди товарів «резервуються» за територіями, де їх виготовляють, що має гарантувати їхні якості, зумовлені характерними для територій природними умовами чи людським фактором. Ключовою ідеєю такого «орендування» є можливість уникнути введення споживачів в оману щодо справжнього географічного походження товару, який придбає споживач.

Рис. Гуцульська овеча бриндзя – перше географічне зазначення в Україні

Враховуючи той факт, що популярність локальних виробників продукції в Карпатах є дедалі популярнішою, то безумовно в найближчі роки ми спостерігатимемо збільшення кількості сироварень ще й із туристичною метою. Це в свою чергу призведе до збільшення кількості тварин, у тому числі і овець.

Крім того, географічне зазначення товару дозволяє працювати над можливим постачанням продукції на світові ринки.

Випасання овець

У сезон випасу, який триває 4 місяці, вівчарі щодня водять свою отару на полонину. Молодняк з'являється, як правило, раз чи двічі на рік. Деяких власники овець продають, деяких — залишають собі. Кожен господар розраховує яку кількість овець може прогодувати.

Влітку власники овець віддають своїх овець на випас, або для доїння та виготовлення бринзи місцевому вівчарю. Існують різні розрахунки за випас овець на полонинах. До прикладу, на Прикарпатті між селами Яворів та Бабин родина Петричук займаються розведенням власних овець, однак голова родини, пан Василь, є знаним вівчарем у цій місцевості. Беручи на випас худобу, за недійну вівцю власник платить близько 150 грн за весь час літнього випасу, а за дійну Василь віддає селянам по 2 кг бринзи.

Рис. Вівчарство в горах – справа не з простих

Щоби прогодувати тварин, на зимовий час вівчарі запасуються сіном.

Вовна

З однієї вівці можна зістригти 3 кг вовни (із великого барана можна зістригти до 5 кг вовни, з вівці – 3-3,5 кг), яку потім заливають окропом, декілька разів промивають водою та прочісують спеціальним гребенем. Опісля вже можна прядсти. З вовни однієї вівці виходить до 10 пар взуття.

Рис. Родина Петричук із Прикарпаття займається розведенням овець

Тварин потрібно стригти двічі на рік - навесні та восени. Осіння вовна є дорожчою, ніж весняна. На стрижку однієї тварини ножицями потрібно приблизно 30 хвилин.

Наразі понад 60% вітчизняної вовни виробляється у дрібних приватних фермерських

Wallachian Culture Trail in the Polish-Ukrainian borderland

господарствах із поголів'ям до 100 овець. На жаль, виробники не готові заради малого валового настригу вкладати кошти у виробництво високоякісної вовни, її стрижку та сортування. Вовна слугує сировиною для виготовлення тканин для одягу, ковдр, взуття, сувенірної продукції (ліжники), повсякденного текстилю. Плюс на вітчизняну овечу вовну відповідної якості завжди є попит. Щоб покращити якість та кондиційність вовни, слід звернути увагу на раціон овець.

Рис. Стрижка овець відбувається двічі на рік

Традиційні промисли: як овеча шерсть здатна бути частиною елементів одягу, домашнього вжитку та міжнародних подій

Виготовлення *гуні* тісно пов'язане з традиційним господарюванням у Карпатському регіоні. Сировиною для цього виробу слугує овеча вовна, яку зістригали з тварин навесні. Вовну сортували за якістю та кольором, потім пропарювали гарячою водою та ретельно промивали холодною. Після ретельної обробки вовну висушували.

Рис. Виробництво гуні із овечої шерсті

Виробництво гунь в Карпатах було традиційно домашнім ремеслом. Народні майстрині самостійно виробляли одяг з овечої вовни для власних потреб та сім'ї. В нас час таке виробництво зникло в більшості сіл регіону.

Село Річка на Міжгірщині є зараз єдиним осередком виробництва гунь на Закарпатті, а проєкт «Шлях гуні», що фінансувався Українським культурним фондом, привернув увагу до теми збереження традиційних промислів у Карпатах.

Розробники брендового одягу в Україні також розпочали презентувати окремі лінії модного одягу, у тому числі й традиційної для Карпат гуні. Зокрема, на гуня була презентована у 2020 році на Ukrainian Fashion Week у м.Київ, що має статус міжнародної події.

Карпатський *ліжник* є товстим тканим виробом з вовни з довгим ворсом та різноманітними

Trail in the Polish-Ukrainian borderland

візерунками. Їх ще називають гуцульськими ковдрами. Ліжники поширені в побуті: ними накривають ліжка, лави, вкриваються взимку. Ліжники — це тепло, гарно і корисно.

Рис. Виготовлення карпатського ліжника вимагає майстерності

Популярність ліжників нікуди не зникає, але все менше людей займаються їх виготовленням. У багатьох жителів Яворова на Прикарпатті вдома стоять верстати для ткання ліжників, тому місцеві змалечку залучені до роботи. Технологія виготовлення ліжників не змінювалась ще з бабусиних часів. Єдина зміна — почали граблювати (розчісувати) вовну, перш ніж прядсти нитку.

Останні кілька років поряд із проведенням традиційного фестивалю «Барви карпатського ліжника» увага до виготовлення ліжників як елементів домашнього побуту зростає.

Фестивальний рух

В Карпатах добре знають, що питання збереження культури і традицій жителів цієї території в першу чергу знаходить в руках самих жителів цих територій. Саме тому звикли покладатися самі на себе. З року в рік на територіях карпатських областей проводять велику кількість подій, що привертають увагу до необхідності збереження, розвитку та поширення культури, традицій. Завдяки таким подіям питання поширення традицій вівчарства в Карпатах також має шанс жити та розвиватися.

Топ-5 фестивалів, які пов'язані із вівчарством та продуктами вівчарства в Карпатах:

Проводи отар на полонину, травень, Синевирський перевал, Закарпатська область

Барви карпатського ліжника, серпень, локація змінюється щороку

Гуцульська бриндза, перша неділя вересня, місто Рахів, Закарпатська область

Фестиваль сиру і вина, вересень, місто Чернівці, Чернівецька область

Свято сиру та вина, жовтень, місто Львів, Львівська область

Рис. На фестивалі «Гуцульська бриндза» у 2016 році встановили рекорд України: найбільша кількість трембіт в одній локації

Література

1. Державна програма розвитку регіону українських Карпат на 2020—2022 роки. Постанова Кабінету міністрів України від 20.10.2019 №880
2. <https://geografiamozil2.jimdofree.com/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%B8/>
3. Чаплінський П., Кібич А.Д. Проблематика етнокультурного ландшафту Гуцульщини: риси, поділ, збереження. Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія. – 2010. – Вип. 21.
4. Myga-Piątek U. Krajobraz kulturowy w badaniach geograficznych. [Текст] / Myga-Piątek U., Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec. - 2005. - Т. IV.- s. 41-53
5. Стойко С. Етнічні групи Карпат і роль заповідних територій у збереженні етнографічної та історико-культурної спадщини Гуцульського краю [Текст] / Стойко С., Крук Д. // Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. – Тернопіль. – №1. – 2004. – с. 176-180
6. <https://lemky.lviv.ua/?p=5722>
7. Етнічна ідентичність бойків крізь призму календарної звичаєво-обрядової практики: міфологічний аспект/Коломийчук Олександр. Наукові записки. Серія «Культурологія». Випуск 12. – 2013.
8. Калинович Н., Ситник О. Історія заселення Українських Карпат. – 2003.
9. Паспорт Закарпатської області.
https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/190503_pasport-2019.pdf
10. <http://www.if.gov.ua/files/uploads/%D0%91%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B5%D1%82%20%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE-%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%202018.pdf>
11. Стратегія розвитку Львівської області на 2021-2027 роки.
https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/948_Strategija.pdf